

František Trstenský
SVET NOVÉHO ZÁKONA

František Trstenský

SVET NOVÉHO ZÁKONA

Katolícke biblické dielo
Svit 2008

František Trstenský
Svet Nového zákona
2. rozšírené vydanie

Recenzia:

Prof. ThBibl.Lic. ThDr. Anton Tyrol, PhD.

Nihil obstat:

ThDr. Alojz Frankovský, PhD.

Imprimatur:

Mons. ThDr. František Tondra, spišský diecézny biskup
26.08.2008, č. 12/2008

Jazyková spolupráca:

Mgr. Lenka Horáková

Obálka a zalomenie:

Mgr. Tomáš Pavlikovský

© **František Trstenský**

Vydáva:

Katolícke biblické dielo, Svät 2008

ISBN 978-80-89120-17-8

EAN 9788089120178

Obraz na obálke: *Východ slnka nad Galilejským jazerom* (Izrael)

PREDSLOV

Božie slovo vždy zaznieva v konkrétnom čase a životných okolnostiach jednotlivca alebo národa. Táto publikácia sa zameriava na predstavenie historických, náboženských a sociálnych pomerov, v ktorých vznikli spisy Nového zákona. Ide už o druhé vydanie, ktoré som rozšíril o niektoré nové informácie a predovšetkým o fotografie a ilustrácie. Prvé vydanie vyšlo v roku 2006 pod názvom *Aby si poznal spoľahlivosť učenia. Úvod do Nového zákona*.

Ďakujem tým, ktorí mi pomohli pri zostavení publikácie a všetkým, ktorí ma úprimne podporujú.

Spišské Podhradie 28. júna 2008

*„Usiluj sa každý deň uvažovať nad slovami Stvoriteľa.
Uč sa poznať srdce Boha v Božom slove.“*

Sv. Gregor Veľký v liste z roku 595 po Kr. cisárovi Teodorovi

OBSAH

PREDSLOV	5
OBSAH.....	7
NIEKTORÉ POJMY	12
EVANJELIUM.....	15
Evanjeliium a evanjeliá	15
Termín Evanjeliium v hebrejskej a gréckej Biblii.....	15
Termín Evanjeliium v Novom zákone.....	16
Evanjeliium v hlásaní apoštola Pavla	18
Evanjeliium ako napísaná kniha.....	18
Chápanie slova Evanjeliium.....	20
Situácia, v ktorej vznikli evanjeliá	21
Charakteristika prvého ústneho ohlasovania	22
Jednotlivé obdobia ohlasovania.....	22
Lukášov prológ	23
Princíp kontinuity a diskontinuity	25
SYNOPTICI A SYNOPTICKÉ EVANJELIÁ	28
Synoptická otázka.....	28
Rôzne zastúpenie materiálu	32
Najznámejšie riešenia synoptickej otázky	34
POLITICKÁ SITUÁCIA	40

Palestína pod nadvládou Seleukov	40
Otvorené povstanie Machabejcov	43
Palestína pod nadvládou Ríma.....	45
Vláda Herodesa Veľkého (37-4 pred Kr.).....	47
Situácia po smrti Herodesa Veľkého	50
Dekapolis	53
Prefekti Judska	54
Kráľovstvo Herodesa Agrippu I. (41-44 po Kr.).....	54
Prvá židovská vojna (66-74 po Kr.)	57
Druhá židovská vojna (132-135 po Kr.)	59
NÁBOŽENSKÉ SKUPINY A HNUTIA	65
Farizeji	65
Saduceji	68
Eséni	70
Zelóti	74
Terapeuti.....	75
Herodiáni.....	76
Samaritáni.....	76
Apokalyptické hnutia	78
Sapienciálne hnutie	78
Diaspora.....	79
LITURGIA A SVIATKY V ŽIDOVSKOM PROSTREDÍ.....	82
Chrám a kňazstvo.....	82
Denná liturgia v chráme	85
Púte.....	86

Sviatky.....	87
Sobota.....	88
Sabatický rok.....	89
Pesach – Veľká Noc.....	91
Sviatok Týždňov – Turíce.....	93
Sviatok Stánkov	94
Nový zákon a pútnické sviatky	97
Ďalšie židovské sviatky	99
<i>Nový rok</i>	99
<i>Deň zmierenia</i>	100
<i>Chanuka</i>	102
<i>Purím</i>	103
Zákonníci	105
Synedrium	105
JERUZALEMSKÝ CHRÁM.....	107
Termín <i>hieron</i> v Starom zákone	107
Termín <i>hieron</i> v Novom zákone.....	108
Termín <i>naos</i> v Starom zákone	109
Termín <i>naos</i> v Novom zákone.....	110
Jeruzalemský chrám za čias Ježiša Krista.....	111
Rozdiel termínov <i>naos</i> a <i>hieron</i> v Novom zákone.....	115
Evanjeliá.....	115
Skutky apoštolov	116
Evanjeliá a termín <i>naos</i>	117
Corpus paulinum.....	118

Apokalypsa a termín <i>naos</i>	119
SYNAGÓGA.....	124
História synagógy.....	125
Najstaršie písomné zmienky	127
Najstaršie archeologické nálezy.....	127
Najstaršie synagógy v Judsku.....	128
<i>Gamla</i>	128
<i>Kafarnaum</i>	129
<i>Masada</i>	130
<i>Herodium</i>	131
<i>Jericho</i>	132
Architektúra synagóg.....	133
Umenie starobylých synagóg.....	135
Synagóga v Dura – Europos.....	138
Synagóga a jeruzalemský chrám	139
Synagogálna liturgia	140
Postavenie žien v synagóge.....	142
SOCIÁLNA SITUÁCIA	144
Postavenie ženy	144
Berit Milah (Zmluva obriezky)	145
Bar Micva/ Bat Micva(syn/ dcéra prikázania)	147
Manželstvo	149
Rozvod	152
Pohreb	155
POUŽITÁ LITERATÚRA	160

Pramene	160
Nástroje práce	160
Monografie a články.....	161
Webové stránky	163

NIEKTORÉ POJMY

Aristeov list

Ide o apokryfný spis napísaný niekedy okolo roku 100 pred Kr. Pomenovanie nesie podľa údajného autora, ktorý v liste uvádza, ako bol hebrejský text Biblie preložený do gréčtiny.

Corpus paulinum

Odborný názov na označenie zbierky všetkých Pavlových listov.

Deuterokánonické spisy

Ide o označenie tých spisov, ktoré neboli jednoznačne prijaté. V Starom zákone sú to Múd, Jdt, Tob, 1-2 Mach a dodatky k Est a Dan. V Novom zákone sú to 2-3 Jn, 2 Pt, Jak, Hebr, Júd, Zjv.

Diaspora

Grécke slovo, ktorého pôvodný význam znamená rozptýlenie. Ide o pomenovanie židovských spoločenstiev žijúcich mimo územia Palestíny.

Filón z Alexandrie

Židovský filozof. Žil v rokoch 20 pred až 50 po Kr. Svoj život prežil v egyptskej Alexandrii. Usiloval sa o zosúladenie židovskej viery s myšlienkami gréckej filozofie.

Flávius Jozef

Židovský historik. Žil v rokoch 37-100 po Kr. Bol veliteľom vzbúrencov počas prvej židovskej vojny. V roku 67 po Kr. padol do zajatia. Zachránil sa tým, že predpovedal generálovi Vespaziánovi, že sa stane cisárom, čo sa aj skutočne stalo. Je autorom predovšetkým dvoch známych diel: *Židovské starožitnosti* a *Židovská vojna*.

Kumrán

Archeologická lokalita na severozápadnom pobreží Mŕtveho mora. Do povedomia sa dostala v roku 1947 vďaka nálezom starobylých rukopisov z obdobia 2. stor. pred a 1. stor. po Kr. Bol pravdepodobne sídlom komunity esénov.

Mišna

Zbierka židovských nariadení, predpisov a ústnych tradícií, ktoré dostali definitívnu podobu v 3. stor. po Kr. Je rozdelená na 6 veľkých oddielov, ktoré obsahujú 63 traktátov.

Nazirejci

Z hebrejského slova *nazir* – *zasvätený*. Išlo o ľudí, ktorí sa zaviazali Bohu nejakým sľubom na celý život alebo na istú časť. V danom období sa zriekli alkoholických nápojov, nestrihali si vlasy a chránili sa všetkého, čo by ich poškvrnilo.

Plínius Starší

Staroveký latinský historik a filozof. Žil v rokoch 23 až 79 po Kr. Jeho najdôležitejšie dielo je *Naturalis Historia* venované cisárovi Títovi, v ktorom sa venuje prírodným aj ľudským objektom. Istý čas slúžil v rímskej armáde.

Protokánonické spisy

Ide o označenie tých spisov, ktoré sa považujú za inšpirované v židovských aj kresťanských zoznamoch biblických kníh.

Ptolemajovci

Dynastia založená a pomenovaná podľa jedného z generálov Alexandra Veľkého, Ptolemaja I., ktorá vládla v Egypte v rokoch 312-30 pred Kr. Väčšina panovníkov sa volala Ptolemaj.

Seleukovia

Dynastia založená a pomenovaná podľa jedného z generálov Alexandra Veľkého, Seleuka I., ktorá ovládala predovšetkým územie dnešnej Sýrie v rokoch 323-64 pred Kr.

Septuaginta (LXX)

Grécky preklad hebrejskej Biblie, ktorý vznikol v Egypte niekedy v období 3. - 2. stor. pred Kr. Bol určený pre Židov žijúcich mimo Palestíny, ktorí už nerozumeli hebrejskému jazyku.

Synedrium

Z gréckeho slova *synedrion* – *snem, stretnutie*. Najvyšší židovský náboženský orgán.

Talmud

Zbierka židovských tradícií a predpisov. Skladá sa z Mišny, komentára na Mišnu – Gemary a z učenia rabínov. V súčasnosti sú známe dve verzie. Palestínsky talmud je kratší a starší. Vznikol v polovici 5. stor. po Kr. Babylonsky talmud je dlhší a vznikol začiatkom 6. stor. po Kr.

Targum

Preklad hebrejských textov Starého zákona do aramejčiny. Vyznačuje sa voľnosťou a často do biblického textu boli vsúvané vysvetlivky a komentáre. Používal sa pri synagogálnej liturgii.

Tóra

Hebrejské slovo, ktorého pôvodný význam je *náuka, učenie*, ale aj zákon. Názvom Tóra sa označuje prvých päť kníh Biblie (Genezis, Exodus, Levitikus, Numeri, Deuteronomium). Týmto výrazom sa označuje aj celý zoznam kníh hebrejskej Biblie.

EVANJELIUM

Evanjeliium a evanjeliá

Výraz evanjeliium pochádza z gréckeho slova *euangelion* a znamená *dobrá správa*. V klasickej gréčtine vychádzal tento výraz zo slova *angelos* - *posol*. Evanjeliium je to, čo sa vzťahuje na posla dobrých správ, čiže dobrú správu, ktorú posol prináša. Predovšetkým to bola správa o víťazstve nad nepriateľom vo vojne. V kultovom jazyku sa výraz používal pre imperátora a jeho činnosť, počnúc od jeho narodenia. „*Narodenie boha (imperátora) bolo pre svet začiatok **radostných správ**, ktoré majú svoju príčinu v ňom samotnom*“, hovorí nápis v Priene na počesť cisára Augusta v 9. roku po Kr. Takže potom aj sloveso *euangelizo* sa vzťahuje na činnosť posla dobrých správ a znamená *oznamovať radostnú správu*.¹ V klasickom gréckom jazyku teda výraz *euangelion* označoval:

1. Odmenu za dobrú správu;
2. radostnú správu;
3. obeť prinesenú bohom ako poďakovanie za dobré zvesti;
4. ohlásenie víťazstva;
5. narodenie alebo uvedenie panovníka do úradu.

Termín Evanjeliium v hebrejskej a gréckej Biblii

Starý zákon bol prevažne napísaný v hebrejskom jazyku. Hebrejské podstatné meno *besora* slúži na označenie dobrej správy a v hebrejskej Biblii sa nachádza 6-krát. Predovšetkým Druhá kniha Samuelova obsahuje slovo: „*Ale Joab mu vrazil: «Dnes nebudeš ty zvestovateľom! Podaj*

¹ Porov. Kolektív autorov, *Il messaggio della salvezza* 6, Torino 1988, s. 32-35.

správu v iný deň, ale dnes neoznamuj, lebo zomrel kráľov syn!»“ (2 Sam 18,20; porov. aj 2 Sam 18,22.25.27 a 2 Kr 7,9) Vidíme, že ide o oznámenie správy o víťazstve vo vojne. Nájdeme aj ďalší význam zo svetského prostredia a to je odmena za dobrú správu: „*Lenže Sadokov syn Achimás povedal ešte raz Joabovi: «Nech sa stane čokoľvek, pobežím aj ja za Kušitom.» Ale Joab vravel: «Prečo chceš bežať ty, syn môj? Nečaká ťa odmena za zvesť.»*“ (2 Sam 18,22; porov. aj 2 Sam 4,10)

V gréckom preklade Starého zákona, v Septuaginte, je toto hebrejské slovo niekedy prekladané množným číslom stredného rodu *euangelia* (2 Sam 4,10), v ďalších prípadoch jednotným číslom ženského rodu *euangelia*, vždy s významom *dobrá správa*. Nikdy sa však neobjavuje v jednotnom čísle tak, ako ho poznáme v Novom zákone. Podobne aj hebrejské sloveso *basar* – *oznamovať radostnú zvesť* je do gréčtiny prekladané slovom *euangelizo*. Z uvedených príkladov vyplýva, že v Starom zákone majú tieto termíny svetský význam, ale nachádzame už aj texty s duchovným chápaním, predovšetkým u proroka Izaiáša: „*Vystúp na vysoký vrch, blahozvesť Siona, pozdvihni mocne svoj hlas, blahozvesť Jeruzalema! Pozdvihni, neboj sa, povedz mestám Júdska: «Hľa, váš Boh!»* (Iz 40,9) „*Duch Pána, Jahveho, je na mne, pretože ma Pán pomazal, poslal ma hlásať radosť ubitým, obviazať zlomených srdcom, zajatcom ohlásiť slobodu a spútaným oslobodenie.*“ (Iz 61,1) V Starom zákone nachádzame teda tieto významy:

1. *Ohlásenie a odmena za víťazstvo nad nepriateľom* (2 Sam 18,19);
2. *ohlásenie víťazstva Jahveho* (Ž 68,12; 40,10; 96,2);
3. *ohlásenie budúcej spásy, ktorú udelí Boh* (Iz 40,9; 52,7; 60,6; 61,1).

Termín Evanjelium v Novom zákone

Grécke podstatné meno *euangelion* sa vyskytuje 12-krát v evanjeliách, v Skutkoch apoštolov 2-krát, v Pavlových listoch asi 60-krát. Sloveso *euangelizo* sa vyskytuje 11-krát v evanjeliách, v Skutkoch apoštolov 15-

krát, v Pavlových listoch 23-krát. Na rozdiel od Starého zákona je teda tento výraz v Novom zákone veľmi bohato zastúpený. V Novom zákone výraz *euangelion* nemá svetský význam, ale je určený iba pre náboženskú oblasť. Evanjelium ako termín v novozákonných spisoch nikdy nie je používaný na označenie napísaného spisu, ale má tieto dva významy:

1. **Evanjelium, ktoré ohlasuje Ježiš.** Kristus sa v synagóge v Nazarete predstavuje ako ten, ktorý hlása radostnú zvesť (porov. Lk 4,18-19). Aj v odpovedi Jánovi Krstiteľovi predstavuje svoju činnosť ako ohlasovanie evanjelia chudobným (porov. Lk 7,22). Ježišovo hlásanie je teda ohlasovanie spásy, ohlasovanie Božieho zásahu do dejín ľudí v ich prospech. Evanjelium je radostné posolstvo definitívneho zásahu Boha v prospech ľudí. Na začiatku Evanjelia podľa Marka slovo *euangelion* označuje aj obsah posolstva, ktorým je samotný Kristus (porov. Mk 1,1; a ďalšie v Mk 1,15; 8,35). Evanjelium je v prvom rade Ježišovo posolstvo. Osoba ohlasovateľa sa stáva centrom samotnej dobrej správy. Môžeme preto povedať, že Evanjelium to je samotný Ježiš. Kto opustí všetko pre Krista a pre evanjeliu, dostane stonásobne viac (porov. Mk 10,29-30).
2. **Evanjelium o Ježišovi.** Ježiš nám vo svojom pozemskom ohlasovaní nedal svoju autobiografiu, ale radostnú zvesť. Učeníci to hneď pochopili a ohlasujú Krista (porov. Sk 1,1; 5,42). Ohlasovať Ježiša sa stáva základnou témou ich posolstva (Sk 8,35; 17,18; 11,20). Apoštoli neohlasovali svoje posolstvo, ale odovzdávali jeho náuku. Preto *evanjelizovať* znamená hovoriť o Ježišovi Kristovi.

Všeobecne môžeme povedať, že termíny *euangelion* a *euangelizo*, z ktorého pochádzajú slovenské výrazy *Evanjelium* a *evanjelizovať*, slúžia na označenie posolstva Ježiša Krista a majú teda duchovný význam. Predobraz náboženského chápania nachádzame už v Starom zákone. Najviac sa mu približujú texty v Knihe proroka Izaiáša, ktoré hovoria

o budúcej spáse, ktorú Boh udelí ľuďom. V Ježišovi Kristovi sa tento prísľub stal skutočnosťou. V jeho osobe sa realizuje Božia spása a stáva sa *Evanjeliom – radostnou zvesťou* pre človeka.

Evanjeliom v hlásaní apoštola Pavla

Najväčšie zastúpenie má slovo *evanjelium* a *evanjelizovať* jednoznačne v Pavlových listoch. Označuje Kristovo poslanstvo, ktoré je teraz zverené Pavlovi, aby ho hlásal. V jeho listoch majú tieto termíny hlboký náboženský význam. Apoštol národov cíti odovzdávanie Ježišovej radostnej zvesti ako svoju povinnosť: „*Ved' ak hlásam evanjelium, nemám sa čím chváliť, to je moja povinnosť a beda mi, keby som evanjelium nehlásal.*“ (1 Kor 9,16) Od prvého okamihu svojho povolania si je vedomý úlohy prinášať Evanjeliom, ktoré ho celého pohltí. V Liste Galaťanom jasne ukazuje, že Evanjeliom, ktoré on ohlasuje, nie je jeho, ale je to Evanjeliom, ktoré mu bolo zverené. Boh navždy zostane jeho autorom: „*Ale keby sme vám hlásali my alebo aj anjel z neba iné evanjelium, ako sme vám hlásali, nech je prekliaty!*“ (Gal 1,8) To mu však nebráni vyhlásiť Božie Evanjeliom za svoje: „*V deň, keď Boh bude podľa môjho evanjelia skrze Krista Ježiša súdiť, čo je skryté v ľuďoch.*“ Ak Kristova pravda má zaznieť z úst hlásateľa presvedčivo, nevyhnutnou podmienkou je osobné stotožnenie sa človeka s Evanjeliom.² Práve v Pavlových slovách vidíme jasnú líniu ústneho odovzdávania Ježišových slov.

Evanjeliom ako napísaná kniha

V 2. stor. po Kr. sa začína výrazom *Evanjeliom* označovať spis, ktorý obsahuje zachytené ústne ohlasovanie Evanjelia, to jest slová a skutky Ježiša Krista.³ Tak to vidíme u Ireneja, ktorý píše: „*Lukáš, učeník Pavla, vložil do knihy Evanjeliom ním ohlasované.*“ (Adversus Haereses III, 1, 1).

² Porov. Vanni U, *Opojenie Duchom. Náčrt spirituality apoštola Pavla*, Svit 2005, s. 27-28.

³ Porov. Kudasiewicz J., *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Żąbki 1999, s. 59.

Tertulián nazve autorov evanjelia *evanjelisti*. V tomto období však ešte stále prevládal pôvodný význam slova, ktorým sa označuje ohlasovanie zvesti, ktorú priniesol Ježiš Kristus a nie napísaný dokument. Euzébius z Cézarey použil názov Evanjelium na označenie zbierky štyroch kánonických evanjelií. Túto skutočnosť vyjadrujú ešte aj dnes slová, ktoré zaznievajú počas svätej omše: „Čítanie zo *svätého evanjelia podľa...*“ Čiže nie je to Matúšovo alebo Markovo evanjelium, ale Ježišovo. Pôvodným autorom je Boží Syn. Evanjelisti Matúš, Marek, Lukáš a Ján prijali a nám odovzdali toto Kristovo Evanjelium, preto je uvedené dôležité slovíčko *podľa*. Dnes vo všeobecnosti výrazom *evanjelium* označujeme literárny druh, napísaný dokument.⁴ Musíme však pamätať, že uvedený výraz na prvom mieste znamená živú osobu Ježiša Krista. Kresťanstvo nie je náboženstvom knihy, ale náboženstvom vzťahu medzi Bohom a človekom. Z toho dôvodu v tejto prvej časti rozlišujeme písanie slova *Evanjelium* so začiatočným veľkým alebo malým písmenom. Keď ide o posolstvo Ježiša Krista, používame veľké začiatočné písmeno; keď o napísaný spis alebo literárny druh, používame malé písmeno.

Krásne to vyjadril svätý Augustín vo svojom komentári k Evanjeliu podľa Jána, keď hovorí, že je lepšie hovoriť o štyroch knihách jedného Evanjelia, lebo na začiatku stojí jediné Evanjelium Ježiša Krista. Toto v istom zmysle vyjadril aj Origenes, keď hovorí, že hoci bolo napísané prostredníctvom štyroch, jestvuje iba jedno Evanjelium.⁵

Symbolika symbolov evanjelistov vychádza z Knihy proroka Ezechiela: „Zo stredu tohto však podoba štyroch bytostí. Toto bol ich výzor: Mali podobu človeka, každá mala štyri tváre a každá štyri krídla. Ich nohy boli rovné, chodidlo ich nôh ako chodidlo nohy teľaťa, a leskli sa ako výzor lešteného kovu. Pod krídlami mali zo štyroch strán ľudské ruky a všetky štyri z nich mali tváre a krídla. Krídla sa im vzájomne dotýkali, pri chôdzi sa neobracali, každá kráčala pred svojou tvárou. Výzor ich tvárí však bol: tvár človeka, potom tvár leva po

⁴ Porov. Reddish M. G., *An Introduction to The Gospels*, Nashville 1997, s. 19-20.

⁵ Porov. Gądecki S., *Wstęp do ewangelii synoptycznych*, Gniezno 1999, s. 24.

pravej strane tých štyroch, ďalej tvár býka po ľavej strane tých štyroch a tvár orla boli ich tváre.“ (Ez 1,5-11) Definitívnu podobu im však dal až Hieronym podľa začiatku každého evanjelia:⁶

- ◆ **Matúš** – človek, lebo začína rodokmeňom Ježiša Krista.
- ◆ **Marek** – lev, lebo začína účinkovaním Jána Krstiteľa na púšti.
- ◆ **Lukáš** – býk, lebo začína obetou Zachariáša v jeruzalemskom chráme.
- ◆ **Ján** – orol, lebo začína hymnom o Božom Slove.

Chápanie slova Evanjelium

1. Výraz *Evanjelium* vyjadruje vzťah k osobe a posolstvu Ježiša Krista, ktorý je naplnením mesiášskych prísľubov a definitívnym zásahom Boha do dejín ľudstva. Aj pri štúdiu napísaných evanjelií je potrebné pamätať, že nemáme pred sebou len napísaný spis, ale živé ohlasovanie, čiže Evanjelium Ježiša Krista, ktoré môžeme prijať alebo odmietnuť.
2. Označenie *evanjelium* pre štyri kánonické knihy evanjelií prišlo až neskôr ako dôsledok úzkeho prepojenia, ktoré existuje medzi knihami a posolstvom Ježiša a medzi Ježišom a apoštolmi, ktorí toto posolstvo prijali a odovzdávali ďalej. Preto pri štúdiu je potrebné snažiť sa pochopiť na prvom mieste úzky vzťah medzi Ježišom a apoštolmi.
3. Evanjelium skôr ako bolo napísané, bolo ohlasované, a to treba mať neustále na pamäti. Evanjelium je živé a nedá sa spútať. To nie je kniha. Preto je potrebné spoznávať dobu a okolnosti, ktoré sprevádzali jeho ohlasovanie a predchádzali samotnému napísaniu evanjelií.
4. Pri prístupe k jednotlivým evanjeliám je potrebné chrániť sa dvoch krajností:

⁶ Porov. Mędala S., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 2006, s. 18.

- A. Považovať evanjeliá iba za akúsi zbierku nábožných zamyslení bez historického základu.
- B. Považovať evanjeliá za Ježišov „životopis“ a pristupovať k nemu podľa dnešných zásad historickosti.

V evanjeliách nachádzame aj biografické prvky. Historické a chronologické údaje sú však v službe odovzdania radostnej zvesti. Preto žiadne evanjelium nie je po stránke „biografickej“ úplné. Tie historické prvky, ktoré nie sú dôležité pre odovzdanie Ježišovho posolstva, evanjelisti nepodávajú.

Situácia, v ktorej vznikli evanjeliá

Teraz zameriame našu pozornosť na obdobie, ktoré predchádzalo napísaniu evanjelií. Najskôr si všimnime niektoré údaje, ktoré nám hovoria, že pred napísaným textom evanjelií existovalo obdobie ústneho podania – ohlasovania.

1. Lk 1,1-4 vo svojom prológu dosvedčuje, že už aj pred ním sa iní pokúsili zachytiť udalosti spojené s Ježišom: „*ako nám ich odovzdali*“ (po grécky *paradidomi* - *odovzdať*). Tento výraz označuje predovšetkým ústne podanie. Apoštoli boli služobníci slova, ktorí cítia povinnosť ohlasovať Krista. Teda aj napísané evanjeliá vychádzajú z ústneho ohlasovania.
2. Listy svätého Pavla obsahujú slovník, ktorý predpokladá ústne podanie: *ohlasovať, evanjelizovať, vyučovať, svedčiť, počúvať, poslúchať, prijať*.
3. Už sme analyzovali slovo *evanjelizovať*, ktoré sa v prvom rade vzťahuje na ohlasovanie Ježiša Krista a potom na apoštolov, ktorí odovzdávali slová a skutky Božieho Syna.

4. Vnútna štruktúra samotných evanjelií, to, ako podávajú jednotlivé udalosti, dosvedčuje, že sa vychádzali z ústneho podania.

Na počiatku napísaných evanjelií stojí ohlasovanie. Najskôr je to ohlasovanie Ježiša Krista, ktorý poveril učeníkov, aby v ňom pokračovali: „*Chod'te teda, učte všetky národy a krstite ich v mene Otca i Syna, i Ducha Svätého a naučte ich zachovávať všetko, čo som vám prikázal.*“ (Mt 28,19-20)

Charakteristika prvého ústneho ohlasovania

1. Prvé ohlasovanie sa rozvíja od apoštolov. Ohlasovanie v meste Jeruzaleme, ktoré nesie pomenovanie *matka - cirkev*, je pod vedením Petra, neskôr Jakuba. Prví veriaci sa zhromažďovali okolo apoštolov. Z Jeruzalema sa Cirkev rozširuje do Antiochie a ďalších miest, až dosiahne vtedajšie centrum Rímskej ríše – Rím (porov. Sk 28,30-31).
2. Prvé ohlasovanie je založené na svedectve – *martyria* a opiera sa o očitých svedkov slov a skutkov Krista. Odtiaľ pochádza slovo *martys - svedok*. Pôvodne toto slovo malo právnický význam. Išlo o človeka, ktorý osobne a bezprostredne mohol potvrdiť udalosť, na ktorej sa zúčastnil, alebo dosvedčiť osoby a okolnosti, ktoré poznal. Mimo právnického prostredia ostal ten význam, že ide o osobu, ktorá môže potvrdiť osoby a skutky, ktoré dobre pozná.
3. Prvé ohlasovanie má charakter tradície - odovzdávania. Slovo ohlasované apoštolmi je prijaté spoločenstvom, ktoré opäť toto slovo odovzdáva ďalej (niektoré príklady porov. 2 Sol 3,6; 1 Kor 4,1-2; 1 Kor 11,23; 15,3.11; Kol 2,6; 2Tim 2,2).

Jednotlivé obdobia ohlasovania

Spísanie evanjelií prešlo niekoľkými fázami:

1. Ohlasovanie Krista a vyslanie apoštolov.
2. Prvotné ohlasovanie spočívalo najmä v úlohe svedčiť o smrti a vzkriesení Krista a hlásať spásu, ktorá prišla v osobe Ježiša z Nazaretu. Toto kázanie bolo viazané na očitých svedkov a uskutočňovalo sa pod vedením apoštolov.
3. Ako výsledok ohlasovania sa formujú základné témy, ktoré sa odovzdávajú a ktoré slúžia na katechézu: Ján Krstiteľ, krst, pokúšanie, kontroverzie s farizejmi, rozprávanie o utrpení, podobenstvá, výroky, uzdravenia, zázraky atď.
4. Menšie témy sa spájajú do väčších celkov.
5. Na základe týchto prameňov evanjelisti komponujú spisy, pričom majú na zreteli situáciu komunít, ktorým je ich spis určený.

Lukášov prológ

„Už mnohí sa pokúsili zaradom vyrozprávať udalosti, ktoré sa u nás stali, ako nám ich odovzdali tí, čo ich od začiatku sami videli a boli služobníkmi slova. Preto som sa aj ja rozhodol, že ti to, vznešený Teofil, po dôkladnom preskúmaní všetkého od počiatku, verne rad-radom opíšem, aby si poznal spoľahlivosť učenia, do ktorého ťa zasvätili.“ (Lk 1,1-4)

Lukáš je jediným evanjelistom, ktorý vyjadruje svoj úmysel a prípravu pri tvorbe evanjelia. Jeho prológ je dôležitý nielen z toho dôvodu, že hovorí prečo a ako napísal, ale naznačuje taktiež tradície, ktoré už pred ním jestvovali.

Svoje dielo začína spôsobom, ako robili mnohí starovekí autori – úvodom. Štyri verše tvoria v gréčtine jednu dlhú vetu. Postupne uvádza jednotlivé body:

- ♦ V 1. verši hovorí o tradícii, ktorú prijal. Znamená to, že si je vedomý, že on nie je pôvodcom posolstva.
- ♦ V 2. verši uvádza pôvod týchto tradícií, ktoré pochádzajú od očitých svedkov a služobníkov slova.
- ♦ V 3. verši uvádza, ako on napísal svoje rozprávanie, že to bolo po dôkladnom preskúmaní.
- ♦ V 4. verši uvádza dôvod, pre ktorý píše – odovzdať spoľahlivé učenie.

Lukáš pripomína, že nie je prvým, kto píše o Ježišovi. Mnohí pred ním sa už o to pokúsili. Možno naráža na Evanjelium podľa Marka a prameň Q, ktorý použil on aj Matúš. Možno myslí aj na iné materiály, ktoré moderní biblisti označujú skratkou L.

Lukáš spomína „*udalosti, ktoré sa u nás stali*“. Prvá osoba plurálu (*u nás*) sa vzťahuje na veriacich, ktorí videli udalosti dejín spásy, čiže na prvú generáciu kresťanov. Rozprávanie o očitých svedkoch a služobníkoch slova naráža na ústnu tradíciu ohlasovania Evanjelia.

Napokon Lukáš uvádza aj vlastný prínos. Jeho želaním je nadviazať na tých, ktorí zachytili udalosti už pred ním. Dôležité sú štyri charakteristiky jeho činnosti:

- ♦ V prvom rade priznáva, že on nie je očitým svedkom udalostí, ale jeho dielo je ovocím dôkladného preskúmania („*po dôkladnom preskúmaní*“).
- ♦ V druhom prípade uvádza, že preskúmanie zameral *od začiatku*. Je si vedomý, že Ježišovej verejnej činnosti predchádza vystúpenie Jána Krstiteľa a ešte aj udalosti detstva. Možno Lukáš považoval práve texty, ktoré hovoria o narodení a detstve Jána Krstiteľa a Ježiša za svoj prínos pre kresťanské spoločenstvo.

- ♦ Ďalej prológ uvádza tretiu charakteristiku, ktorou je „všetko“. Toto slovo sa pravdepodobne vzťahuje nielen na udalosti, ktoré sa stali, ale aj pramene, odkiaľ pochádzali.
- ♦ Napokon štvrtou charakteristikou je slovo „opíšem“. Lukáš starostlivo preskúmal materiál a teraz sa snaží opísať ho „verne rad-radom.“

Výraz „rad-radom“ zahŕňa chronologické usporiadanie a literárne usporiadanie, ale aj usporiadanie z hľadiska dejín spásy. Evanjelium je zostavené chronologicky, veď začína detstvom, potom prechádza na Ježišovo verejné vystúpenie a končí smrťou s tým, že v druhom diele (Skutky apoštolov) pokračuje dejinami prvého ohlasovania kresťanov. Nachádzame aj geografické usporiadanie. Ježišovo ohlasovanie začína v Galilei, prechádza cez Samáriu do Jeruzalema a v Skutkoch apoštolov vychádza z Jeruzalema a končí v Ríme. Napokon aj z hľadiska dejín spásy má dielo svoje usporiadanie. Začína najskôr činnosťou zakladateľa – Ježiša Krista a potom pokračuje činnosťou jeho nasledovníkov.

V Lukášovom prológu vidíme príklad prvotného ohlasovania Evanjelia. Lukášovým úmyslom je zaradiť svoj spis medzi ostatné vtedajšie cirkevné materiály, ktoré zachytili očití svedkovia a služobníci slova o Ježišovi. Starostlivým a verným zostavením chce Lukáš upevniť vo viere Teofila a ďalších ako on, v istote viery o Ježišovi, ktorú odovzdávali apoštoli.

Princíp kontinuity a diskontinuity

Na záver tejto časti sa pozrieme na princíp kontinuity a diskontinuity, ktorý je dôležitý pri rozprávaní o historickej hodnote evanjelií. Udalosti, ako ich zachytávajú evanjeliá, sú v súlade (kontinuite) s historickým, geografickým, kultúrnym a náboženským prostredím v prvých desaťročiach nášho letopočtu. Ak hovoríme o **historicko-politickom prostredí**, osoby a udalosti, ktoré sa uvádzajú v evanjeliách, skutočne

jestvovali a máme o nich poznatky aj z iných prameňov (Herodes, Pilát, Kajfáš, Kvirínus a sčítanie ľudu). **Geografické prostredie** je taktiež autentické. Kafarnaum, Galilejské jazero, Cézarea Filipova, Jeruzalem, Jericho, Jordán atď., to všetko sú miesta, ktoré reálne existovali. Ježiš, ako ho prezentujú evanjeliá, zachováva obyčaje a zvyky svojej doby a svojho národa. Evanjeliá autenticky hovoria o chráme, synagógach, zachovávaní soboty, sviatkov atď. Preto hovoríme, že **kultúrne a náboženské prostredie** v podaní evanjelistov pravdivo odrážajú vtedajšiu spoločnosť. Tu patrí aj **lingvistické prostredie**. Ježišove výroky, štýl reči a obrazy, ktoré preberal z každodenného života, odrážajú vtedajšiu dobu. Preto môžeme povedať, že pri evanjeliách nejde o umelú literárnu rekonštrukciu, ale o spontánny súhlas, kontinuitu s dobou, v ktorej evanjeliá vznikali. Pod pojmom kontinuita teda rozumieme, že napísané evanjeliá obsahujú aj prvky historickej pravdy, lebo ich zachytávajú v zhode s vtedajším prostredím, myslením, dobou.

Na druhej strane registrujeme v evanjeliách aj **diskontinuitu**, čiže nezuhu s vtedajšími zvykmi. Diskontinuita sa prejavuje najmä v legislatívnej oblasti, v mesiášskych očakávaniach a v samotnej osobe Ježiša Krista.

V židovskom prostredí najvyššou legislatívnou autoritou bol Mojžiš. Podľa synoptikov postavenie Ježiša oproti Mojžišovi a zákonu je v protiklade. Ježiš zachováva jedinečný a nepredvídateľný postoj k zákonom a keď ho evanjelisti zachytávajú, nie je to ich literárna konštrukcia, ale skutočný Ježišov postoj, ktorý je v protiklade s dobou a prostredím, v ktorej žil. Preto hovoríme o **legislatívnej diskontinuite**, ktorá však dosvedčuje historicitu. Apoštoli, ktorí boli vychovávaní v židovskom chápaní, by si nevymysleli Ježišove výroky namierené proti niektorým interpretáciám Mojžišovho zákona, ak by ich Ježiš skutočne nevyslovil.

Nesúlady nájdeme aj v predstavách o mesiášovi. Čakalo sa na mesiáša - kráľa, z časti aj politika. Ježiš prelamuje tieto očakávania. Vystupuje ako

Mesiáš – sluha, ktorý trpí. Išlo **diskontinuitu s vtedajšími predstavami a očakávaniami mesiáša**. Opäť môžeme povedať, že apoštoli vychovávaní v duchu židovského myslenia, ktoré očakávalo politického kráľa, by neprišli s predstavou trpiaceho Mesiáša, ktorý zomiera hanebnou smrťou na kríži, ak by Ježiš seba samého takto neprezentoval a nepotvrdil svojím životom. Napokon napísané evanjeliá zachytávajú fakt, že samotní apoštoli často nechápali Ježiša.

V Starom zákone bolo všetko podriadené službe slova. Proroci sú tí, ktorí neohlasujú seba, ale sú v službe Božieho slova. V prorockej literatúre často nájdeme výrazy: *Čujte slovo Pánovo, Toto hovorí Pán...* Ježiš však prináša nový pohľad. Židia nie sú pozvaní zaujať postoj pre alebo proti jeho učeniu, ale pre alebo proti samotnej osobe Ježiša, a to je **diskontinuita vtedajšieho chápania ohlasovania Božieho slova a centrality Ježišovho posolstva na vlastnú osobu**. Apoštoli by pod vplyvom starozákonných textov neprišli s úzkym prepojením osoby a posolstva Božieho Syna, ak by on sám nepriniesol týmto spôsobom ohlasovanie Božej spásy.

Preto môžeme povedať, že princíp diskontinuity, podobne ako princíp kontinuity, potvrdzuje, že Evanjelium Ježiša Krista nie je vymyslenou literárnou konštrukciou neskoršieho ohlasovania prvotnej Cirkvi, ale historickou skutočnosťou.

SYNOPTICI A SYNOPTICKÉ EVANJELIÁ

Evanjelisti neboli iba zberateľmi tradícií, ale skutoční autori a zodpovední redaktori, ktorí usporiadali materiál takým spôsobom, že zanechali stopu vlastnej osobnosti. Štúdium jednotlivých evanjelií nás privádza k uznaniu existencie rozdielnych osobností, ktoré boli posledné pri redakcii, čiže pri písomnom spracovaní evanjelií. Samozrejme, poslední autori nie sú úplne slobodní, ale závisia od materiálu existujúceho už pred nimi. Evanjelisti majú určitý teologický zámer, ktorý chcú vyjadriť, ale na druhej strane nemôžu opomenúť už existujúci materiál. Literárne tento už existujúci materiál nazývame *pramene*. Nemôžeme ho prehliadnuť ani my, práve naopak, ak chceme lepšie pochopiť charakteristiku štyroch evanjeliových spisov, musíme sa mu venovať.

Synoptická otázka

Synoptická otázka sa zaoberá výskumom existencie a povahy literárneho vzťahu medzi tromi synoptickými evanjeliami. Evanjeliá podľa Marka (Mk), Matúša (Mt) a Lukáša (Lk) nazývame synoptické a ich autorov synoptici, na rozdiel od Evanjelia podľa Jána (Jn), lebo pri zoradení do troch stĺpcov ich texty nesú veľké známky podobnosti, čo do obsahu aj čo do usporiadania materiálu. Slovo *synopsa* pochádza z gréckeho *synopsis* - *spoločný pohľad*, *synopsizo* - *spolu vidieť, počítať*. Na rozdiel od Jána synoptici obsahujú veľký počet paralelných rozprávání, ktoré majú často rovnaký slovosled a veľa rovnakých slov. Preto ktorýkoľvek návrh na riešenie tejto skutočnosti musí vychádzať z literárnych podobností usporiadania materiálu a použitých slov.

Synoptická otázka je dôležitá pre exegézu a štúdium fáz, ktorými text prešiel až po jeho definitívne miesto v konkrétnom evanjeliu.

Vzájomnú podobnosť medzi evanjeliami si všimli už cirkevní otcovia a až do dnešných dní jestvujú rôzne teórie, ktoré sa snažia vysvetliť pôvod jednotlivých evanjelií. Práve v tom môžeme zhrnúť odpoveď na otázku, čomu sa venuje synoptická otázka. Snaží sa vysvetliť vzájomnú podobnosť a odlišnosť medzi tromi evanjelistami. Riešenia môžeme v podstate rozdeliť na dva základné prúdy:

1. *Teória tradície*
2. *Dokumentárna teória*

Teória tradície sa snaží vysvetliť pôvod evanjelií na základe ústnej tradície (z latinského *tradere* - *odovzdávať*), o ktorú sa každý evanjelista opieral nezávisle pri kompozícii. Znamená to, že pri napísaní evanjelia každý autor vychádzal z ústnych podaní a možno aj zo svedectiev očitých svedkoch. Vzájomnú podobnosť synoptických evanjelií a použitie rovnakého materiálu táto teória vysvetľuje tým, že synoptici čerpali z rovnakej ústnej tradície. Zástancovia ústnej tradície uvádzajú tieto argumenty:

1. Pre ľudí na Blízkom východe je charakteristické, že svoje tradície odovzdávajú ústnym spôsobom.
2. Spôsob ústneho podania bola zaužívaná v rabínskych školách.
3. Kresťanská tradícia je postavená na apoštolskej katechéze.⁷

Dokumentárna teória predpokladá existenciu nie ústnych, ale napísaných prameňov. Dokumentárna teória sa ďalej delí na *priamu* a *nepriamu*. Priama dokumentárna teória tvrdí, že na zapísanie evanjelií poslúžilo niektoré už napísané evanjelium. Svätý Augustín zastával názor, že ako prvé napísal evanjelium Mt. Z Mt sa použil materiál pre Mk, následne Lk použil texty oboch evanjelistov. Pôvod jednotlivých

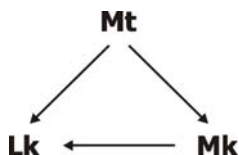
⁷ Porov. Mędala S., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 2006, s. 45.

evanجليí Augustín uvádza vo svojom diele *De consensu Evangelistarum* približne z roku 400 po Kr., z ktorého uvádzame:

Isti igitur quattuor evangelistae universo terrarum orbe notissimi, et ob hoc fortasse quattuor, quoniam quattuor sunt partes orbis terrae, per cuius universitatem Christi ecclesiam dilatarı ipso sui numeri sacramento quodammodo declararunt, **hoc ordine scripsisse perhibentur: primus Mattheus, deinde Marcus, tertio Lucas, ultimo Johannes**, unde alius eis fuit ordo cognoscendi atque praedicandi, alius scribendi.

Hľ'a, títo štyria evanjelisti, veľmi dobre známi po celom svete, a preto (sú) možno štyria, lebo sú štyri strany sveta, pre veľkosť ktorého jasne dosvedčovali rozširovanie sa Kristovej cirkvi (akoby) sviatosťou týkajúcou sa ich počtu, čo sa uvádza, **ako to bolo spísané v tomto poradí: prvý Matúš, potom Marek, (v poradí) tretí Lukáš (a ako) posledný Ján**, a z tejto príčiny iné (poradie) bolo pri ich poznávaní a ohlasovaní a iné pri písaní.

Schematicky môžeme túto teóriu predstaviť približne takto:

V prípade Augustína hovoríme o *priamej* dokumentárnej teórii, lebo evanjelisti použili napísaný materiál ďalšieho evanjestu. Augustínova teória cez stáročia patrila k všeobecne uznávanej na vyriešenie synoptickej otázky a aj dnes má svojich opodstatnených zástancov.

Iné riešenie vychádza z myšlienky akéhosi praevanjelia, ktoré prinajmenšom dvaja evanjelisti použili ako spoločný prameň. Podľa tohto názoru ešte pred evanجليami, ktoré poznáme dnes, jestvovala napísaná podoba textu (praevangelium), ktorá poslúžila ako vzor pre evanjestov, ale nám sa toto praevangelium nezachovalo. Keďže evanjelisti nepoužili ako prameň priamo konkrétne evanjelium niektorého z nich, nazývame túto teóriu *nepriama dokumentárna teória*.

Existuje mnoho ďalších riešení, ktoré sú veľakrát kombináciou uvedených dvoch hlavných prúdov – ústnej tradície a už napísaného dokumentu.

Aj keď dnes nechýbajú tí, ktorí stále zastávajú teóriu ústnej tradície, medzi exegétmi prevláda silný všeobecný súhlas o dokumentárnom (literárnom) vzťahu medzi každým z troch synoptických evanjelií. Ich argumenty môžeme zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. **Lexikálna zhoda.** Synoptické evanjeliá obsahujú vysoký počet použitých rovnakých slov, ba dokonca celých viet. Takáto výrazná jednota by nenastala pri ústnom podaní. Zhodu ilustruje uvedená tabuľka:⁸

	Matúš	Marek	Lukáš	z celkového počtu
Matúš má spoločných s		600	240	1068 veršov
Marek má spoločných s	600		350	661 veršov
Lukáš má spoločných s	240	350		1149 veršov

2. **Výrazná zhoda v usporiadaní.** Prejavuje sa v chronologickom a tematickom rovnakom poradí udalostí v evanjeliových textoch, ktoré však, samozrejme, zahŕňa aj kreativitu a teologický úmysel svätopisca. Nachádzame spojenie niektorých Ježišových zázrakov, slov, podobenstiev spoločným alebo veľmi podobným spôsobom vo všetkých troch synoptických evanjeliách.
3. **Podobný výber materiálu v podstatných veciach.** Ježiš urobil a povedal veľa vecí. Výber, aký materiál vložiť, a naopak, aký

⁸ Porov. Heriban J., *Príručný lexikón biblických vied*, Rím 1992, heslo: *synoptické evanjeliá*.

vypustiť, podliehal úsudku svätópisca. Synoptické evanjeliá sa zhodujú v tom, že zachytávajú množstvo rovnakého materiálu.

4. **Prítomnosť komentárov svätópisca.** Komentáre a ďalší redakčný materiál v synoptických evanjeliách nie je nevyhnutný pre úplné vyrozprávanie historických faktov. Predsa ich však nachádzame na mnohých miestach s úlohou uľahčiť čitateľovi pochopenie textu alebo prepojiť jednotlivé udalosti. Často sú u všetkých troch synoptikov zhodné.
5. **Rovnaká literárna štruktúra.** Medzi tromi evanjeliami, kde Mk tvorí prepojenie medzi Lk a Mt, vidíme vzájomnú podobnosť v štruktúre. Ak by išlo o navzájom nezávislé diela, čakali by sme väčšiu rozmanitosť štruktúry a odlišnosť materiálu. Všetci synoptici majú rovnakú štruktúru evanjelií. Umiestňujú začiatok Ježišovej činnosti do Galiley, potom nasleduje cesta do Judska a zakončenie v Jeruzaleme. Všetci traja opisujú Ježišovo pôsobenie do obdobia jedného roka – jednej cesty do Jeruzalema na veľkonočné sviatky.

Rôzne zastúpenie materiálu

V prípade synoptickej otázky hovoríme o rôznom zastúpení materiálu:

Trojnásobné zastúpenie. Pod týmto termínom rozumieme materiál, ktorý nachádzame u všetkých troch synoptikov. Ako ukázala tabuľka vyššie, takmer celý obsah Mk nájdeme v Mt a asi 2/3 Mk sú obsiahnuté v Lk. Trojnásobné zastúpenie sa prejavuje predovšetkým v naratívnych textoch (zázraky, uzdravenia, rozprávanie o umučení). Z veľkého množstva príkladov uvádzame podobenstvo o rozsievачovi, premenenie na vrchu, uzdravenie ženy trpiacej na krvotok a vzkriesenie Jairovej dcéry. V prípade trojnásobného zastúpenia je dôležitý fakt, že Mk tvorí

akési prepojenie medzi Mt a Lk. Keď analyzujeme materiál, ktorý sa nachádza u všetkých troch synoptikov, prideme k zaujímavému zisteniu. Poväčšine je zhoda medzi Mt a Mk, medzi Mk a Lk alebo medzi všetkými tromi. Jestvuje menej prípadov, keď sa zhoduje Mt a Lk proti Mk. Jestvujú štyri možné vysvetlenia tejto skutočnosti:

1. **Teória Markovho prvenstva:**
Mk je najstarší, z neho čerpali Mt a Lk.
2. **Teória Matúšovho prvenstva:**
Mt je najstarší, z neho čerpali Mk a od neho Lk.
3. **Teória Lukášovho prvenstva:**
Lk je najstarší, z neho čerpal Mk a Mt.
4. **Griesbachova teória**
hovorí, že Mk bol posledný a skombinoval Mt a Lk.

Pri dvojnásobnom zastúpení ide o materiál približne 240 veršov (predchádzajúca tabuľka), ktorý sa nachádza v Mt a Lk, ale nemá ho Mk. Sú to najmä Ježišove výroky. Ako príklad uvádzame zhodu Ježišovej reči na vrchu v Mt a na rovine v Lk. Ako vysvetliť túto skutočnosť? Sú najmenej tri možné riešenia:

1. Hypotéza prameňa Q. Mt a Lk čerpali zo spoločného zdroja, ktorý odborníci označili písmenom Q (z nemčiny *Quelle* - prameň).
2. Lk je starší a prebral materiál od Mt.
3. Mt je starší a prebral materiál od Lk.

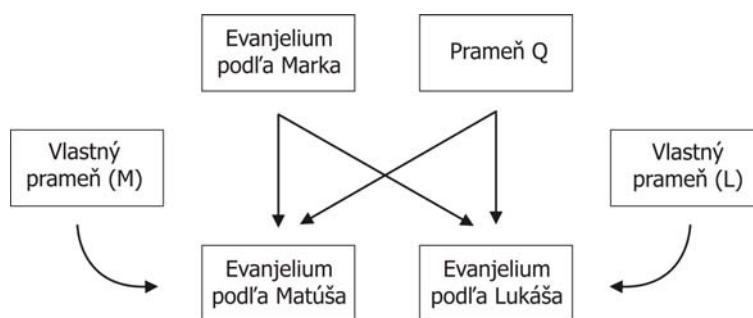
Napokon máme materiál, ktorý sa nachádza iba u jedného evanjelistu, a preto hovoríme o **jednom zastúpení**. Týka sa Mt a Lk. Napríklad vzkriesenie naimského mládenca alebo podobenstvo o márnotratom synovi nájdeme iba v Lk. Podobenstvo o robotníkoch vo vinici alebo o desiatich pannách uvádza iba Mt.

Najznámejšie riešenia synoptickej otázky

Po uvedení rôznych možností nás neprekvapí, že okrem Augustínovej teórie jestvuje niekoľko desiatok riešení na vysvetlenie tejto vzájomnej závislosti, podobnosti, ale aj rozdielnosti napísaných synoptických evanjelií. Teraz predstavíme najznámejšie riešenia synoptickej otázky.

Najrozšírenejším a dnes všeobecne prijímaným vysvetlením pôvodu troch evanjelií je **Teória dvoch prameňov**. Vychádza z predpokladu, že najstarším je Mk. Mt a Lk nezávisle od seba použili Mk pre svoje, predovšetkým naratívne časti (trojnásobné zastúpenie). Nezávisle od Mk pridali materiál, predovšetkým výroky a reči, z prameňa, ktorý exegéti dnes označujú písmenom Q (dvojnásobné zastúpenie).

Autorom tejto teórie je H. J. Holtzman, ktorý ju uiedol vo svojom diele z roku 1863 pod názvom *Die synoptischen Evangelien*. Okrem Mk a prameňa Q Mt a Lk použili aj vlastný materiál, čím sa vysvetľuje, prečo nachádzame v evanjeliách taký materiál, ktorý má iba jeden evanjelista a v iných evanjeliách sa nenachádza. V prípade Lk označujeme tento osobitný materiál písmenom L a pre Mt písmenom M. Nasledujúca tabuľka názorne ilustruje Teóriu dvoch prameňov v súčasnom chápaní.

Podľa tejto teórie Mk vznikol niekedy okolo roku 70 po Kr., Mt niekedy v rokoch 80-90 po Kr. a približne v tom istom období aj Lk. Teraz

uvedieme aspoň niektoré argumenty, ktoré podporujú teóriu, že Mk bol napísaný ako prvý:

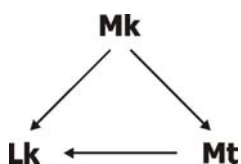
1. **Argument chýbajúcich údajov.** Je pravdepodobnejšie, že istý materiál (detstvo, reč na vrchu) bol pridaný v Mt a Lk, než žeby ho Mk vynechal z Mt a Lk. Ak by Mk závisel od Mt, len ťažko by sa dalo zdôvodniť, prečo úplne vynechal detstvo a veľké Ježišove reči.
2. **Argument dĺžky.** Je pravdepodobnejšie, že Lk a Mt rozšírili svoje texty, než žeby ich Mk redukoval. Mk je najkratší a má iba 16 kapitol.
3. **Argument gramatiky.** Mk v porovnaní s Mt a Lk používa jednoduchšiu gréčtinu a stavbu vety. Je pravdepodobnejšie, že Mt a Lk sa snažili zlepšiť štýl Mk, než žeby Mk zhoršil štýl textu Mt a Lk.
4. **Argument teológie.** Je pravdepodobnejšie predpokladať, že Mt a Lk rozšírili používanie gréckeho slova *Kyrios* - *Pán* pod vplyvom rozšírenia kresťanstva, než žeby Mk zredukoval toto používanie. V Mk sa toto slovo nachádza iba 18-krát, v Mt 80-krát a v Lk 104-krát.

Pokiaľ ide o prameň Q, odborníci len predpokladajú jeho existenciu na základe spoločných textov v Matúšovom a Lukášovom evanjeliu. Nevieme, či išlo iba o ústnu tradíciu alebo napísaný text. V prospech toho, že v prípade prameňa Q išlo o napísaný dokument a nie iba ústnu tradíciu, sa prihovárajú tieto argumenty:

1. Presné poradie slov (napríklad Mt 6,24 sa zhoduje s Lk 16,13; Mt 7,7-8 sa zhoduje s Lk 11,9-10).
2. Rovnaké poradie v dvoch podaniach Ježišovej reči na vrchu v Mt a na rovine v Lk.

Niektorí odborníci sa domnievajú, že prameň Q bol pôvodne napísaný v Palestíne v aramejčine niekedy okolo roku 50 po Kr., následne preložený do gréčtiny a v tejto literárnej podobe mali k nemu prístup Matúš aj Lukáš.⁹ Jeho autormi mohli byť Ježišovi učeníci. Obsahoval predovšetkým Ježišove výroky, preto sa niekedy zvykne označovať aj výrazom *lógia* – výroky.¹⁰

Teória dvoch prameňov nie je bezchybným a uspokojivým riešením synoptickej otázky, má svojich oprávnených kritikov a slabé miesta. Vyčíta sa jej nerešpektovanie ústnej tradície a slabé odôvodnenie existencie prameňa Q. Preto iní exegeti síce prijímajú závislosť Mt a Lk od Mk, ale materiál spoločný pre Mt a Lk nevysvetľujú prameňom Q, ale závislosťou Lk nielen od Mk, ale aj od Mt.¹¹

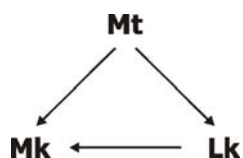
Od 18. stor. vznikli ďalšie teórie, ktorých cieľom je vysvetliť podobnosti a odlišnosti synoptikov. Vyberáme tie najznámejšie:

Teória dvoch evanjelií. Podľa nej je Mt najstarší. Lk ho použil pri písaní svojho evanjelia. Mk ako tretí v poradí použil obidve tieto evanjeliá podľa toho, kde sa obidva evanjeliá zhodovali, a vynechal takmer úplne materiál obsahujúci Ježišove výroky a reči. Znamená to, že trojnásobné zastúpenie, o ktorom sme hovorili, je výsledkom redakčnej práce v Mk. Autorom tejto teórie je J. Griesbach, ktorý ako prvý vydal v r. 1774 synopsis, čiže texty jednotlivých evanjelistov zoradené do paralelných stĺpcov. Náзорne túto teóriu naznačíme takto:

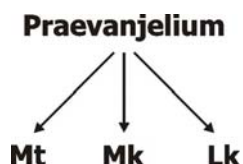
⁹ Porov. Bartnicki R., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 1996, s. 80-81.

¹⁰ Porov. Gądecki S., *Wstęp do ewangelii synoptycznych*, Gniezno 1999, s. 164.

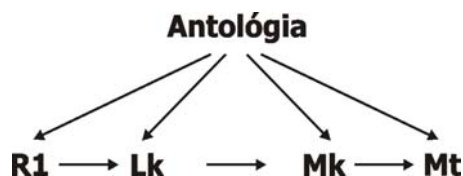
¹¹ Porov. Mędala S., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 2006, s. 48-49.

Hypotéza praevanjelia, o ktorej sme už hovorili, pochádza od G. Eichhorna z roku 1794. Podľa nej synoptici čerpali nezávisle od seba z toho istého spisu - praevanjelia, ktoré napísal niektorý učeník okolo roku 35 po Kr. v aramejčine.¹²

Jeruzalemská hypotéza. Navrhol ju Robert Lindey v roku 1963. Podľa nej je najstarším Lk. Ale už aj Lk čerpal z prvého, pre nás neznámeho, textu evanjelia (R1). Mk vychádzal z Lk a Mt z Mk. Okrem toho všetci traja evanjelisti záviseli od materiálu z prameňa výrokov, ktoré prívrženci tejto hypotézy nazývajú *Antológia*. Hypotézu názorne predstavuje náčrt:

Hypotéza fragmentov hovorí, že na začiatku kolovali záznamy apoštolov a ďalších učeníkov (fragmenty), ktoré obsahovali Ježišove slová, zázraky, podobenstvá a pod. a slúžili pre ohlasovateľov v prvej Cirkvi a pre katechézu. Neskôr boli tieto fragmenty spájané do väčších

¹² Porov. Heriban J., *Príručný lexikón biblických vied*, Rím 1992, heslo: *synoptická otázka*.

celkov a z nich vznikli evanjeliá. Autorom tejto hypotézy je F. Schleiermacher (1817).

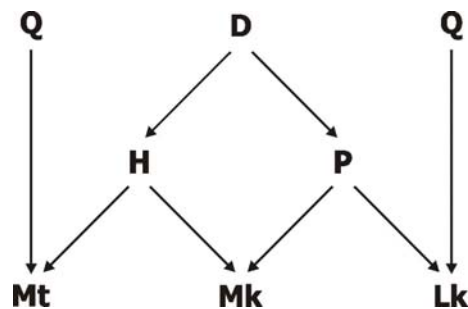
Hypotéza tradície. Jej predstaviteľom je J. G. Herder (1797), ktorý sa na základe prológu v Lk 1,2 a podobnosti Mk s Petrovými slovami v Sk 1,22 domnieval, že pred napísaním evanjelií jestvovala ústna katechéza apoštolov, ktorá čoskoro dostala podobu nemennej ustálenej schémy. Tá obsahovala základné ohlasované pravdy a odlišovala sa iba vzhľadom na prostredie poslucháčov. Podľa spôsobu rabínskych škôl, kde sa memoroval text a odovzdával ústne, vznikli v prvotnej Cirkvi tri veľké tradície – jeruzalemská, antiochijská a rímska. Z nich potom vznikli diela troch synoptikov: Mt – Jeruzalem, Lk – Antiochia, Mk – Rím.

Prepojenie teórie ústneho podania a dokumentárnej teórie predstavil v roku 1954 francúzsky exegeta L. Vaganay. Podľa neho vznik napísaných evanjelií prešiel niekoľkými etapami:

- a) Ústna tradícia,
- b) krátke napísané útvary niektorých udalostí v gréckom alebo aramejskom jazyku,
- c) okolo roku 50 po Kr. aramejská verzia Evanjelia podľa Matúša,
- d) zhromaždenie zbierky Pánových slov (prameň Q) okolo roku 55-65 po Kr.),
- e) vznik Evanjelia podľa Marka na základe aramejského textu Mt a Petrových katechéz,
- f) vznik Evanjelia podľa Matúša v gréckom jazyku,
- g) vznik Evanjelia podľa Lukáša, ktoré vychádzalo z Mk, z aramejskej verzie Mt a zo starozákonných citátov podľa gréckeho prekladu Septuaginty.¹³

Pierre Rolland v roku 1984 predstavil *Teóriu štyroch prameňov*, ktoré stáli pri zrode troch synoptických evanjelií. Podľa neho na samom

začiatku stoja štyri dokumenty: *Evanjelium Dvanástich* (D); *Helénske evanjelium* (H); *Pavlovo evanjelium* (P) a *Evanjelium prozelytov* (Q). Evanjelium Dvanástich bolo spísané krátko po smrti a zmŕtvychvstaní Ježiša Krista v Jeruzaleme. Evanjelium prozelytov je vlastne to, čo iní biblisti označujú ako prameň Q a podľa Rollanda bolo napísané v Cézarei Prímorskej v roku 50 po Kr. Približne v tom istom čase vzniklo Helénske evanjelium v Antiochii ako rozšírená verzia Evanjelia Dvanástich. Približne okolo roku 60 po Kr. bolo zapísané Pavlovo evanjelium. Z týchto prameňov najskôr vznikol Mk okolo roku 67 po Kr., ktorý čerpal z H a P. V približne rovnakom čase vznikol Lk, pričom sa opieral o pramene Q a P. Mt vznikol okolo roku 80 po Kr. na základe prameňov Q a H.¹⁴

Na záver je potrebné povedať, že napriek množstvu navrhovaných riešení ostáva v súčasnosti Holtzmannova teória dvoch prameňov najviac akceptovaná. Zaiste má svoje nedostatky, ale iné predstavené teórie nielenže ponechávajú mnohé body nevyriešené, ale otvárajú ďalšie nové otázky, na ktoré neodpovedajú.

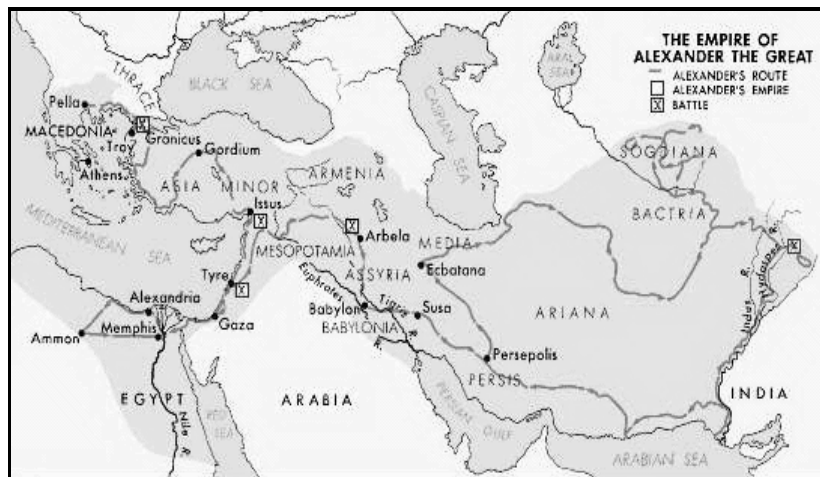
¹³ Porov. Mędala S., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 2006, s. 47.

¹⁴ Porov. Gądecki S., *Wstęp do ewangelii synoptycznych*, Gniezno 1999, s. 162.

POLITICKÁ SITUÁCIA

Palestína pod nadvládou Seleukov

V roku 333 pred Kr. získal Alexander, syn Filipa II. Macedónskeho, nadvládu nad Peržanmi, keď porazil vojská Dária III. V roku 332 pred Kr. Alexander Macedónsky-Veľký ovládol Sýriu a Palestínu. Samaritáni prijali Alexandra, ale Židia sa v prvom okamihu prikláňali na stranu Peržanov. Neskôr sa však podvolili, keď videli, že Alexander získal silu a moc a jeho nadvláda bola neodvratná. S príchodom Alexandra Veľkého nastal proces helenizácie, ktorý pokračoval aj po jeho smrti. Tým sa končí obdobie, keď nadvláda inej mocnosti istým spôsobom ponechávala kultúrne a náboženské zvyklosti podriadenej krajine.

Impérium Alexandra Veľkého

Pokiaľ ide o kánonické biblické spisy, príliš nezachytávajú toto obdobie. Po administratívnej stránke Alexander Veľký ponechal správu Palestíny tak, ako to bolo za Peržanov. Zomiera však už v roku 323 pred Kr. vo veku 36 rokov. Jeho dvaja synovia s právom nástupníctva boli príliš mladí, preto ich vládu zastupovali vojenský generáli Alexandra. Každý z nich sa stal vládcom nad istou časťou impéria. Generáli boli neskôr nazvaní *diadochovia* - z gréckeho slova *diadochos* - *následník*. Dvaja synovia Alexandra boli zavraždení v rokoch 310 a 309 pred Kr., preto rozdelenie impéria medzi diadochov zostalo aj naďalej. Každý z nich sa držal svojho územia, na ktorom založil vlastnú dynastiu a postupne sa snažil získať územie tých druhých.¹⁵

Palestína pripadla dynastii Ptolemajovcov z Egypta. Ich sídlom bola Alexandria založená Alexandrom Veľkým a po ňom aj pomenovaná. Vzťahy medzi Židmi v Egypte, ktorí tam žili v diaspóre, a Židmi v Palestíne boli dobré, čo potvrdzuje aj preklad hebrejského textu Biblie do gréčtiny, známy pod názvom Septuaginta, ktorý pochádza práve z tohto obdobia. Zároveň to svedčí o silnej helenizácii v Egypte, keď židovská komunita potrebovala grécky text Písma, lebo hebrejskému už nerozumela.

Medzi Ptolemajovcami, ktorí ovládali Egypt a Palestínu, a Seleukmi, ktorí ovládali Babylóniu a Sýriu začali v 2. stor. pred Kr. boje o ovládnutie väčšieho územia. Seleukmi bola dynastia, ktorú založil Seleuk I. - Nikanor, po ktorom dynastia dostala pomenovanie. Seleuk Antiochus III. (232-187 pred Kr.) porazil Ptolemajcov, konkrétne Ptolemaja V. v bitke pri Panias (neskoršia Cézarea Filipova) v roku 198 pred Kr. a získal Palestínu a Sýriu pod svoju nadvládu. Moc Antiocha III. siahala až po Malú Áziu a dotýkala sa Rímskeho impéria. Preto čoskoro došlo k bitke medzi Rimanmi a Seleukmi v roku 190 pred Kr. pri Magnézii. Antiochus III. bol porazený, prišiel o Malú Áziu, musel platiť vysoké poplatky a do zajatia sa dostali aj jeho synovia Antiochus a Demetrius.

¹⁵ Porov. Soggin J. A., *Storia d'Israele*, Brescia 1984, s. 423-424.

Zdá sa, že v prvom období Židia nepocítili prechod z pod Ptolemajovcov k Seleukom nejakým dramatickým spôsobom. Po Antiochovi III. nastúpil jeho syn Seleuk IV. -Filopater (187-179 pred Kr.). Podarilo sa mu získať od Rimanov niektorých zajatcov, medzi inými aj svojho brata Antiocha, ale nie Demetria. Bol však zavraždený svojím ministrom Eliodorom a po období nestability prešla moc na jeho brata Antiocha IV. (175-164 pred Kr.). Ten prijal meno Epifanus. Antiochus IV. napadol v roku 169 pred Kr. Egypt a získal územie delty rieky Níl. V roku 168 pred Kr. však prišlo Egyptu na pomoc Rímske impérium a Epifanus sa musel stiahnuť.

Seleukovia už od vojny pri Magnézii v roku 190 pred Kr. museli Rimanom platiť vysoké poplatky. Preto logicky hľadali možnosti na ich získanie. Jednou z možností bol aj chrámový poklad v Jeruzaleme.

V roku 175 pred Kr. získal za prísľub istej sumy z chrámového pokladu veľkňazský úrad Jáson namiesto svojho brata Oniáša III., ktorý bol poslaný do vyhnanstva do Antiochie. Tri roky po získaní úradu poslal po Menahemovi veľkú sumu peňazí. Menahem však namiesto toho, aby splnil svoje poslanie, sám seba ponúkol na úrad veľkňaza. Jáson bol prinútený utiecť z Jeruzalema. Menahem nechal zavraždiť Oniáša III., ktorý sa nachádzal vo vyhnanstve.

**Vyobrazenie
Antiocha IV.**

Antiochus IV. v roku 169 pred Kr. pri návrate z výpravy v Egypte vydrancoval jeruzalemský chrám. V roku 168 po Kr. počas ďalšieho návratu z Egypta, keď sa musel stiahnuť, lebo Egyptu prišli na pomoc Rimania, vyplienil opäť Jeruzalem i jeho chrám. V roku 167 pred Kr. poslal do Jeruzalema veliteľa svojho vojska Apollonia, aby vybudoval v Jeruzaleme pevnosť, ktorá by poslúžila Antiochovi na jeho výpravy do Egypta, ktorých sa napriek porážke Rimanmi, stále nevzdával. Apollonius postavil pevnosť

Akra, ktorej presné miesto nepoznáme. Niektorí vravia, že sa nachádzala na neskoršom mieste pevnosti Antónia, iní sa domnievajú, že sa nachádzala na juh od chrámu. Apollonius znesvätil chrám tým, že dal v ňom postaviť sochu boha Dia. Židia ho nazývali „ohavné spustošenie“ (porov. Dn 9,27; Mk 13,14). Stalo sa tak 15. decembra 167 pred Kr.

Podobným spôsobom bol znesvätený aj chrám Samaritánov na vrchu Garizim. 2 Mak 6,18n a 7,1n ponúkajú dva príbehy o tých, ktorí odmietli priniesť týmto božstvám obeť. Ide o starca Eleazára a matku siedmich synov, ktorých príklad mučeníckej smrti a vernosti Pánovmu zákonu mal byť povzbudením pre ostatných rodákov. Proti praktikám Seleukov sa čoskoro postavil väčší počet Židov.

Otvorené povstanie Machabejcov

V mestečku Modin býval kňaz Matatiáš, ktorý nemohol v jeruzalemskom chráme vykonávať svoj úrad, keďže tento bol znesvätený. Aj v tomto mestečku, ako v mnohých mestách Palestíny, v roku 167 pred Kr. vyslanci nútili prinášať obety gréckym božstvám. Matatiáš so svojimi synmi Jánom, Šimonom, Júdom, Eleazarom a Jonatánom odmietli vykonať nariadenie vyslancov. Matatiáš zabil kráľovského vyslanca a zbúral pohanský oltár. Potom utiekli do hôr. Je to začiatok odboja, ktoré vošlo do dejín pod názvom Machabejské povstanie.¹⁶

Nasledujúci rok Matatiáš zomrel a následníctvo prebral Júda. Postupne sa podarilo Júdovi zozbierať prívržencov a vytvoriť vojsko. Porazil vojsko pod vedením Apollonia. Antiochus IV. bol v tom čase vo vojnovom ťažení proti Partom, preto poslal do Palestíny generála Lyziáša. V roku 164 pred Kr. však bol aj on porazený a prinútený uzavrieť s Machabejcami prímerie. V tom istom roku Júda Machabejec získal Jeruzalem (okrem pevnosti Akra) a vykonal očistenie chrámu. Výročie posvätenia chrámu sa slávi každý rok na židovský sviatok Chanuka.

¹⁶ Porov. Soggin J. A., *Storia d'Israele*, Brescia 1984, s. 447-448.

V roku 164 pred Kr. zomrel Antiochus IV. Júda využil situáciu nestability a rozšíril svoju moc na ďalšie územie Palestíny (Galilea, Idumea). Pokúšal sa dobyť ešte pevnosť Akru, ale po sérii porážok zo strany generála Lyziáša sa musel stiahnuť. Na trón medzitým nastúpil Antiochus V. - Eupater (164-161 pred Kr.), syn Antiocha Epifana, v mene ktorého kvôli nízkemu veku vládol generál Lyziáš. Do hry však vstupuje nový hráč - Demetrius, syn Seleuka IV., ktorý bol kedysi zajatcom Rimanov. Nechal zavraždiť Lyziáša aj kráľa Antiocha V. a vyhlásil sa za kráľa pod menom Demetrius I. - Sotér (161-150 pred Kr.).

Situáciu nového kráľa využili zástancovia židovskej prohelénskej skupiny a žiadali pre seba úrad veľkňaza. Získal ho ich kandidát Alkimos. Júda Machabejský bol porazený kráľovským veliteľom Bakchidesom, keď bol v bitke pri Elase zabitý v roku 160 pred Kr. Na jeho miesto sa postavil ďalší Matatiášov syn Jonatán. V roku 159 pred Kr. bol zabitý veľkňaz Alkimos a úrad veľkňaza zostal neobsadený na sedem rokov. Jonatán uzavrel s Demetriom I. prímerie. V roku 152 pred Kr. sa Jonatán stal aj veľkňazom, hoci nepochádzal z pokolenia Sadokovcov, ktorým tento úrad prináležal. Niektorí odborníci sa domnievajú, že práve toto spôsobilo vznik sekty esénov. Iní sa domnievajú, že to bolo už skôr, keď veľkňazský úrad získal podvodne Jáson v roku 175 pred Kr.

Medzitým bol Demetrius I. porazený Alexandrom Balasom, ktorý sa stal kráľom (150-145 pred Kr.). V roku 147 pred Kr. sa postavil proti Alexandrovi Balasovi syn Demetria I. Zvítázil nad Alexandrom, vyhlásil sa za kráľa (145-138 pred Kr.) a prijal meno Demetrius II. - Nikanor. Potvrdil Jonatána v jeho správe Judey a Samárie a v úrade veľkňaza. Jonatánovi sa podarilo obnoviť vzťahy s Rimanmi. Bol však zavraždený v roku 143 pred Kr. a na jeho miesto sa postavil ďalší Matatiášov syn - Šimon. V roku 141 pred Kr. konečne Šimon získal pevnosť Akru. Aj on zastával úrad veľkňaza. Situácia okolo veľkňazského úradu sa stabilizovala až vtedy, keď Oniáš IV., syn legitímneho veľkňaza, stratil právo na tento post, lebo v Egypte založil vlastný chrám.

Šimon Machabejský a jeho dvaja synovia zomreli zavraždení v roku 134 pred Kr. v Jerichu vlastným Šimonovým zaťom. Na jeho miesto nastupuje Ján s prírmením Hyrkán (134-104 pred Kr.), ktorý bol v poradí tretím synom Šimona. Jemu sa podarilo utiecť pred masakrom, lebo nesprevádzal do Jericha svojho otca a bratov. Ján Hyrkán sa považuje za zakladateľa dynastie Hasmoneovcov.¹⁷ Hyrkán získal nezávislosť od Seleukov a venoval sa rozšíreniu územia. Zničil Samaritánom chrám na vrchu Garizim a v roku 128 pred Kr. dobyl ich mesto Samáriu. Pokúsil sa násilne obrátiť na židovstvo Idumejcov.

Po ňom nastúpil na trón Aristobulos I. (104-103 pred Kr.), ktorý nechal zavraždiť svoju matku, ktorá mala istý čas vládnuť namiesto neho kvôli nízkemu veku a taktiež aj brata Antigona. Ostatných bratov dal uväzniť. Aristobulos bol veľkým zástancom helenizmu. Pôvodne sa volal Júda, ale zmenil si meno.

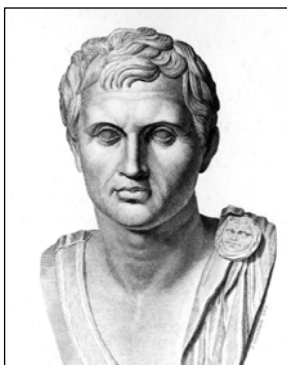
Po ňom nastúpil na trón jeho brat Alexander Janneus (103-76 pred Kr.). Po jeho smrti sa dostala k moci jeho manželka Alexandra Salome (76-67 pred Kr.). Alexander zanechal po sebe dvoch synov - Hyrkána a Aristobula. Hyrkán sa stal veľkňazom a Alexander velil vojsku. Po smrti matky Alexandry nastúpil na trón Hyrkán, ale po troch mesiacoch abdikoval v prospech svojho brata, ktorý prijal meno Aristobulos II. (67-63 pred Kr.).

Palestína pod nadvládou Ríma

Proti Aristobulovi sa však postavil správca Idumey Antipater a snažil sa na svoju stranu získať aj jeho brata Hyrkána. Obaja, Hyrkán aj Aristobulos, sa v roku 64 pred Kr. obrátili o vojenskú pomoc na Rím.

V tom čase mal generál Pompeus (106-48 pred Kr.) v Rímskom impériu silné postavenie. Podarilo sa mu v Hispánii potlačiť vzbury v rokoch 76-71 pred Kr. V roku 71 pred Kr. prišiel do Itálie, aby pomohol

¹⁷ Porov. Jelonek T., *Dzieje świątyni jerozolimskiej*, Kraków 2004, s. 63.

Generál Pompeus

Crassovi pri potlačení vzbury Spartaka. V tom istom roku vo veku len 35 rokov sa stal Pompeus konzulom rímskeho senátu.

Pompeus v roku 60 pred Kr. vytvoril prvý triumvirát spolu s Crassom a Cézarom. Druhý a známejší triumvirát vytvorili v roku 43 pred Kr. Lepidus, Antónius a Oktavián (posledne menovaný sa neskôr stal prvým cisárom a prijal meno Augustus).

V roku 64 pred Kr. Pompeus porazil kráľovstvo Seleukov, ktorí od r. 200 pred Kr. spravovali aj Palestínu. Pompeus urobil z kráľovstva Seleukov v Sýrii rímsku provinciu. Nasledujúci rok šiel do Damasku, kde prijal tri židovské delegácie. Jedna zo strany Aristobula, druhá zo strany Hyrkána a tretia zo strany ľudí, ktorí odmietali obidvoch a chceli ukončiť vládu skorumpovaných Hasmoneovcov. Títo chceli politicky patriť pod Rím, ale túžili vytvoriť vnútornú vládu kňazov v chráme – hierokraciu.

Aristobulus z obavy, že Pompeus uprednostní brata, utiekol do pevnosti Alexandrium a keď proti nemu Pompeus tiahol, utiekol do Jeruzalema. Pompeus však tiahol aj na Jeruzalem. Aristobulos sa zľakol a aby mesto nezničil, vydal mu ho. Prívrženci Aristobula odporovali ešte tri mesiace. V roku 63 pred Kr. Pompeus mesto ovládol, dokonca vstúpil v chráme do Svätej svätých, kam mohol vstúpiť iba veľkňaz jedenkrát do roka. Poprezeral si bohoslužobné predmety, ale ničoho sa nedotkol.

Dobytie Judey spôsobilo reorganizáciu územia. Hyrkán bol menovaný za veľkňaza a tetrarchu - štvrťvládára. Aristobulos bol odvedený do Ríma ako zajatec. Judea bola podriadená novovzniknutej rímskej provincii Sýria. Židovský štát bol redukovaný na Judeu, Galileu, Idumeu a Pereu.

Z uvedenej situácie najviac vyťažil Idumejec Antipater, ktorý bol menovaný za prokurátora Judey. Antipater do vládnutia zapojil aj svojich

dvoch synov - Fazaela a Herodesa. Fazael sa stal vojenským veliteľom nad Jeruzalemom a Herodes dostal do vojenskej správy Galileu. Najmä Herodes sa ukázal ako veľmi schopný správca. Medzitým bol v Ríme v roku 44 pred Kr. zabitý Cézar.

Po Cézarovej smrti vzniklo v Ríme obdobie politickej nestability. V Judsku sa na krátky čas dostáva k moci Antigonus, syn Aristobula II. Antigonus, ktorý bol vzatý do zajatia spolu so svojím otcom Aristobulom II., utiekol z rímskeho väzenia. Herodes bol nútený utiecť do Ríma. Vďaka dobrým vzťahom s Antóniom ho rímsky senát vymenoval v roku 40 pred. Kr. za kráľa. Antigonus musel utiecť pred Herodesom, ktorý ho napokon v roku 37 pred Kr. v Antiochii nechal usmrtiť.

Vláda Herodesa Veľkého (37-4 pred Kr.)

**Vyobrazenie
Herodesa Veľkého**

Herodes si začal uplatňovať svoju moc udelenú Rímom. Mohol sa spoliehať na Oktaviána a Antónia, od ktorých dostal titul kráľa. Vo vzťahu k Rímu sa Herodes vždy riadil pravidlom nenechať sa vtiahnuť do súbojov o moc, ktoré prebiehali v Ríme, ale v rozhodujúcom okamihu vždy stáť na strane víťaza. Z politických dôvodov si vzal v roku 37 pred Kr. za manželku Mariannu, vnučku Hyrkána II., aby legitimizoval v očiach ľudu, ktorý bol naklonený dynastii Hasmoneovcov, svoju kráľovskú hodnosť.

Dlhé vládnutie Herodesa sa delí na tri obdobia:¹⁸

1. Konsolidácia pomerov;
2. obdobie rozkvetu a prosperity;
3. úpadok poznačený rodinnými problémami a bojom o nástupníctvo.

Herodes bol mužom bez škrupúl. Aby si získal náklonnosť ľudí, menoval za veľkňaza Aristobula III., brata Marianny, ale keď zbadal, že mu prerastá cez hlavu, dal ho zabiť v Jerichu v roku 35 pred Kr. V roku 30 pred Kr. dal zabiť Hyrkána II. a v roku 29 pred Kr.

Olejová lampa z obdobia
Herodesa Veľkého

dal zo žiarlivosti popraviť Mariannu (po Marianne pomenoval jednu z veží jeruzalemskej pevnosti). V roku 28 pred Kr. dal popraviť Alexandru, matku svojej manželky Marianny. V tomto období bol Herodes spojencom Antónia, od ktorého dostala Kleopatra okolie Jericha. Ale keď sa v roku 27 pred Kr. dostal k moci Oktavián a prijal meno Augustus, Herodes sa votrel do jeho priazne a získal naspäť okolie Jericha a Augustus ho potvrdil v úrade kráľa.

V druhej polovici svojho kráľovstva Herodes upevnil svoju pozíciu a dal sa do veľkej stavebnej činnosti. Obnovil staré mesto Samária a premenoval ho na Sebastos, čo je grécky preklad slova *augustus* – *vznešený*, na počesť cisára Augusta. Zrekonštruoval mnohé pevnosti, napr. Alexandrium, Hyrcanium, Macherus, Masada.

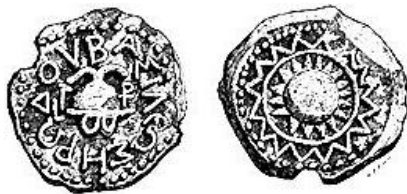
¹⁸ Porov. Mazzucco C., *Introduzione al Nuovo Testamento*, akademické skriptá, Torino 2003, s. 92-94.

Na brehu Stredozemného mora nechal vystavať mesto Cézarea Prímorská (pozor, nezameniť s Cézareou Filipovou – Petrovo vyznanie). Toto mesto sa neskôr stalo rezidenciou rímskych prokurátorov. Na pamiatku svojho otca nechal postaviť mesto a pomenoval ho Antipatris.

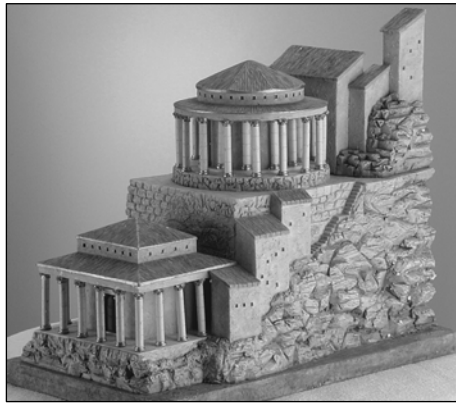
V Jeruzaleme už skôr zrekonštruoval pevnosť a pomenoval ju po Antóniovi.

Postavil divadlo, hipodrómu a, samozrejme, zrekonštruoval chrám. Práce na chráme sa začali niekedy okolo roku 20 pred Kr., ale definitívne boli ukončené až po jeho smrti v roku 62 po Kr. za prefekta Albina. Herodesovi však nič nebránilo stavať aj pohanské chrámy. V Paniase postavil chrám na počesť cisára Augusta, rovnako v Sebaste a v Cézarei. Postaral sa o silnú helenizáciu, ktorá prebiehala medzi židovským obyvateľstvom.

Posledné obdobie jeho života je poznačené silnými rodinnými bojmi. Herodes mal päť manželiek: Doris, Mariannu (z rodu Hasmoneovcov), Mariannu (dcéru kňaza Šimona z Alexandrie), Maltace (Samaritánku), Kleopatru (z Jeruzalema) a ešte ďalšie vedľajšie ženy. Herodes vyhnal

Mince z čias vlády Herodesa Veľkého s nápisom „kráľ Herodes“

Model Herodesovho trojposchodového paláca na vrchu Masada

Doris a zakázal jej synovi Antipatrovi priblížiť sa k Jeruzalemu. Synov Marianny, Alexandra a Aristobula, poslal do Ríma a neskôr ich dal zabiť. Krátko pred smrťou zmenil Herodes svoj testament. Pôvodne sa mal jeho

nástupcom stať Antipater, syn manželky Doris. Druhým v poradí mal byť Herodes, syn manželky Marianny II. (dcéry kňaza). Avšak Herodes vo svojom testamente určil za kráľa Archelausa, syna Maltace (Samaritánky), a jej ďalšieho syna Antipa menoval za tetrachu v Perei a Galilei. Filipa, syna manželky Kleopatry, menoval za tetrarchu v Batanei, Trachonidii, Gaulanitide a Panias. Ešte štyri dni pred smrťou dal zabiť ďalšieho svojho syna Antipatra, syna manželky Doris. V roku 4 pred Kr. Herodes zomiera v Jerichu vo veku približne 70 rokov. Podľa historika Jozefa Flávia bol Herodes pochovaný v pevnosti Herodium neďaleko Betlehema. Do dnešných dní sa však nezachoval.

Situácia po smrti Herodesa Veľkého

Autonómia, ktorú pre seba vydobyl Herodes, závisela po jeho smrti až príliš od osobných kvalít jeho potomkov. Archelaus nebol typ zbehlého človeka. Dostal do správcovstva Judeu, Samáriu a Idumeu, ale s titulom len etnarcha. Jeho brat Antipas dostal Galileu a Perea s titulom tetrarcha. Filip, syn Kleopatry, dostal Bataneu, Traconidiu a Gaulatinitidu. Filip bol pokojný vládca, obnovil Panias a zmenil jeho meno na Cézareu Filipovu. Po jeho smrti niekedy v r. 33-34 po Kr. prešlo toto územie pod správu Ríma.

Herodes Antipas (4 pred Kr. - 39 po Kr.), nazývaný evanjelióvymi textami líška, sa ukázal ako verná podoba svojho otca. Za hlavné mesto postavil Tiberias na brehoch Galilejského jazera. Posledné roky jeho panovania boli spojené manželstvom s Herodias, dcérou Aristobula, syna Herodesa Veľkého, popraveného v roku 7 pred Kr. Herodias bola manželkou nevlastného brata Filipa, syna Marianny, kňaza z Alexandrie. Nie je identický s Herodesom Filipom, ktorý po smrti Herodesa Veľkého spravoval sever Palestíny a bol synom Kleopatry. Pre Nový zákon manželstvo s Herodias bolo dôvodom stretnutia Herodesa Antipa s Jánom Krstiteľom (Mt 14). Aj Jozef Flávius, židovský spisovateľ, spomína, že Herodes Antipas sa bál Jána Krstiteľa. V svojom diele *Židovské*

Archelaus sa prejavil ako tyran, ale chýbala mu politická intuícia otca. Po smrti otca Herodesa začali

Rímska ríša bola rozdelená na provincie. Pod pojmom „provincia“ sa v tom čase rozumelo územie mimo Itálie spravované Rimanmi. V období republiky spravovali provincie ex-pretoriáni (pôvodne vojenská stráž rímskych vojvodcov, neskôr cisárska garda) alebo ex-konzuli (najvyšší

úradníci republiky). Preto sa provincie delili na pretoriánske a konzulské. Keď sa v roku 27 pred Kr. dostal k moci Augustus, prišlo na základe dohody s rímskym senátom k rozdeleniu provincií na cisárske a senátorské. Na čele senátorskej provincie stál *prokonzul* a bolo to zvyčajne na obdobie jedného roka. Na čele cisárskej provincie stál *propretorián*, ktorého funkčné obdobie trvalo od vôle panovníka. V roku 23 pred Kr. cisár Augustus získal kontrolu nad obidvoma formami provincie.

Socha cisára Augusta vo
vatikánskom múzeu

Grécky historik a zemepisec Strabon (64 pred – 23 po Kr.) uvádza, že jestvovali tri kategórie rímskych provincií. Do prvej patrili prokonzulské provincie. Boli najväčšie a disponovali rímskymi légiami a plnou vojenskou mocou. Do druhej patrili propretoriánske provincie. Do tretej – najnižšej kategórie patrili provincie spravované prokurátorom alebo prefektom a boli čo do dôležitosti najmenšieho významu. Júdea patrila do tejto tretej kategórie a jej správca závisel od rímskeho legáta v Sýrii. Titul *prokurátor* pôvodne označovala človeka povereného starosťou o vládne majetky a titul *prefekt* toho, kto bol poverený vojenskými úlohami. Keďže v období cisárstva sa moc sústreďovala do rúk imperátora, titul prokurátor a prefekt sa často využívali rovnocenne a ich moc bola súdna, vojenská a ekonomická.

Prefekt mal súdnu moc nad Židmi i ostatnými, ale pravdepodobne preniesol určité právomoci na synedrium a ponechal si súdnu moc v prípadoch rozsudkov smrti *ius gladii* - právo meča. Hlavným mestom provincie bola Cézarea Prímorská. Vojenské posádky boli rozmiestnené v Cézarei, Jeruzaleme a na niektorých významnejších miestach. Ekonomicky prefekt dohliadal na výber daní. Zoči-voči rímskej nadvláde vzniklo nové hnutie zelótov, ktoré sa vyznačuje veľkou horlivosťou za

náboženskú slobodu a prijatie Božej nadvlády. Zakladateľom je Júda Galilejský, ktorého smrť sa spomína v Sk 5,37: „Po ňom v dňoch súpisu povstal Júda Galilejský a strhol za sebou ľud. Aj on zahynul a všetci jeho stúpenci sa rozprchli.“

Dekapolis

Názov pochádza z gréckych slov *deka* – desať, *polis* – mesto. Išlo o skupinu pôvodne desiatich miest v severovýchodnej časti Palestíny, ktorým dal Pompeus zvláštne výsady s úmyslom oslabiť vplyv domácich vládcov. Dekapolis tvorili mestá: Gerasa, Bet Šean (Scythopolis), Hippus, Gadara, Pella, Filadelfia (dnešný Amman), Dion, Canatha, Raphana, Damask. Mestá mali väčšinou helénske, teda pohanské obyvateľstvo a zvyklosti. Každé mesto razilo

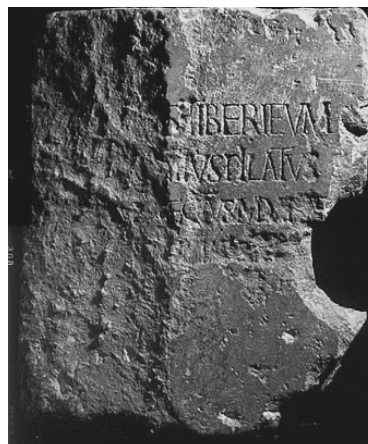
Mapa dekapolského kraja

vlastné mince. Mestá boli postavené a riadené na rímsky spôsob. Evanjeliá spomínajú, že aj tento kraj sa stal miestom Ježišovej radostnej zvesti: „Znova opustil končiny Týru a cez Sidon prišiel ku Galilejskému moru do stredú

dekapolského kraja.“ (Mk 7,31); „A šli za ním veľké zástupy z Galiley a Dekapola, z Jeruzalema, Judey a Zajordánska.“ (Mt 4,25)

Prefekti Judska

Okrem procesu s Ježišom máme ohľadom Poncia Piláta údaje ešte v Lk 13,1 a 15,7. Neskoršia kresťanská literatúra si povšimla aj osobu tohto rímskeho prefekta. Poznáme neskoršie apokryfy, ako *Skutky Piláta*, *Martýrium Piláta*, *Smrť Piláta*, *Výrok Piláta* a v koptskej cirkvi ho považujú za svätca, v iných dokumentoch za mučeníka. Pilát nemal takú citlivosť na náboženské otázky ako jeho predchodcovia. Po istom konflikte so Samaritánmi, ktorým zakázal prístup na ich posvätný vrch Garizim, títo sa obrátili na Rím a Poncius bol stiahnutý do Ríma a na jeho miesto ustanovený Marcellus.

Nápis objavený v roku 1961
v Cézarei Prímorskej,
v ktorom sa spomína meno
Poncia Piláta

Kráľovstvo Herodesa Agrippu I. (41-44 po Kr.)

Herodes Agrippa bol synom Aristobula (zabitý v roku 7 pred Kr.), ktorý bol synom Herodesa Veľkého a Marianny (vnučky Hyrkána II). Agrippovou matkou bola Berenika, dcéra Salome, sestry Herodesa Veľkého. Agrippa v mladom veku odišiel na výchovu a vzdelanie do Ríma, kde získal aj dôležité politické kontakty. Cisár Caligula ho vymenoval za kráľa a dal mu pod správu bývalé územie tetrarchu Filipa. Neskôr mu udelil aj územie Herodesa Antipa. Po smrti Caligulu sa

Agrippa postavil na stranu nového cisára Klaudia a za to získal od neho pod správu provinciu Judsko a aj Samáriu a Idumeu. Jozef Flávius spomína, že práve Agrippa začal so stavbou tretieho múru v meste Jeruzalem, v čom Rimania videli prípravu na vzburu a ktorého umiestnenie je dodnes medzi archeológmi veľmi diskutované.

Agrippa sa snažil ostať zhovievavý k Židom, ale mimo Judska sa správal podľa gréckych zvyklostí. Mimo Judska bol na minciach jeho portrét a cisár, ale mince razené v Jeruzaleme boli bez ľudských portrétov, keďže židovské náboženstvo pokladalo vyobrazenie ľudskej podoby za rúhanie Bohu.¹⁹

Jeho smrť v roku 44 po Kr. je rôzne interpretovaná. Podľa Sk 12,21-23 ho zožrali červy: *„V určený deň Herodes oblečený do kráľovského rúcha, sadol si na trón a prehovoril k nim.. Ľud mu privolával: „Toto je Boží hlas, nie ľudský!“ Ale v tom ho zasiahol Pánov anjel, lebo nevydal Bohu slávu, a skonal rozožratý červami.“* Podľa Jozefa Flávia zomrel na silné žalúdočné bolesti. Skutky majú s Fláviom spoločné hlavné znaky v tom, že išlo o náhlu chorobu, ktorá sa prejavila na verejnosti v Cézarei za situácie, keď ho ľud vyhlasuje za boha.

Agrippa chcel, aby po ňom prebral moc jeho syn Agrippa II. Cisár Klaudius však rozhodol, že sa vráti k predchádzajúcemu rozdeleniu a z Judska opäť vytvoril provinciu. Celým menom Marcus Július Agrippa II. bol príliš mladý po smrti otca Agrippu I., preto neprešli na neho právomoci, ale zostal v Ríme. Okolo roku 53 po Kr. ho cisár menoval za kráľa Chalkisu (dnešná Sýria). Cisár Nero mu neskôr dal Galileu a Pereu. Agrippa II. žil so svojou sestrou Berenikou, vdovou Agrippovho strýka Herodesa z Chalkisu. Neskôr ho opustila a žila s Títom. V Novom zákone sa tento kráľ spomína v súvislosti s procesom so svätým Pavlom v Cézarei Prímorskej (porov. Sk 25,13-26,32). Agrippa II. sa snažil vyhnúť vojne s Rímom. Keď vypukla, postavil sa na stranu Rimanov. Po

¹⁹ Porov. Mazzucco C., *Introduzione al Nuovo Testamento*, akademické skriptá, Torino 2003, s. 99.

Vespazianovej vojne, rozšíril svoju právomoc ešte viac na sever, ale po jeho smrti okolo roku 92 po Kr. boli jeho územia začlenené do provincie Sýria.

Po smrti Agrippu I. sa stal prokurátorom Judska Cuspius Fadus (44-46 po Kr.). Za neho bola potlačená vzburá Teuda, ktorý sa spomína v Sk 5,36, aj keď sa neuvádzajú bližšie chronologické údaje: *„Lebo prednedávnom povstal Teudas a hovoril, že on je niekým, a pridalo sa k nemu asi štyristo mužov. No zabili ho a všetci, čo mu verili, boli rozprášení a zničení.“* Po Fadusovi nastúpil Tibérius Alexandrus (46-48 po Kr.), vnuk Filóna z Alexandrie, židovského filozofa, ktorý žil v rokoch 20 pred Kr - 50 po Kr. Už v tomto období začínali narastať nepokoje a organizovali sa rôzne hnutia za národnú nezávislosť a slobodu. Za jeho nástupcu, Ventidia Cumana (48-52 po Kr.), sa konflikty množili. Jozef Flávius spomína konflikt, pri ktorom bolo zabitých asi 20 000 Židov. Ďalším prokurátorom bol Antonius Félix (52-69 po Kr.). Vzniklo hnutie sikardov (sicae -krátky nôž), ktoré sa spomína aj v súvislosti so svätým Pavlom v Sk 21,38: *„Nie si ty ten Egyptan, čo nedávno vyvolal vzburu a vyviedol na púšť štyritisíc zbojníkov?“* Vzbúrenec, s ktorým si pomýlil rímsky veliteľ Pavla, zhromaždil asi 4000 sikardov a tiahol na Jeruzalem. Félix 400 z nich zabil a 200 uväznil.

Po ňom prišiel Portius Festus (60-62 po Kr.). On stretol Pavla v Cézareji a rozhodol poslať ho do Ríma (Sk 25-26). Festus zomrel počas svojho mandátu. Chvíľu bezvládia využil veľkňaz Ananiáš (Annáš), ktorý zvolal synedrium a dal usmrtiť okrem iných aj Jakuba, brata Ježiša nazývaného Kristus, ako o tom hovorí Jozef Flávius: *„Keď sa Cézár dozvedel o smrti Festa, vyslal Albína ako prokurátora Judska. Kráľ však pozbavil Jozefa úradu veľkňaza a ustanovil za jeho nástupcu v úrade Annášovho syna, ktorý sa tiež volal Annáš. O starom Annášovi sa hovorí, že bol veľmi šťastný, lebo mal piatich synov a všetci po ňom získali úrad na dlhé obdobie, stali sa veľkňazmi pred Bohom, čo sa nestalo žiadnemu z našich veľkňazov. Najmladší Annáš, ktorý, ako sme povedali, bol ustanovený za veľkňaza, bol hrubým mužom vo svojom správaní a urážlivý. Bol stúpencom Saducejov, ktorí keď súdili, boli prísnejší než ostatní Židia, ako sme už naznačili. S povahou, akú mal, Annáš myslel, že má*

vhodnú príležitosť použiť vlastnú autoritu. Festus bol mŕtvy a Albínus bol ešte na ceste. A tak zvolal sudcov synedria a predviedol pred nich muža menom Jakub, brata Ježiša nazývaného Kristus, a niektorých jeho spoločníkov a obvinil ich z porušovania Zákona, vydal ich, aby boli ukameňovaní. Ale osoby, ktoré boli považované za vážených obyvateľov mesta, sa cítili urazení a nepáčilo sa im, čo urobil. Poslali vyslancov ku kráľovi Agrippovi a žiadali ho, aby poslal Annášovi list, že jeho prvý krok nebol správny a aby mu prikázal zrieknuť sa ďalších podobných skutkov" (Židovské starožitnosti, 22, 197-201).

To spôsobilo zásah Agrippu II., ktorý zbavil Ananiáša úradu. Nový prokurátor bol Albinus (62-64 po Kr.) a to už naplno prepukla anarchia, vznikali skupinky ozbrojencov, ktorí vykonávali sabotážne činnosti, čo vyvrcholilo za ďalšieho prefekta Gessia Flora (64-66 po Kr.).

Prvá židovská vojna (66-74 po Kr.)

Povstanie vypuklo za prokurátora Gessia Flora. Ľud dokázal obsadiť chrámovú plošinu a odrezal pevnosť Antónia, kde bola rímska posádka. Prefekt sa stiahol do Cézarey. Ďalšia skupina židovských vzbúrencov pod vedením Menahema obsadila pevnosť Masadu. Povstanie zachvátilo aj iné mestá, ako Cézerea, Scitopolis (Bet Šean), Aškalon atď. Cisár Nero zveril potlačenie vzbury Vespaziánovi. Spolu so svojim synom Títom začal v roku 67 po Kr. dobývaním Galiley. Tu sa stretol v boji aj proti Jozefovi Fláviovi, ktorý velil Židom v meste Jotapata. V roku 68 po Kr. sa Vespazián obrátil smerom na Jeruzalem. V tom istom roku zomrel cisár Nero a za jeho nástupcu bol menovaný práve Vespazián. Ten zveril dobytie Jeruzalema synovi Títovi, ktorý na jar v roku 70 po Kr. začal s jeho obliehaním. Urobil múr okolo mesta v dĺžke asi 7 km. 25. septembra v roku 70 po Kr. padol Jeruzalem a bol podpálený. Títus sa po víťazstve vrátil do Ríma. V Jeruzaleme ostala 10. rímska légia. V máji v roku 73 po Kr. bola ako posledná dobytá pevnosť Masada. Keď židovskí obrancovia pod vedením Eleazara ben Jaira videli, že už viac pevnosť neubránia, zvolili si smrť, než by padli do rúk Rimanov. Všetci postupne usmrtili

svojich najbližších. Spolu ich zahynulo 960, len 2 ženy a 5 detí sa zachránilo, keď sa ukryli do cisterny. Jozef Flávius podrobným spôsobom opisuje dobytie Masady. Reč Eleazara sa uvádza v izraelských učebniciach a číta sa pri vojenskej prísaha.

„Moji verní nasledovníci! Dávnejšie sme si predsavzali neslúžiť Rimanom ani komukoľvek inému, ale výlučne iba Bohu. On jediný je oprávnený a spravodlivý Pán ľudstva. Teraz nadišla chvíľa podať dôkaz našej odhodlanosti našou smrťou. V tejto chvíli nesmieme privodiť hanbu sami na seba. Nechajte svoje ženy zomrieť, aby neboli zneuctené, a svoje deti bez toho, aby zakúsili otroctvo. Iba jedno si zachovajme – naše zásoby potravín. Bude to svedectvo, že sme nezahynuli pre nedostatok, ale preto, že sme si od začiatku predsavzali, že si volíme radšej smrť ako otroctvo. Sme veľmi hrdí na odvahu, ktorou sme sa postavili proti Rímu. Teraz v poslednom štádiu nám ponúkli, že ušetria naše životy, ale my sme túto ponuku odmietli. Umrieme nezotročení nepriateľom a tento svet opustíme ako slobodní ľudia spolu so ženami a deťmi.“²⁰

Rímski vojaci nesú sedemramenný svietnik – Menoru z jeruzalemského chrámu (detail na Títovom víťaznom oblúku)

Postihy za vzburu boli výrazné. Judsko sa stalo autonómnou provinciou druhého stupňa, čo znamenalo, že bola spravovaná nie prefektom, ale pretórom. Porážka mala najťažšie dopady na náboženský život. Židovstvo sa muselo vyrovnáť, že muselo ďalej jestvovať bez štátu, krajiny, chrámu, a teda bez oficiálnej liturgie.

Jeruzalem bol zatiaľ

²⁰ Majerník J., Scheidová L., *Spoznávajme Svätú zem pohľadom archeológov a biblistov*, Bratislava 2002, s. 461.

zničený päťkrát. Prvý raz ho koncom 10. stor. pred Kr. dobyl egyptský faraón Sesak (porov. 1 Kr 14,25-28). Po ňom v roku 587 pred Kr. zničil Jeruzalem babylonský kráľ Nabuchodonozor, v roku 169-168 pred Kr. Antiochus IV. Epifanes, v roku 63 pred Kr. Pompeus a napokon v roku 70 po Kr. Títus.

Druhá židovská vojna (132-135 po Kr.)

Rímski cisári, ktorí postupne nasledovali - Vespazián (69-79 po Kr.), Títus (79-81 po Kr.) a Domicián (81-96 po Kr.) nemenili svoj postoj k Palestíne. Za cisára Trajána (98-117 po Kr.) vypukli najskôr židovské nepokoje v diasporách v Alexandrii a na Cypre. Posledné veľké nepokoje vypukli za cisára Hadriána (117-138 po Kr.). Dôvodom vzbury bolo jeho rozhodnutie vybudovať z Jeruzalema mesto na spôsob pohanských miest s názvom *Aelia Capitolina*. Podľa historika Euzébia dôvodom nepokojov bol zákon vydaný Hadriánom zakazujúci obriezku.

Je pravda, že Hadrián vykonal cestu na Orient v rokoch 130-131 po Kr. To mohlo byť príležitosťou predstaviť plány ohľadom výstavby Jeruzalema po vzore rímskych miest. Na čelo židovského povstania v rokoch 132-135 po Kr. sa postavil Simeon ben Kosiba, ktorého volali Bar Kochba - *syn hviezdy*. Ale židovskí rabíni mu neskôr zmenili meno na Bar Koziba - *syn klamstva*.

Hoci povstalci mali počiatočné úspechy, Rimania postupne pod vedením Júlia Severa získali prevahu. Poslední vzbúrenci sa ukrývali v okolí Mŕtveho mora. Hovorí sa, že počas celého povstania bolo zabitých 850 000 ľudí (pri prvej vzbure v roku 70 po Kr. to bolo údajne 600 000). Jeruzalem bol zmenený na pohanské mesto *Aelia Capitolina* na spôsob rímskych miest. Meno *Aelia* bolo podľa druhého mena cisára Hadriána a *Capitolina* podľa trojice božstiev v Ríme - Jupiter, Juno a Minerva. Hadrián dal postaviť chrám zasvätený Jupiterovi na mieste jeruzalemského chrámu. Na mieste dnešnej baziliky Božieho hrobu postavil chrám bohyně Afrodity.

Rímski cisári

Augustus, Caius Iulius Caesar Octavianus (31 pred Kr. – 14 po Kr.);
Tiberius, Tiberius Claudius Nero (14 – 37 po Kr.);
Caligula, Gaius Iulius Caesar Germanicus (37 – 41 po Kr.);
Claudius, Claudius Tiberius Drusus (41-54 po Kr.);
Nero, Claudius Caesar Germanicus Nero (54-68 po Kr.);
Vespazián, Titus Flavius Vespasianus (69-79 po Kr.)
Titus, Titus Flavius Sabinus Vespasianus (79-81 po Kr.);
Domicián, Titus Flavius Domitianus (81-96 po Kr.);
Nerva, Marcus Cocceius Nerva (96-98 po Kr.);
Traján, Marcus Ulpius Traianus (98-117 po Kr.);
Hadrián, Publius Aelius Hadrianus (117-138 po Kr.).

Prefekti Judska

Coponius (6-9 po Kr.), **Marcus Ambivulus** (9-12 po Kr.), **Annius Rufus** (12-15 po Kr.), **Valerius Gratus** (15-26 po Kr.), **Pontius Pilatus** (26-36 po Kr.), **Marcellus** (36-37 po Kr.), **Marullus** (37-41 po Kr.), **Cuspius Fadus** (44-46 po Kr.), **Tiberius Julius Alexander** (46-48 po Kr.), **Ventidius Cumanus** (48-52 po Kr.), **Antonius Félix** (52-60 po Kr.), **Portius Festus** (60-62 po Kr.), **Luceius Albinus** (62-64 po Kr.), **Gessius Florus** (64-66 po Kr.), **Sextus Vettulenus Cerialis** (70-72 po Kr.), **Lucilius Bassus** (72-73 po Kr.), **Lucius Flavius Silva** (74-81 po Kr.), **Atticus** (99-102 po Kr.), **Quintus Roscius Coelius Pompeius Falco** (105-107 po Kr.), **Lusius Quietus** (117 po Kr.), **Quintus Tineius Rufus** (132 po Kr.).

**Schematický prehľad najdôležitejších udalostí
v židovských dejinách****598 a 586 pred Kr.:**

Babylonský kráľ Nabuchodonozor vyplienil Jeruzalem a odvedie do zajatia judského kráľa a vyššie vrstvy. (porov. 2 Kr 24-25)

539/538 pred Kr.:

Perzský kráľ Kýros ovláda Babylon a Židom umožňuje návrat do vlasti a znovupostavenie chrámu. (porov. 2 Krn 36 a Ezd 1)

520-515 pred Kr.:

Postavený a posvätený jeruzalemský chrám za prorokov Aggea a Zachariáša. (porov. Ag 1)

332 pred Kr.:

Alexander Veľký si podmaňuje Sýriu a Palestínu.

312 pred Kr.:

Palestína sa dostáva pod správu egyptských Ptolemajovcov.

198 pred Kr.:

Sýrski Seleukovia získavajú kontrolu nad Palestínou.

175 pred Kr.:

Na trón sa dostáva Antiochus IV. – Epifanes. Jáson sa stáva veľkňazom namiesto svojho brata Oniáša III. Vznik sekty esénov. (?)

167 pred Kr.:

Začiatok povstania Machabejcov.

164 pred Kr.:

Júda Machabejský získa Jeruzalem a znova posväť chrám.

152 pred Kr.:

Jonatán Machabejský napriek tomu, že nepochádza zo Sadokovho rodu, získava úrad veľkňaza. Vznik sekty esénov. (?)

134-104 pred Kr.:

Vláda Jána Hyrkána. Pravdepodobné založenie komunity v Kumráne

64 pred Kr.:

Pompeus získava územie Palestíny pod správu Rímskej ríše.

31 pred Kr.:

Zemetrasenie prerušilo osídlenie v Kumráne.

37-4 pred Kr.:

V Palestíne panuje kráľ Herodes Veľký. Na konci jeho vlády sa v Betleheme narodil Ježiš Kristus.

4 pred Kr.-6 po Kr.:

V Judsku panuje Herodesov syn Archelaus. Znovaosídlenie Kumránu.

4-41 po Kr.:

Judsko je pod správou rímskych prokurátorov. Za Poncia Piláta je v Jeruzaleme ukrižovaný Ježiš Kristus.

41-44 po Kr.:

Vláda Agrippu I., ktorý je vnukom Herodesa Veľkého. Po jeho smrti Judsko opäť spravujú rímski prokurátori.

66-73 po Kr.:

Prvá židovská vzburu. Rímsky veliteľ Vespazián a jeho syn Títus potláčajú vzburu v Galilei a postupne prechádzajú do Judska.

68 po Kr.:

Rimania násilne ukončia existenciu kumránskej komunity.

70 po Kr.:

Títus dobyje Jeruzalem a podpáli chrám.

73 po Kr.:

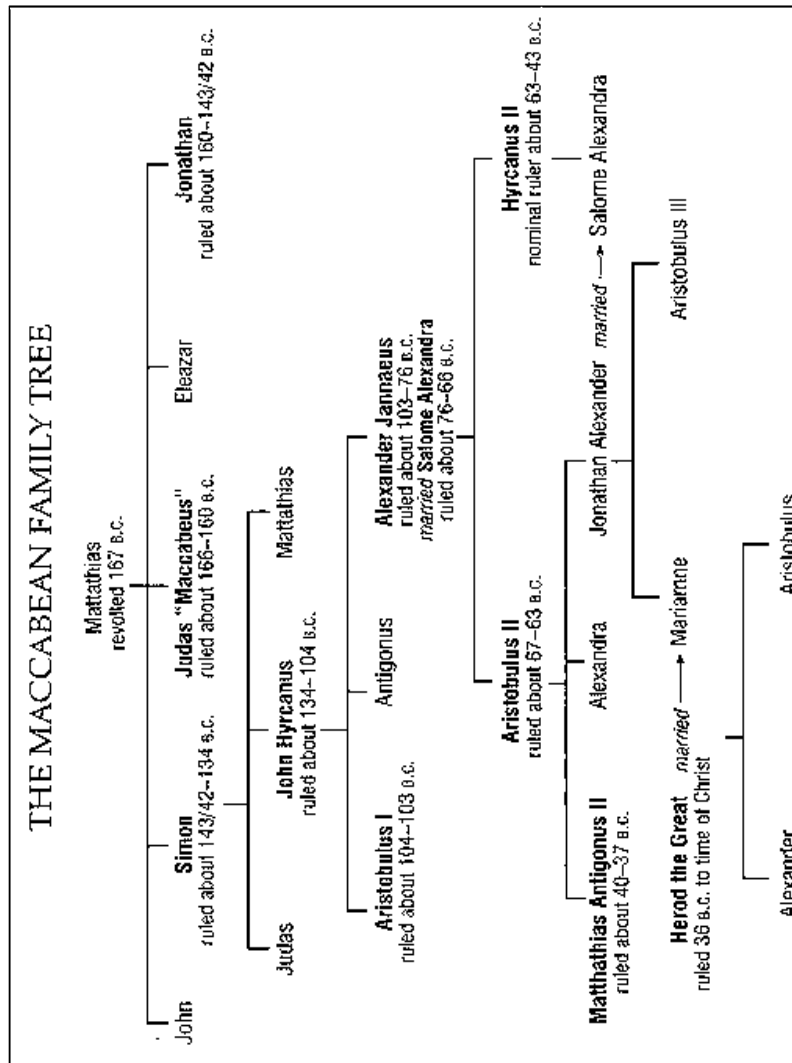
Dobytie poslednej pevnosti vzbúrencov na Masade.

132-135 po Kr.:

Druhá židovská vzburu.

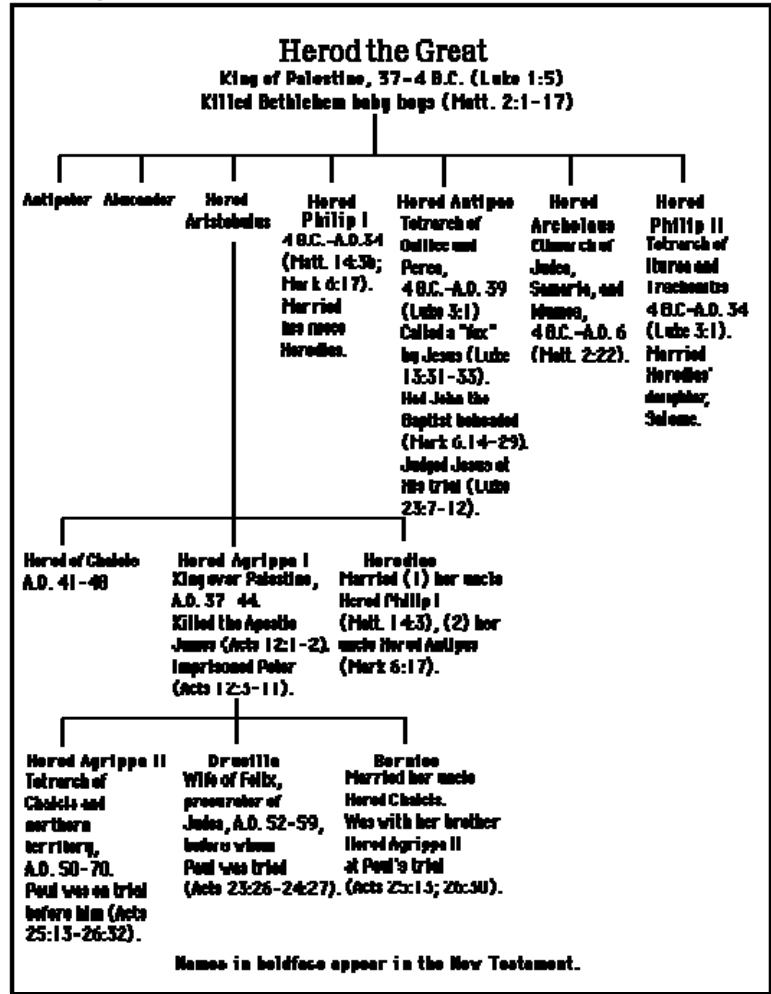
135 po Kr.:

Židovská vzburu je potlačená a Jeruzalem je vyhlásený za pohanské mesto Aelia Capitolina.

Rodokmeň Makabejcov

(BNC (NT) p. 203)

Genealógia rodiny Herodesa Veľkého

NÁBOŽENSKÉ SKUPINY A HNUTIA

Židovstvo po roku 70 po Kr. bolo zbavené jedného z hlavných znakov – chrámu, v ktorom sa uskutočňoval kult a zbožnosť Izraela. Chrám bol v období 1. stor. pred a po Kr. najdôležitejším miestom, kam smerovali každoročne tisíce pútnikov.

Okolo chrámu sa vytvárali aj náboženské skupiny. Židovstvo tohto obdobia sa vyznačuje pluralizmom názorov. Hlavným zdrojom informácií o jednotlivých prúdoch vo vnútri židovstva je Jozef Flávius, texty Nového zákona a neskoršia rabínska literatúra. V krátkosti si predstavíme jednotlivé prúdy.

Jozef Flávius uvádza: „Židia mali tri veľké filozofické sekty charakteristické pre nich: sektu esénov a sektu saducejov a treťou skupinou mienok boli tí, ktorých volali farizeji, o ktorých som už hovoril v druhej knihe Židovskej vojny“ (Židovské starožitnosti 18,11).

Farizeji

Význam slova farizeji znamená „*oddelení*“ od hebrejského slovesa *paraš* – *oddeliť*. Začiatky farizejov siahajú pravdepodobne do začiatku 2. stor. pred Kr., keď do Palestíny začal prenikať vplyv gréckej kultúry.²¹ Ich vznik bol reakciou a protestom proti skutočnosti, že mnohí členovia židovského národa preberali helénske zvyky a zanechávali židovskú vieru. Pravdepodobne preto aj ich názov „*oddelení*“ chcel vyjadriť, že sa usilovali chrániť od všetkých vplyvov, ktoré by ich odlúčili od Mojžišovho zákona.²² Oddeľovali sa od ľudu krajiny, lebo ten nedodržiaval presne do detailov 613 predpisov. Týchto 613 prikázaní sa

²¹ Porov. Gottwald N. K., *The Hebrew Bible. A Socio-Literary Introduction*, Philadelphia 1985, s. 440.

²² Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 154-155.

delilo na 365 príkazov, ktoré určovali, čo má človek robiť. Ich počet zodpovedá počtu dní v roku, čím sa chce povedať, že každý deň sa máme usilovať plniť Božiu vôľu. Ďalej to bolo 248 zákazov, ktoré určovali, čo nemá človek robiť. Ich počet zodpovedá počtu údov v ľudskom tele, čím sa chce povedať, že celou našou bytosťou sa máme usilovať vyplniť Božiu vôľu.

Niektorí biblisti ich spájajú s hnutím „*Asidejcov*“ (z hebrejčiny *chasidim* - zbožní) známym z 2. stor. pred Kr., ktorí sa vyznačovali vernosťou Mojžišovmu zákonu. Historik Jozef Flávius spomína, že v 1. stor. po Kr. bolo približne 6000 farizejov.²³ Keďže Hasmoneovci čím ďalej, tým viac preberali helénske zvyky, farizeji stáli v opozícii voči nim. Samotní farizeji boli však rozdelení v názore, akým spôsobom sa postaviť voči prenikajúcemu helenizmu. Jedna skupina zastávala názor, že je potrebné prispôbiť sa vláde do tej miery, do akej vláda presadzuje židovstvo podľa chápania farizejov. Druhá časť vravela, že len taká vláda je akceptovateľná, ktorú tvoria farizeji, a vyzývali na otvorený odpor.²⁴

Na rozdiel od saducejov farizeji tvorili iba strednú a nižšiu vrstvu. Aj z toho dôvodu neboli tak pod vplyvom helenizácie ako vyššie vrstvy saducejov. Preto ich mali ľudia v úcte. Najväčšou charakteristikou farizejov však bolo pridržanie sa „*tradície otcov*“ a snaha o presný výklad Mojžišových zákonov. Boli presvedčení, že popri napísanom zákone existuje ešte ústny zákon, čo sa prejavovalo v dodržiavaní množstva ďalších predpisov a zákazov, ktoré Mojžišov zákon neuvádzal.

Verili v nesmrteľnosť ľudskej duše; v odmenu a trest po smrti, vo vzkriesenie tela po smrti, anjelov. Mišna v súvislosti s tým hovorí: „*Kto tvrdí, že nejestvuje vzkriesenie mŕtvych predpísané Zákonom, ten nebude mať podiel v budúcom svete*“ (Sanh. 10,1).

²³ Porov. Newman, H., *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Leiden/Boston 2006, s. 57.

²⁴ Porov. Schiffman L. H., *Reclaiming the Dead Sea Scroll*, Philadelphia/Jerusalem 1994, s. 77.

Boli presvedčení, že čokoľvek sa udeje, má svoje miesto v Božej prozreteľnosti. Či už ľudské skutky boli dobré alebo zlé, Boh ich predvída. Pre saducejov bola slobodná vôľa človeka úplná a nezrušiteľná, skutky človeka záviseli od neho samého a nebolo ich treba pripisovať Bohu.²⁵

Dve hlavné skupiny – farizeji a saduceji sa usilovali získať vplyv, politické rozhodovanie, avšak vplyv nezávisel od nich, ale od konkrétneho hasmoneovského vládcu, ku ktorej skupine sa prikloní. Od doby Jána Hyrkána až po smrť Alexandra Jannea stáli Hasmoneovci viac na strane saducejov. Jozef Flávius spomína 800 zabitých farizejov za vlády Alexandra Jannea. Táto ukrutnosť viedla farizejov až k apelácii na dvore Seleukov, aby pozbavili Hasmoneovcov vlády.²⁶ Napätie medzi farizejmi a saducejmi pokračovalo nielen v období Hasmoneovcov, ale aj za vlády Herodesa Veľkého. Preto musíme konštatovať, že tie dve strany neboli len náboženskou skupinou, ale sa aktívne zapájali do politického diania v krajine.

V novozákonných textoch je často vyobrazený konflikt medzi Ježišom a farizejmi. Pod vplyvom týchto textov dochádza neraz medzi kresťanmi ku skreslenej predstave a aj v našom jazyku sa slovo „farizej“ spojilo so slovom pokrytec. Sväté Písmo spomína aj zbožných farizejov, ako napríklad Nikodém (Jn 3,1n) alebo Gamaliel (Sk 5,34n). O Jozefovi z Arimatey sa hovorí, že bol členom synédria, čo predpokladá, že bol taktiež farizej (porov. Mk 15,43). Svätý Pavol vyznáva, že bol vychovaný ako farizej a vyznáva vieru vo vzkriesenie.

Pavol v Sk 23,6-8 prehlasuje nádej a vzkriesenie: *„Ale Pavol vedel, že jedna časť sú saduceji a druhá farizeji, preto zvolal vo veľrade: „Bratia, ja som farizej, syn farizejov. Pre nádej a zmŕtvychvstanie ma súdia.“ Ako to povedal, nastala medzi farizejmi a saducejmi hádka, zhromaždenie sa rozčeslo. Lebo*

²⁵ Porov. Mébarki F, Puech É., *Les Manuscrits de la mer Morte*, Rodez 2002, s. 180

²⁶ Porov. Newman, H., *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Leiden/Boston 2006, s. 65.

saduceji tvrdia, že niet zmŕtvychvstania ani anjela, ani ducha, kým farizeji vyznávajú jedno i druhé. “ Učili o slobode ľudskej vôle. „Aj keď je všetko predvídané, sloboda voľby je daná“ (Aboth 2,16).

Nešťastie farizejov spočívalo v ich prílišnom dôraze na legalizmus, v ktorom prehliadali človeka s jeho konkrétnymi problémami.

Saduceji

Svoj názov odvodzovali od Sadoka, kňaza za kráľa Dávida a Šalamúna. Zo Sadokovej rodiny pochádzali veľkňazi až po obdobie vlády Hasmoneovcov. Niektorí exegeti sa domnievajú, že ich názov pochádza z hebrejského slova „*sadík*“ – *spravodlivý*.

Na scéne dejín sa objavili spolu s farizejmi a esénmi niekedy v polovici 2. stor. pred Kr. Flávius ich predstavuje ako blízkych vplyvným a veľkňazským rodinám a na ich adresu tvrdí, že na svojej strane mali boháčov, ale nie obyčajných ľudí. Usilovali sa byť umiernenými helenistami, ktorí po náboženskej stránke praktizujú židovstvo, ale po kultúrnej stránke boli pod vplyvom helénskeho prostredia.

Saduceji odmietali „*tradície otcov*“, ktoré farizeji považovali za zákon. Preto ich neskorší judaizmus vykreslil ako tých, ktorí odmietajú ústny zákon. Niektorí autori hovoria, že saduceji boli prísni literalisti, ktorí dodržiavali iba to, čo bolo napísané v Mojžišovom zákone, a odmietali ústne dodatky k tomuto zákonu. Dnes sa však poukazuje na skutočnosť, že odmietanie ústneho zákona zo strany saducejov nie je správna interpretácia. Skôr je potrebné povedať, že saduceji odmietali interpretáciu Mojžišovho zákona, ako ju podávali farizeji.²⁷

Od farizejov sa odlišovali v dôležitých teologických otázkach. Popierali odmenu a trest po smrti; neprijímali nesmrteľnosť duše, lebo

²⁷ Porov. Newman H., *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Leiden/Boston 2006, s. 75.

boli presvedčení, že duša zomiera spolu s telom; neverili v existenciu anjelov a duchov.

Rozdiely medzi nimi a farizejmi sa prejavovali aj v niektorých praktických otázkach výkladu Mojžišovho zákona. Saduceji vyžadovali náhradu v prípade, že škoda bola spôsobená sluhom pána. Farizeji ju požadovali iba v prípade, že škodu spôsobilo zviera (porov. Ex 21,32,35-36). Saduceji vyžadovali potrestanie falošného svedectva iba v prípade, žeby takto obvinený bol aj usmrtený. Farizeji vyžadovali potrestanie iba v prípade, že nebol usmrtený. Vo všeobecnosti saduceji aplikovali prísne predpisy ohľadom obradnej čistoty iba na chrám a kňazov a nie na predpisy každodenného života, kým pre farizejov bola charakteristická práve táto stránka a vykonávali obradné očistenie aj po návrate z trhu, pri smrti blízkeho alebo ženu považovali za nečistú počas menštruačného cyklu.²⁸

Pokiaľ ide o obrady, ktoré sa konali v chráme, saduceji zastávali názor, že pri prinášaní obety časť patrila kňazovi. Farizeji tvrdili, že táto časť patrí oltáru. Saduceji boli proti obľúbenému zvyku liať vodu na oltár a proti procesii, ktorá tomu predchádzala počas Sviatku stánkov.²⁹

Po zničení Jeruzalema v roku 70 po Kr., keď sa končí úloha kultu a kňazskej triedy v chráme, končia sa aj dejiny saducejov.

V Novom zákone vystupujú často spolu s farizejmi, sú v spojení s chrámom a synédriom. Pokiaľ ide o samotnú Bibliu, verili, že autoritatívny charakter má iba Pentateuch, ostatné knihy (prorocké a múdroslovné) mali v úcte, ale nemali rovnakú váhu ako Pentateuch.

Evanjeliá potvrdzujú, že saduceji neveria v zmŕtvychvstanie, ako je naznačené v Mt 22,23-33: „V ten deň prišli k nemu saduceji, ktorí tvrdia, že niet zmŕtvychvstania, a pýtali sa ho: „Učiteľ, Mojžiš povedal, že ak niekto zomrie a nemal deti, jeho brat si má vziať jeho manželku a splodiť svojmu bratovi potomka. Bolo u nás sedem bratov. Prvý sa oženil a umrel. A pretože nemal

²⁸ Porov. Schiffman L. H., *Reclaiming the Dead Sea Scroll*, Philadelphia/Jerusalem 1994, s. 74.

²⁹ Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 154-155, 169-171.

potomka, zanechal svoju ženu svojmu bratovi. Takisto aj druhý a tretí až po siedmeho. Napokon po všetkých zomrela aj žena. Nuž ktorému zo siedmich bude manželkou pri vzkriesení? Ved' ju mali všetci. Ježiš im povedal: „Mýlite sa, lebo nepoznáte Písmo ani Božiu moc. Pri vzkriesení sa ľudia neženia ani nevydávajú, ale sú ako anjeli v nebi. A o vzkriesení mŕtvych ste nečítali, čo vám povedal Boh, keď vravel: „Ja som Boh Abraháma, Boh Izáka a Boh Jakuba?“ A on nie je Bohom mŕtvych, ale živých.“ Keď to počuli zástupy, žasli nad jeho učením.“ Príkaz o levirátnom manželstve sa nachádza v knihe Deuteronómium, čiže v Pentateuchu, ktorému kládli saduceji autoritatívnu záväznosť. Ježiš pri odpovedi taktiež používa výraz z Pentateuchu z Knihy Exodus 3,6.

Eséni

Eséni boli členovia náboženskej sekty, ktorá jestvovala od 2. stor. pred Kr. do 1. stor. po Kr. na území Palestíny. O ich existencii sa vedelo ešte pred objavením zvitkov pri Mŕtvom mori. Spomínajú ich viacerí starovekí grécki a latinskí autori. Medzi nimi sú najdôležitejšie svedectvá Filóna z Alexandrie, Jozefa Flávia a Plínia Staršieho. V Novom zákone táto skupina nie je spomenutá.

Existencia esénov je spojená s protestom proti situácii, keď veľkňazskú funkciu za Antiocha IV. v roku 175 pred Kr. dostal Jáson, ktorého treba pravdepodobne stotožniť so „zlým kňazom“ spomenutým v spisoch Kumrán. Pokiaľ ide o Kumrán, dodnes prebiehajú medzi exegétmi diskusie, či je možné stotožniť komunitu v Kumráne a spisy Mŕtveho mora s komunitou esénov, väčšina odborníkov sa prikláňa k názoru, že práve eséni obývali Kumrán.³⁰

³⁰ Porov. VanderKam J. C., *The Dead Sea Scrolls Today*, Grand Rapids, 1994, s. 87.

Rekonštrukcia osídlenia v Kumráne

Život esénov sa vyznačoval predovšetkým týmito charakteristikami:³¹

- ◆ Izolovanie od sociálno-politického života
- ◆ Komunitný spôsob života
- ◆ Vzájomná rovnosť
- ◆ Vnútoraná organizovaná štruktúra

Na základe starovekých textov sa o esénoch dozvedáme, že ich počet bol približne 4000 a žili v rôznych mestách Palestíny. Ich hlavným centrom bola oblasť Mŕtveho mora a v ostatných častiach Palestíny mali menšie komunity. Jestvovali rôzne skupiny esénov. Veľké spoločenstvá žili osobitne a malé žili v mestách.³²

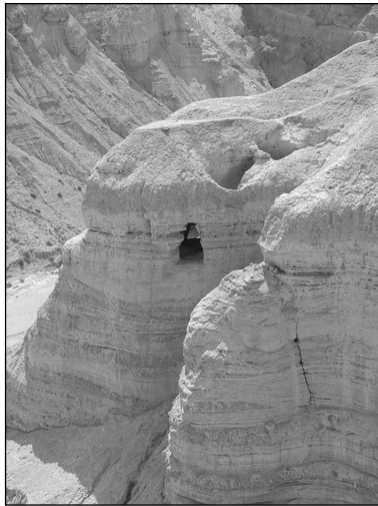
Jozef Flávius spomína, že prijatie za člena esénskej komunity trvalo 3 roky. Počas prvého roka uchádzač žil mimo spoločenstva, ale podľa zásad komunity. V druhom a treťom roku sa mohol zúčastňovať na obradnom kúpeľi, ale nemohol spolu s ostatnými členmi stolovať. Príprava sa zavŕšila slávnostnou prisahou, po ktorej sa stal plnoprávnym členom spoločenstva. Členmi boli iba dospelí, lebo dieťa mohlo rozvrátiť spoločenstvo z povahy svojej prirodzenosti alebo z nedostatku vážnosti.

Sekta esénov sa vyznačovala prísnu hierarchickou štruktúrou. Nič sa nedialo bez schválenia starších, voči ktorým mali členovia plnú dôveru a ktorých si volili spomedzi seba. Eséni zanechali biologické rodiny, aby sa stali členmi novej rodiny. Učenie sekty sa nesmelo prezrádzať tým, ktorí neboli jej členovia. V prípade neposlušnosti minimálne 100 členov tvorilo súd. Najprísnejším trestom bolo vylúčenie.

Eséni mali spoločné vlastníctvo. Tí, ktorí vstúpili do spoločenstva, odovzdávali svoj majetok, takže nikto nebol bohatší ako druhý. Filón uvádza, že dokonca aj jedlo a odev boli spoločné.

³¹ Porov. Newman H., *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Leiden/Boston 2006, s. 83.

³² Porov. Newman H., *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Leiden/Boston 2006, s. 93.

Jedna z jaskýň, v ktorej boli objavené kumránske zvitky

Pokiaľ ide o celibát, tu sa starovekí autori rozchádzajú. Filón a Plínius tvrdia, že žili bez žien. Jozef Flávius spomína, že jestvovala iná skupina esénov, ktorej členovia boli ženatí. Nevyhýbali sa však adopcii detí.

Cez deň sa eséni venovali práci, predovšetkým poľnohospodárstvu. Filón dodáva, že boli aj pastiermi a remeselníkmi. Nezaoberali sa však obchodom, lebo ten vedie k chamtivosti. Rovnako odmietali vojnu a nemali žiadnych otrokov. Ich deň pozostával z práce, modlitby, obradného

očisťovania a spoločného stolovania na obed a na večeru. K jedlu pristupovali, akoby vchádzali do svätyne a zachovávali istý poriadok sedenia. Ich postoj k jeruzalemskému chrámu a predovšetkým k prinášaniu obiet nie je jasný. Filón spomína, že sa zasvätili Bohu službou a nie prinášaním obiet zvierat. Podľa všetkého eséni odmietali náboženské obrady jeruzalemského chrámu.³³ Nenájdeme žiadnu zmienku o púti do Jeruzalema na hlavné židovské sviatky, ktoré vyžadoval Mojžišov zákon.

Eséni prísne dodržiavali obradnú čistotu. Okrem uchádzačov o členstvo každý deň ráno a pred jedlom vykonávali obradný kúpeľ. Vždy nosili biele oblečenie. Ranné modlitby vykonávali ešte pred východom slnka a modlili sa obrátení tvárou na východ. Prísne dodržiavali sobotu. V ten deň nepracovali, nevarili, a dokonca nevykonávali telesnú potrebu.

³³ Porov. Fitzmyer J. A., *Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls*, New York 1992, s. 99.

Eséni všetko ponechávali na Boha, verili, že osud usmerňuje všetky veci. Dôležitú úlohu kládli anjelom a pri vstupe do spoločenstva prisahali zachovávať knihy ich sekty a mená anjelov. Verili v nesmrteľnosť duše. Telo chápali ako jej väzenie. Jozef Flávius spomína schopnosť esénov predpovedať budúcnosť. Získali ju na základe štúdia svätých kníh, osobitných obradných kúpeľov a zo slov prorokov.

Pri nálezoch rukopisov v jaskyniach neďaleko Mŕtveho mora bolo nájdených približne 900 častí rukopisov. Z nich majú zastúpenie všetky spisy hebrejského kánonu Svätého písma okrem Knihy Ester. Zvyšok tvoria apokryfy a spisy komunity.

Zelóti

Slovo „zelóta“ pochádza z gréčtiny a znamená „horlivý.“ Stalo sa synonymom horlivosti za Boha a Mojžišov zákon. Išlo o hnutie medzi jednoduchými vrstvami, ktorého úmyslom bol návrat k prísnemu dodržiavaniu Božích prikázaní a získanie národnej nezávislosti najskôr od Seleukov a potom od Rimanov. Prototypom zelótu bol kňaz Fínes v Nm 25,1-25, ktorý potrestal previnenie sa proti Pánovmu príkazu. Hnutie sa objavuje v polovici 2. stor. pred Kr. Zdá sa, že v prípade zelótov nejde ani tak o nejakú osobitnú náboženskú skupinu, ako sú farizeji, saduceji alebo eséni, ale o druh prežívania nábožnosti, ktorá sa neohraničovala na nejakú skupinu. Niektorí exegeti považujú za jedného z hlavných predstaviteľov zelótov Júdu Galilejského, ktorý v roku 6 po Kr. viedol povstanie proti Rimanom, ktorí z Judska urobili svoju provinciu. Až v šesťdesiatych rokoch po Kr. vystupujú radikálni „sikardi“ (slovo *sica* je latinský termín na označenie noža, ktorým vykonávali vraždy), ktorí vyvolávali nové nepokoje a vzbury. Sikardov je dôležité odlíšiť od zelótov, aj keď obdivné hnutia boli spojené rovnakou myšlienkou – oslobodiť krajinu od okupantov. Metódy sikardov však boli oveľa extrémnejšie. Umiernení zelóti sa orientovali na kňazské kruhy v Jeruzaleme. Ich úmyslom bolo dosadiť veľkňaza na čelo slobodnej

krajiny. Radikálni sikardi mali svoje zázemie v Galilei. V roku 66 po Kr. Menaham, vnuk Júdu Galilejského a vodca sikardov, na krátky čas ovládol Jeruzalem, ale bol zavraždený a jeho prívrženci utiekli na pevnosť Masadu pod vedením Eleazara ben Jaira, kde v roku 73 po Kr. radšej vykonali hromadnú samovraždu, než by sa vzdali do rúk rímskych vojsk.³⁴

Terapeuti

O tejto zvláštnej skupine ľudí hovorí z dávnych autorov iba Filón z Alexandrie. V novozákonných textoch sa nespomína. Išlo o skupinu, ktorá sa výlučne venovala kultu a meditácii. Ich názov v gréčtine znamená *liečiť*, ale aj *klaňať sa* (*therapeuo*). Filón o nich hovorí ako o liečiteľoch chorôb duše. Žili v období 1. stor. pred – 1. stor. po Kr. pri jazere Mareotis neďaleko Alexandrie v Egypte. Každý z ich domov mal svätyňu - pustovňu, kde sa terapeuti zaoberali Mojžišovým zákonom, výrokmi prorokov a prednášali hymny. Počas týždňa žili osamote, ale po sobotách sa zhromažďovali v miestnosti oddelenej na dve časti osobitne pre mužov a pre ženy. Nikdy nejedli a nepili pred západom slnka, aby využili slnečný svit na čítanie Písma. Ich jedlo bolo veľmi skromné, často iba chlieb, soľ a voda. Nekonzumujú mäso ani alkohol.³⁵

Hoci Filónove slová je potrebné chápať predovšetkým ako zidealizovanie tejto skupiny, niektorí autori sa domnievajú, že terapeuti a eséni sú identickou skupinou. Popri podobnostiach však jestvujú aj rozdielnosti. Pravdepodobne ide skutočne o dve odlišné skupiny, ktoré sa miestami podobným spôsobom usilovali o náboženský život – eséni v Palestíne a terapeuti v Egypte.³⁶

³⁴ Porov. Schiffman L. H., VanderKam J. C. (ed.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls. Volume 2*, Oxford 2000, s. 1007-1009.

³⁵ Porov. Schiffman L. H., VanderKam J. C. (ed.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls. Volume 2*, Oxford 2000, s. 943-945.

³⁶ Porov. Mébarki F, Puech É., *Les Manuscrits de la mer Morte*, Rodez 2002, s. 183.

Herodiáni

Táto skupina sa spomína v Novom zákone (napr. Mk 3,6; 12,13), ale nevieme, o koho presne ide. Niektorí sa domnievajú, že o prívržencov rodiny a potomkov Herodesa Veľkého, v ktorých videli spôsob, ako vládnuť aj pod nadvládou Rimanov a chceli, aby sa opäť členovia Herodesovej rodiny vrátili k moci. Nešlo o náboženskú, ale skôr o politickú skupinu.

Samaritáni

Názov Samaritáni sa operia na jednej strane o geografický názov: *Samaritán* - *obyvateľ Samárie*, ale má aj teologický význam. Hebrejský termín „šomerím“ znamená *ten, čo zachováva (Zákon)*. Samotní Samaritáni sa pokladali za priamych potomkov severných kmeňov Efraim a Manasses.

Hebrejská Biblia na základe 2 Kr 17 potvrdzuje, že existovali rozdiely medzi ortodoxným uctievaním Jahveho a synkretistickými skupinami Severného kráľovstva. Rozdiely sa začali výraznejšie prejavovať a prehľbovať predovšetkým po návrate z babylonského zajatia po roku 538 pred Kr. Židia sa nechceli podrobiť autorite Samaritánov, ako ukazuje text Neh 2,7-9. Medzi nepriateľmi Nehemiáša a Ezdráša bol aj správca Samárie Sanabalat (porov. Neh 2,10 a 6,1). Ez 4,7-23

Samaritáni počas pečenia
baránkov nad ohniskom

spomína obštrukcie, ktoré robili Samaritáni Židom pri obnove Jeruzalema a chrámu.³⁷

Pravdepodobne niekedy okolo roku 388 pred Kr. si Samaritáni postavili vlastný chrám na vrchu Garizim, ktorý považovali za posvätný. Stavba chrámu znamenala definitívny rozchod so židovstvom. V roku 128 pred Kr. tento chrám zničil Ján Hyrkán, pretože Samaritáni kolaborovali so Seleukmi (porov. 1 Mach 3,10).

Náuka Samaritánov môže byť zhrnutá do piatich bodov:³⁸

1. Viera v Boha a v Pentateuch;
2. viera v Mojžiša, ktorý je jediný prorok a autor Pentateuchu;
3. viera v Garizim, jedinu svätyňu, ktorú si vybral Boh;
4. viera vo vzkriesenie na základe Gn 3,19;
5. viera v príchod „Taheba“, obnoviteľa všetkých vecí a posledného sudcu; on, ako Mojžiš, je prorokom, ktorý zjaví pravdu. Táto viera sa opiera o text Dt 18,18: *„Vzbudím im proroka spomedzi ich bratov, ako si ty, svoje slová vložím do jeho úst a bude im hovoriť všetko, čo mu prikážem.“*

Samaritáni zachovávajú „Šabat“ – sobotu. Veľkú noc slávia na vrchu Garizim podľa obradu opísaného v Ex 12. Vtedy jedna skupina obetuje baránkov, kým sa kňazi modlia. Veľkňaz číta text Ex 12 a dá znamenie na zabitie baránkov. Baránky sú upečené na štyroch ohniskách a jedia ich o polnoci spolu s nekvaseným chlebom a horkými bylinami. Turíce slávia na 50. deň od Veľkej noci. Medzi Veľkou nocou a Turícami si pripomínajú sedem zastavení židovského národa na púšti: *Červené more, Mara, Elim, dar manny, skala na Horebe, vojna s Amalekitmi* a siedme zastavenie je *vrch Sinaj*. Podľa ich presvedčenia Ábel postavil Bohu oltár na vrchu Garizim a na tomto vrchu Boh prikázal Abrahámovi obetovať syna Izáka.

³⁷ Porov. Gottwald N. K., *The Hebrew Bible. A Socio-Literary Introduction*, Philadelphia 1985, s. 430-432.

³⁸ Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 154-155, 147.

V súčasnosti Samaritáni tvoria malé etnikum s počtom približne 700 osôb. Žijú predovšetkým v meste Kiryat Luza.

Apokalyptické hnutia

Tieto hnutia mali svoje začiatky v babylonskom zajatí. Exil bol skúškou všetkého, v čo Izrael dovtedy veril, skúškou duchovného života. Počas exilu zanikol na istý časový úsek chrám a jeho liturgia, takisto monarchia a zmenila sa úloha proroka. Začali sa zhromažďovať dokumenty minulosti. Vytvorila sa skupina, ktorá očakávala koniec dejín ako okamih vykúpenia. Začiatky nájdeme v Zach 9-14. Zlatým obdobím apokalyptiky je to, ktoré nasleduje po dobytí Palestíny Alexandrom Veľkým. Helénska kultúra sa dostala do všetkých oblastí života. Nádeje apokalyptikov sa preto nevkladali do tohto sveta, ale prenášali sa na budúci svet. Niektoré z charakteristík apokalyptiky:³⁹

1. Koniec sveta sa bude vyznačovať kozmickou katastrofou;
2. všetko je predurčené a organizované;
3. na vysvetlenie rôznych javov slúžia anjeli a duchovia;
4. po kozmickej katastrofe sa očakáva nový svet.

Medzi knihy, ktoré patria k tomuto žánru, je predovšetkým Kniha proroka Daniela a ďalej veľké množstvo apokryfov: Testament Mojžiša, Kniha Jubileí, Kniha Henocha atď.

Sapienciálne hnutie

Biblická múdrosť spočíva v umení správne viesť svoj život a využívať skúsenosti predkov pri dodržiavaní predpisov, aby mal človek úspech a šťastie. Múdrosť je vlastnosťou, ktorú majú radcovia a vládcovia. Múdrosť kráľa spočíva na Božej múdrosti (Ž 82). Zlyhanie ľudskej

³⁹ Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 154-155, 194.

múdrosti sa prejavuje pri stretnutí so smrťou. Boh žije večne, človek je smrteľný. Človek sa nemôže zmocniť nesmrteľnosti. Ale nie je nemožné, aby Boh udelil človeku tento dar. Múdroť pomáha človeku predovšetkým spoznať hranice vlastného života. Gn 2-3 opisuje túžbu po získaní poznání. Myšlienka rovnosti s Bohom je však hlúpa. Človek sa mu nikdy nevyrovná. Skutočnou ľudskou múdrosťou je uznať Božiu múdrosť.⁴⁰

Manuálom múdrosti je Kniha prísloví. Pre Knihu Sirarchovcovu múdroť bola zrodená pred všetkými ostatnými vecami (porov. Sir 1,1-14). Ľudská múdroť pochádza z Božej múdrosti. Hlavné texty o múdrosti nájdeme aj v Job 28, Prís 8 a Sir 1.

Tieto myšlienky nachádzali svojich prívržencov opäť predovšetkým v období silnej helenizácie, keď židovská spoločnosť bola konfrontovaná s múdrosťou prítomnou v dielach gréckych filozofov.

Diaspora

Židovské náboženstvo v diaspore bolo v mnohých prípadoch odlišné než vo svojej domovine v Palestíne. Napríklad filozofické diela Filóna z Alexandrie vyjadrujú židovské praktiky v Egypte, ktorých kultúrnym centrom bola Alexandria. Duchovným centrom bol chrám v Leontopolis. Dal ho postaviť veľkňaz Oniáš IV., ktorý tam utiekol pred Seleukmi. Všeobecne sa rozlišovali tri veľké skupiny diaspory.

Už v 2. stor. pred Kr. existovala veľká židovská komunita v Ríme. Na prelome letopočtov tam žilo približne 20 – 50 000 Židov. Poznáme dekrét cisára Klaudia, ktorý v roku 49 po Kr. vyhnal Židov z Ríma.

Alexandria bolo ďalším rímskym centrom s veľkou židovskou komunitou. Židia v Alexandrii sa vyznačovali bohatou literárnou

⁴⁰ Porov. Gottwald N. K., *The Hebrew Bible. A Socio-Literary Introduction*, Philadelphia 1985, s. 563-564.

tvorbou. Aristobulos a Filón patria medzi najvýznamnejších židovských autorov. Je miestom, kde vznikla Septuaginta.

V Malej Ázii sa rozmohla prítomnosť Židov predovšetkým po nástupe Alexandra Veľkého na trón. Seleuk - Nikanor dovolil Židom získať v jeho mestách právo občianstva. Občianstvo bolo možné získať narodením (ako svätý Pavol) alebo ho mohli nadobudnúť. Židia mali právo zhromažďovať sa v synagógach, zachovávať sobotu a zhromažďovať peniaze pre jeruzalemský chrám.

Židovská diaspora modifikovala niektoré predpisy ohľadom jedla, obriezky a zachovávaní soboty. Išlo predovšetkým o snahu prispôbiť židovstvo kultúrnym a náboženským podmienkam, ktoré boli odlišné od Palestíny. Židia v diaspore tvorili menšinu a museli čeliť rôznym filozofickým, politickým a náboženským skutočnostiam. Mnohé udalosti, ktoré sa odohrali v Palestíne, neboli skúsenosťou pre Židov žijúcich v diaspore. Babylonské zajatie, nadvláda Seleukov, povstanie Machabejcov, rímska okupácia v roku 63 pred Kr., zničenie chrámu v roku 70 po Kr. atď. O týchto udalostiach Židia v diaspore iba počuli, ale nemali osobnú skúsenosť. Preto zlomové historické udalosti v Palestíne zohrávali omnoho menšiu úlohu v diaspore. V židovstve diaspory nezohrávali takú dôležitosť krajina, chrám alebo liturgia v chráme. Mnohých pohanov priťahovalo židovstvo a sviatky, ktoré Židia prežívali a ovplyvňovali aj pohanské sviatky.

Medzi najväčšie prínosy diaspory patrí preklad a interpretácia hebrejskej Biblie do gréčtiny, ktorá má názov Septuaginta. Podľa Aristeovho listu požiadal Demetrius, predstavený knižnice v Alexandrii, panovníka Ptolemaia II. (285-246 pred Kr.), aby poslal delegáciu do Jeruzalema a prosil veľkňaza Eleazara, aby vybral 6 starších z 12 kmeňov, ktorí vynikali v poznaní Zákona a v schopnosti prekladať z hebrejčiny do gréčtiny. Preto preklad dostal názov *Septuaginta*, čo v preklade z gréčtiny znamená *sedemdesiat*.

Musíme povedať, že najnovšie výskumy ukazujú, že Septuaginta nevznikla ako jednorazový, ale ako postupný preklad v priebehu 3. a 2. stor. pred Kr. Septuaginta nie je len prekladom, ale aj interpretáciou hebrejských biblických textov.

Významným predstaviteľom židovstva v diaspore bol Filón Alexandrijský. Väčšina jeho diel je venovaných vysvetleniu židovstva pohanskému poslucháčovi. V prípade Jeruzalema a jeho chrámu Filón „zduchovňuje“ jeho úlohu v duchu neoplatónskych myšlienok. Mojžiša predstavuje ako ideálnu postavu, proroka a hrdinu.

Vo vzťahu k Novému zákonu vieme, že židovská diaspora zohrala dôležitú úlohu aj pri ohlasovaní svätého Pavla.

Na záver tejto časti uvádzame úryvok z diela Jozefa Flávia *Židovské starožitnosti* 13, 171-173:

Medzi nami jestvujú tri filozofie, ktoré majú predstavy o ľudskej činnosti. Prvou sú farizeji, druhou saduceji a tretou eséni. Farizeji prideliujú niektoré veci osudu, ale nie všetky; a veria, že iné závisia od našej slobody, takže ich môžeme robiť alebo nerobiť. Eséni sa domnievajú, že všetko závisí od osudu a nič sa nestane bez toho, žeby to nebolo naplánované. Saduceji, naopak, odmietajú silu osudu, hovoria, že je to iba príznak a myslia si, že všetky naše skutky závisia od nás a my sami sme zodpovední za všetko dobré i zlé, ktoré sa stane, podľa toho, či konáme podľa dobrej alebo zlej rady.

LITURGIA A SVIATKY V ŽIDOVSKOM PROSTREDÍ

Chrám a kňazstvo

Pred rokom 70 po Kr. bol srdcom židovstva chrám v Jeruzaleme. Od Šalamúna, ktorý ho dal postaviť, sa stal oficiálnou svätyňou Judského kráľovstva. Ideálny obraz o organizácii chrámu podáva 1 Krn 23-26. Šalamúnov chrám bol zničený v roku 587 pred Kr. vojskami babylonského kráľa Nabuchodonozora.

Druhý chrám bol postavený po návrate z babylonského zajatia a posvätený v roku 515 pred Kr. Podľa ediktu vydaného perzským kráľom Kýrom bol počet navrátených nádob značný: „*A toto je ich počet: Zlatých mís - tridsať, strieborných mís - tisíc, nožov - dvadsaťdeväť, 10 zlatých čiaš - tridsať, podradnejších strieborných čiaš - štyristodesať, iných nádob - tisíc; všetkých nádob zo zlata a striebra - päťtisícštyristo. Toto všetko niesol Sasabasár naspäť, keď sa zajatý ľud sfahoval z Babylonu do Jeruzalema*“ (Ezd 1,9-11).

Preto napriek skutočnosti, že druhý chrám nedosahoval krásu prvého, iste nebol úplne chudobný. Počas vlády Seleukov sa spomína ešte ďalšia výbava chrámu: zlatý oltár, svietnik, stôl predkladaných chlebov, misky, džbány atď. (porov. 1 Mach 4,44-51). Okrem toho chrám vlastnil chrámový poklad, ktorý vždy priťahoval nepriateľské vojská.

Edikt kráľa Kýra spomínal štyri kňazské rody, ktoré sa vrátili zo zajatia z Jozueho vetvy, Imerovej vetvy, Paschurovej a Charimovej vetvy. Pri svojom návrate našli kňazov, ktorí ostali v krajine. Kňazi zo zajatia odvodzovali svoj pôvod od Sadoka, kňaza za vlády kráľa Dávida a Šalamúna a cez Sadoka až k Eleazorovi, synovi Árona. Tí, ktorí ostali v krajine, odvodzovali svoj pôvod od Ebiatara a Itamara, ďalších synov Árona. Na týchto príkladoch si uvedomíme dôležitosť biblických

genealógií. Ostatní potomci z rodu Léviho, ktorí nepatrili medzi „áronitov“, plnili úlohu levitov.

Jeruzalemský chrám bol národnou svätyňou a kňazi v ňom boli funkcionármi kráľa. Kráľovská moc sa vzťahovala aj na organizáciu chrámu. Na čele týchto kňazov stál *veľký kňaz*, po hebrejsky *kohen hagadol*. Úloha veľkňaza, ako ju poznáme z novozákonných textov, je záležitosťou až poexilového obdobia. Veľkňaz mal svojho zástupcu *druhého kňaza* – v hebrejčine *kohen ha-mišne* (porov. 2 Kr 25,18).

Kňazi žili z kultu a mali podiel z obiet, ktoré sa prinášali. 1 Sam 2,12-17 opisuje hriech synov kňaza Héliho, ktorí si brali svoj podiel ešte skôr, než sa priniesla obeta: *„Héliho synovia však boli belialovi synovia, nestarali sa o Pána ani o kňazské povinnosti voči ľudu. Keď niekto prinášal obeť a mäso sa varilo, prišiel kňazov sluha s trojzubou vidlicou v ruke, strčil ju do kotla, do hrnca, do rajnice alebo do misy a všetko, čo vidlica zachytila, vzal si kňaz pre seba. Takto robili všetkým Izraelitom, ktorí prichádzali do Šíla. Ba skôr, ako sa spálil tuk, prichádzal kňazov sluha a hovoril obetujúcemu človeku: "Daj mäso, chcem ho upiecť pre kňaza! Neprijme od teba varené mäso, len surové." Ak mu ten človek vravel: "Nech sa najprv spáli tuk, potom si vezmi, čo sa ti zachce!" - odpovedal: "Nie, daj teraz; ak nie, vezmem nasilu." Preto bol hriech mládencov veľmi veľký pred Pánom, veď ľudia opovrhovali Pánovou obetou.“*

Dt 18,1-5 presne ustanovuje zákon o kňazoch: *„Kňazi - leviti, celý kmeň Léviho, nebudú mať podiel ani dedičstvo s ostatnými Izraelitmi; budú žiť z Pánových obiet a darov. Nebudú mať dedičstvo medzi svojimi bratmi, lebo sám Pán je ich dedičstvom, ako to oznámil. Toto bude právo kňazov voči ľudu, voči tým, ktorí prinesú obeť, či už býka alebo ovcu, prednú lopatku, čeľuste a slezinu dajú kňazovi. Prvotiny svojho obilia, muštu a oleja a prvotiny nastrihanej vlny zo svojich oviec dáš jemu. Lebo jeho si vyvolil Pán, tvoj Boh, zo všetkých kmeňov, aby stál v službe Pánovmu menu on i jeho synovia navždy.“*

Podľa 1 Krn 24 Dávid ustanovil 24 tried kňazov, spevákov a vrátnikov. Avšak táto kniha opisuje obdobie z poexilového obdobia, keď speváci a vrátnici boli zaradení medzi levitov.

Povedali sme, že úrad veľkňaza, ako ho poznáme z textov Nového zákona, pochádza až z poexilového obdobia. Nastúpenie na úrad veľkňaza sa riadilo opisom v Ex 29,4-7 a Lev 8,6-12 a pozostávalo z troch častí: *očistenie, oblečenie, pomazanie*. Odev veľkňaza je opísaný v Ex 28 a 39. Tvorili ho: *efód, náprsník, kňazský plášť, tunika, mitra a pás*. Efód obsahoval dva kamene s menami všetkých izraelských kmeňov, na každom po šesť. Náprsník obsahoval 12 vzácnych drahokamov, na každom bolo jedno meno synov Izraela. Na hlave nosil nápis „*Pánov Svätý*“ (porov. Ex 28,36). Ostatní kňazi nosili jednoduchší odev určený pre ich službu v chráme.

Odev veľkňaza

Uvedenie veľkňaza do úradu sa podobalo uvedeniu kráľa na trón. Keď skončila monarchia, na veľkňaza prešla povinnosť stať sa vodcom ľudu. To sa prejavilo predovšetkým počas vlády Hasmoneovcov.

Počas Hasmoneovcov prešla funkcia veľkňaza na nich, hoci nepochádzali z kňazského rodu. Prvým, komu Seleukovia v záujme dosiahnuť prímerie ponúkli tento úrad, bol Jonatán, ktorý bol v roku 152 pred Kr. vysvätený za veľkňaza. Po ňom sa jeho brat Šimon stal nástupcom na tróne a zároveň prevzal aj úrad veľkňaza. Keďže právoplatný veľkňaz Oniáš III. stále žil, situácia sa „normalizovala“ až v roku 140 pred Kr., keď syn veľkňaza, Oniáš IV, založil chrám v Egypte a tým sa stal nehodným veľkňazského úradu. Kňazský úrad v rukách Hasmoneovcov vyvolával odpor medzi niektorými skupinami v židovstve, napríklad v časti skupiny esénov.

V období rokov 37 pred Kr. až 70 po Kr. úrad veľkňaza vykonávalo až 28 ľudí.

Denná liturgia v chráme

„A bol večer a bolo ráno“, takto hovorí Kňazský prameň v Knihe Genezis o počítaní dní. Nový deň začínal západom slnka, preto aj denná liturgia začínala večer so západom slnka. Zatvárali sa brány chrámu a pri bránach boli určení leviti, ktorí ich počas noci strážili. Určení kňazi bdeli v miestnosti večného ohňa, iní šli spať. Ráno kňazi vykonali obradné očistenie, vyčistili oltár na prinášanie obiet. Lósom sa určovali mnohé úlohy. Určený kňaz šiel na vrch chrámu, aby čakal na východ slnka. Ten, kto bol určený na prinesenie rannej obety, sa pripravoval na túto úlohu. S východom slnka sa priniesla obeta baránka, jeho krv sa vyliala k základom oltára a jeho koža bola uložená do miestnosti na to určenej. Určený kňaz otvoril brány chrámu. Potom sa kňazi zhromaždili na modlitbu „Počuj, Izrael“ (Dt 6,4-7) a lósom sa určilo, kto prinesie obetu na kadidlovom oltári. Po prinesení kadidlovej obety vyšiel kňaz von na priestranstvo, aby požehnal ľud podľa Nm 6,24-26: „*Nech ťa žehná Pán a nech ťa chráni! Nech ti Pán ukáže jasnú tvár a nech ti je milostivý! Nech Pán obráti svoju tvár k tebe a daruje ti pokoj!*“ Potom prinášal obety ľud na rôzne účely: na poďakovanie, za hriechy, holúbky a hrdličky pri očišťovaní atď. Kňazi z pokojných obiet a obiet za hriech dostávali svoj podiel. Na večer prebiehalo spočítanie chrámových nádob a náradia.

Rabínska tradícia hovorí, že v chráme sa udialo desať zázakov:⁴¹

1. Žiadna zo žien, ktorá zacítila vôňu pri prinášaní kadidlovej obety, nemala potrat.
2. Mäso z obety sa nikdy nepokazilo.
3. Pri zabíjaní zvierat na obetu sa nikdy nenašla mucha.
4. Veľkňaz sa nikdy nedopustil nečistoty pri Dni zmierenia.
5. Dážď nikdy nezahasil oheň na oltári.
6. Vietor nikdy neodniesol stĺp dymu.

⁴¹ Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 154-155, 70.

7. Na sviatok Turíc sa nikdy nepriniesla obeta jačmeňa, ktorý by bol skazený.
8. Napriek veľkému počtu ľudí si každý vždy našiel miesto na poklonu.
9. Hady a škorpióny nikdy neublížili nikomu v Jeruzaleme.
10. Nikto nepovedal druhému: „*Toto miesto je príliš malé, aby som strávil noc v Jeruzaleme.*“

Púte

Trikrát do roka všetci dospelí Židia mužského pohlavia mali povinnosť zúčastniť sa na púti podľa predpisu v Ex 23,17: „*Tri razy do roka sa ukáže každý muž pred Pánom, svojím Bohom!*“ Sviatok Veľkej noci trval 7 dní. Sviatok Týždňov jeden deň a sviatok Stánkov 8 dní. Od púte boli oslobodení hluchí, pomätení, otroci, chromí, slepí, chorí, starí, mrzáci, ale aj ženy a deti.

Nie všetci Židia vystupovali do Jeruzalema trikrát, ako dosvedčuje Tob 1,6-7: „*Iba ja sám som často chodieval do Jeruzalema na sviatky, ako predpisuje pre celý Izrael večný zákon. Do Jeruzalema som prinášal prvotiny úrody, prvorodené s desiatkami z dobytku a prvotiny zo strihania oviec. Odovzdával som to všetko kňazom, Áronovým synom, na oltár. Desiatok pšenice, vína, oleja, granátových jabĺk a iného ovocia som dával Léviho synom, ktorí slúžili v Jeruzaleme.*“

Iné pramene hovoria, že niektorí Židia chodievali do Jeruzalema iba raz za tri roky. Pred výstupom do chrámu sa pútnici museli očistiť. Ž 15 nalieha: „*Pane, kto smie bývať v tvojom stánku? Kto môže nájsť odpočinok na tvojom svätom vrchu?*“ Keď pútnici dorazili do mesta, mali vykonať obradné očistenie. V nasledujúcich dňoch si stačilo pred návštevou chrámu umyť nohy.

Aj Židia z diaspory chodievali na púť. Kráľ Agrippa chcel vedieť, koľko Hebrejov sa zúčastnilo na Veľkej noci. Veľkňaz preto nechal

spočítat obličky obetovaných baránkov. Napočítali ich 1 200 000, čiže bolo obetovaných 600 000 baránkov.

Podľa odborníkov sa na chrámovú plošinu mohlo vojsť asi 6000 osôb. Obrad zabíjania veľkonočných baránkov sa opakoval trikrát, čiže maximálne sa na ňom mohlo zúčastniť 18 000 osôb. Jedného baránka jedlo minimálne 10 osôb, preto čísla o počte zabitých baránkoch sú prehnané. Tak treba chápať aj informáciu, ktorú podáva Jozef Flávius: „A že toto mesto mohlo pojať množstvo ľudu ukazuje počet, ktorý získal Cestius, ktorý túžil informovať Nera o sile mesta... požiadal veľkňazov, ak je možné, aby zistili počet davu. A tak títo veľkňazi, keď prišiel sviatok, ktorý volajú Pesach, počas ktorého zabíjajú obety od deviatej hodiny až do jedenástej, ale tak, že na jednu obeť musí byť aspoň desať osôb, zistili, že počet obiet bol 256 000, čo znamená 2 700 200 osôb, ktoré boli čisté a sväté“ (Židovská vojna 6,422n).

Iba tieto tri pútnické sviatky majú privilégium byť v hebrejčine označené ako *chag* – sviatok, lebo aktualizujú najdôležitejšie udalosti v dejinách Izraela: vyslobodenie z Egypta, uzavretie zmluvy na Sinaji, vstup do zasnúbenej zeme.

Sviatky

Sviatky prerušujú bežný čas a ponúkajú izraelskému národu spomienku na minulosť. Sviatky sú určované kalendárom. V Palestíne začiatkom 1. stor. po Kr. existovali dva kalendáre. Oficiálnym kalendárom bol slnečno-mesačný, v ktorom boli mesiace určené podľa fáz mesiaca, ale kvôli poľnohospodárskym sviatkom sa rešpektovalo aj slnko. Suma 12 mesiacov (29 a 30 dní) tvorilo v mesačnom kalendári 354 dní. Chýbalo približne 10 dní na doplnenie solárneho roka. Z toho dôvodu sa v židovskom kalendári každé dva-tri roky dopĺňal jeden mesiac. Podľa takto upraveného kalendára sa Veľká noc slávila v noci zo 14. na 15. nisan na prvý jarný spln mesiaca.

Solárny kalendár mal 364 dní (52 týždňov), čo znamená 4 trimestre po 13 týždňov. Zvláštnosťou solárneho kalendára bolo, že sviatky sa slávili

každý rok v rovnakom dni týždňa, keďže rok a trimester obsahoval rovnaký počet týždňov a sviatky boli určené podľa dňa v mesiaci. Kalendár a počítanie dní bolo dôležité pre určenie sviatkov, ktoré mali vážnu úlohu v liturgii a náboženstve židovského národa.⁴²

Sobota

Gn 2,2-3 končí rozprávanie o stvorení správou: „*V siedmy deň Boh skončil svoje diela, ktoré urobil. A v siedmy deň odpočíval od všetkých diel, ktoré urobil. I požehnal siedmy deň a zasvätil ho, lebo v ňom odpočíval od všetkých diel, ktoré Boh stvoril a urobil.*“ Názov sobota pochádza od hebrejského slova *šabat*, čo v preklade znamená *odpočívať*. Sobota nie je len spomienkou na stvorenie. Dt 5,15 uvádza aj nový rozmer, v ktorom je sobota aj spomienkou na vyslobodenie z Egypta: „*Pamätaj, že si bol otrokom v egyptskej krajine a že Ťa Pán, tvoj Boh, vyviedol odtiaľ mocnou pravicom a zdvihnutým ramenom: preto ti Pán, tvoj Boh, prikázal zachovávať sobotňajší deň.*“ Mnohé biblické texty hovoria o zachovávaní soboty. Ba dokonca Ex 31,13-17 uvažuje trest smrti na toho, kto poruší sobotný pokoj: „*Povedz Izraelitom: "Zachovávajúte moju sobotu! Ved' ona je znamením medzi mnou a vami z pokolenia na pokolenie, aby sa poznalo, že ja som Pán, ktorý vás posväcuje! Zachovávajúte moju sobotu, nech vám je svätá! Kto ju znesväťí, musí zomrieť. Kto by v ten deň pracoval, bude vyhubený spomedzi svojho ľudu! Šesť dní budete pracovať, v siedmy deň je však Pánova svätá sobota, deň odpočinku. Každý, kto bude v sobotu pracovať, musí zomrieť! Nech Izraeliti zachovávajú sobotu a nech ju svätia z pokolenia na pokolenie ako večnú povinnosť zmluvy. Nech je ona na večné znamenie medzi mnou a Izraelitmi, lebo za šesť dní Pán stvoril nebo a zem, v siedmy deň však odpočíval a oddychoval!"*“

V situácii prenikajúcej gréckej kultúry bolo zachovávanie soboty znakom vernosti Pánovým prikázaniam.

⁴² Porov. Avril A. C., Maisonneuve D. de La, *Les fêtes juives*, Cahiers evangile n. 86 (1993), s. 7-9.

Začiatok slávania soboty je sprevádzaný liturgiou v rámci slávnostnej večere v piatok večer po západe slnka, keď sa na oblohe objavajú prvé hviezdy. Na jej začiatku je *kiduš*, čiže modlitba požehnania chleba a vína, keď otec rodiny chváli Boha za dar soboty a vyvolenie izraelského národa. Privilégiom matky je zapáliť sviečky na svietniku. Je to symbolický úkon, ktorým sa pripomína prvý deň stvorenia ako aj Evin hriech, ktorým zhasla svetlo Adama. Zároveň je to upozornenie na veľkosť matky, ktorá je povolaná odovzdávať život.

Záver slávania soboty sa koná v sobotu večer a má názov *habdala* – *oddelenie*. Ide o symbolickú rozlúčku so sobotou s nádejou na jej opätovné slávenie.

Sabatický rok

Ako siedmy deň v týždni, tak aj siedmy rok bol zasvätený Bohu. Dôvodom slávania siedmeho roka je uznať, že zem patrí Pánovi a on ju daroval ľuďom. Odpočinok v siedmom roku sa dotýkal predovšetkým poľnohospodárov. Počas roka musela zem odpočívať, nesialo sa a nežalo. Mali byť vyrovnané dlžoby a oslobodení židovskí otroci.

Najväčšou zvláštnosťou sabatického roka bolo odpustenie dlžoby. Veriteľ nemal viac právo žiadať vyrovnanie dlhov, ktoré boli ešte pred sabatickým rokom. V dôsledku toho takmer nikto nechcel požičať peniaze pred blížiacim sa sabatickým rokom.

Zákon v podobnom duchu stanovuje, že po 49. rokoch nasleduje *jubileum*, čiže 50. rok, ktorý prinášal prepustenie otrokov a návrat pôdy pôvodným majiteľom. Začiatok jubilejného roka bol ohlasovaný zvukom zvieracieho rohu, ktorý sa volá *šofar*.⁴³

⁴³ Porov. Avril A. C., Maisonneuve D. de La, *Les fêtes juives*, Cahiers evangile n. 86 (1993), s. 85-86.

Lv 25,8-17 o jubilejnom roku uvádza: „Počítaj aj sedem ročných týždňov, sedemkrát sedem rokov, takže čas siedmich ročných týždňov bude činiť štyridsaťdeväť rokov. Potom na desiaty deň v siedmom mesiaci budete trúbiť na zvučnom rohu, v Deň zmierenia budú zaznievať trúby po celej krajine. Päťdesiaty rok zasväťte! Ohlásťte slobodu pre všetkých obyvateľov krajiny! Má to byť pre nich jubilejný rok. Vtedy každý dostane do vlastníctva svoj majetok a každý sa vráti k svojmu rodu. Päťdesiaty rok je pre vás jubilejným rokom. Vtedy nebudete siať ani žať, čo narastie po žatve, ani nebudete oberať vinič, ktorý ste neorezali. Je to jubilejný rok, pamätný čas pre vás. Len to, čo sa samo urodí, budete jesť priamo z poľa...Ak svojmu blížnemu niečo predáš alebo od svojho blížneho niečo kúpiš, nevydierajte sa navzájom!...”

Sabatický a jubilejný rok má predovšetkým teologické rozmery. V prvom rade podčiarkujú, že Boh je Pánom času a dejín. Druhým bodom je už spomenutá skutočnosť, že Boh je vlastníkom zeme. Tretím bodom je ľudský rozmer. Súčasťou izraelského národa je prvok solidarity a povinnosť postarať sa o chudobných, chorých a cudzincov, lebo títo sú najviac odkázaní na pomoc a Písmo ich často predstavuje ako osoby v osobitnej Božej starostlivosti.

Nový zákon predstavuje Ježiša v konflikte s duchovnými vodcami židovského národa aj ohľadom zachovávaní soboty. Na jednej strane Lk 4,16 hovorí, že Ježiš „podľa svojho zvyku šiel do synagógy.“ Výraz „podľa svojho zvyku“ poukazuje, že nešlo o jednorazovú udalosť, ale že Ježiš si pravidelne uctieval a zachovával sobotu. Odmietá však rabínske vysvetľovanie soboty a samého seba označuje za Pána nad ňou (porov. Mk 2,28). Odmietá vtedajší spôsob jej interpretácie v duchu „človek je pre sobotu“. Ježiš reformuje sobotu a poukazuje na jej skutočný význam, aký mala pri stvorení, keď bola Bohom daná pre človeka. Jej skutočným úmyslom je odpočinok a radosť. Ona je naozaj Pánovým dňom, keď Boh prejavuje uzdravenie a spásu človeka.

Pesach – Veľká Noc

Jarné sviatky Veľkej noci a Nekvasených chlebov sa slávili v rovnakom čase, ale nemali rovnakú povahu. Veľká noc je nočným sviatkom, ktorý sa slávil z 14. na 15. nisan. Sviatok Nekvasených chlebov sa slávil nasledujúcich sedem dní. Kým v Knihe Exodus majú rozličnú legislatívu, kniha Dt ich už spája v jeden celok (porov. Dt 16,1-8).

Sviatok Nekvasených chlebov – *macot* pripomína začiatok žatvy, keď sa priniesol prvý snop. Veľká noc bola sviatkom, keď sa zabíjal jednoročný baránok.

Keďže prvorodení Izraela boli počas egyptského zajatia, keď Pánov anjel prechádzal a hubil prvorodených, ušetrení, na znak úcty pred vigíliou Veľkej noci sa Židia postia. Večer 14. nisana sa rodina zide na slávenie *sederu*. Slovo *seder* v hebrejčine znamená *poriadok*. Názov je odrazom toho, že stolovanie počas veľkonočnej židovskej večere má svoj poriadok a poradie. Ide o rodinné slávenie Veľkej noci, keď otec rodiny číta *hagadu* (liturgický text slávania Veľkej noci). Počas tejto noci najmladší syn kladie otcovi štyri otázky:

1. Prečo je táto noc iná od ostatných nocí?
2. Prečo inokedy jeme kvasený chlieb alebo nekvasený, ale dnes iba nekvasený chlieb?
3. Prečo inokedy jeme rastliny rôznych druhov a dnes iba horké byliny?
4. Prečo inokedy jeme po sediačky alebo opretí o lakeť a dnes iba opretí o lakeť?

Na stôl sa pripraví miska s grilovaným stehienkom ako spomienka na veľkonočného baránka, vajíčko ako spomienka na slávnostné prinášanie obiet do chrámu, *karpas* – petržlen namáčaný v octe alebo slanej vode ako spomienka horkosti egyptského utrpenia. Pripraví sa sladká nátierka -

charoset z medu, jablák, škorice červenej farby pripomínajúcej tehly, ktoré museli Hebreji vyrábať v Egypte.

Na stole sú aj tri nekvasené chleby, ktoré sa volajú Kohen, Levi a Izrael na pamiatku trojitého rozdelenia izraelského ľudu a na pamiatku Abraháma, ktorý prikázal Sáře vziať tri miery múky a pripraviť jedlo pre troch návštevníkov. Prvé dva chleby sa konzumujú medzi stolujúcimi počas sedenia, tretí sa odloží na záver. Každý z prítomných musí počas večere vypiť štyri poháre vína. Pri prvom pohári sa recituje modlitba požehnania. Pri druhom sa číta už spomenutá hagada, pri treťom sa vysloví modlitba zvolávajúca požehnanie a pri štvrtej sa recitujú žalmy chválospevu (Ž 113-118). Na záver *sederu* sa je tretí nekvasený chlieb, ktorý bol odložený na tento účel, aby v človeku ostala chuť sláveného sviatku.

V predvečer slávenia Pesachu sa spálilo z domu všetko kvasené – *hames*, pretože nasledujúcich 8 dní sa konzumovalo iba nekvasené jedlo. Popoludní okolo 15. hodiny začínalo v jeruzalemskom chráme zabíjanie baránkov, celkovo na trikrát. Zabité baránky sa hneď brali do vlastných domov. Na *seder* jedli baránka v skupine najmenej 10 osôb.

Okolo slávenia Veľkej noci sa čoskoro rozvinula veľmi bohatá teológia. Keď boli zabíjané baránky v chráme, ich krv sa vylievala na oltár. V Jánovom evanjeliu sa spomína, že práve v deň zabíjania veľkonočných baránkov Ježiš zomiera na kríži: „*Keďže bol Prípravný deň, Židia požiadali Piláta, aby ukrižovaným polámali nohy a sňali ich, aby nezostali telá na kríži cez sobotu, lebo v tú sobotu bol veľký sviatok*“ (Jn 19,31).

Krv bola symbolom života, preto krv prináša odpustenie: „*Krv sprostredkuje zmierenie, lebo v nej je život*“ (Lv 17,11). Krv baránka pripomína Izraelom aj to, že sú navzájom bratmi, lebo jedia spoločne baránka, ktorého krv obetovali Bohu. Veľká noc sa slávi v mesiaci nisan (marec/apríl). Verilo sa, že je prvým medzi mesiacmi. Filón z Alexandrie uvádza, že v mesiaci nisan bol stvorený svet.

Veľká noc je v prvom rade spomienkou na vyslobodenie z Egypta a sprítomňuje túto udalosť v komunite, ktorá sviatok slávi. Je aj predobrazom eschatologickej slobody. Pitie vína pripomína raj. Rabíni boli presvedčení, že praotec Noe, keď vysadil vinicu, použil vinič, ktoré vody potopy vyplavili z rajskej záhrady. Víno je nápojom Mesiáša na základe textu Gn 49,11: „*K viniču priväzuje svoje oslíča a k vzácnej réve mláďa svojej oslice. Vo víne perie odev a v hroznovej krvi svoj plášť.*“

V synagóge sa číta Pieseň piesní, lebo iba Boh, ktorý vyslobodzuje človeka z otroctva, spôsobuje, že človek je schopný čistej lásky, ako ju predstavuje táto kniha. V rabínskej tradícii je láska medzi mužom a ženou obrazom lásky Boha a izraelského národa.

Rabínska tradícia zaradila noc, v ktorú sa slávi židovská večera, medzi štyri veľké noci v dejinách izraelského národa. Prvou nocou je tá, keď sa Boh rozhodol stvoriť svet. Zem bola pustá a prázdna a tma bola nad priepasťou. Božie slovo stvorilo svetlo. Boh oddelil svetlo od tmy. „*A Boh nazval svetlo "dňom" a tmu nazval "nocou". A nastal večer a nastalo ráno, deň prvý.*“ (Gn 1,5)

Druhá noc je tá, keď sa Boh zjavil Abrahámovi a žiadal ho, aby obetoval svojho syna Izáka (porov. Gn 22,1-2). Preto veľkonočná obeta je spomienkou aj na Abrahámovu poslušnosť a Božiu záchranu Izáka.

Tretia noc je spomienkou na vyslobodenie z Egypta. Napokon štvrtá noc je eschatologická. Nastane vtedy, keď príde plnosť časov. Je to noc, keď príde Mesiáš a bude pastierom svojho stáda.⁴⁴

Sviatok Týždňov – Turíce

V židovstve tento sviatok nebol tak slávený, ako vidíme v prípade Veľkej noci alebo sviatku Stánkov. Slávil sa iba jeden deň. Patrí však medzi tri pútnické sviatky. Sviatok Týždňov je sviatkom žatvy. 50 dní po obetovaní prvého snopa sa slávila žatva obilia a obetovali sa dva chleby z

⁴⁴ Porov. Grelot P., *What Are the Targums*, Minnesota 1992, s. 41.

novej múky. Biblia tento sviatok označuje rôznymi názvami. Exodus 23,16 ho volá *Sviatok žatvy*, Exodus 34,22 *Sviatok týždňov*, Numeri 28,26 *Deň prvotín*.

Turíce sa však po teologickej stránke viazali na Veľkú noc a stali sa spomienkou na dar *Tóry* – *Zákona* zo Sinaja. Sviatok sa stal oslavou uzavretia zmluvy medzi Bohom a izraelským národom. Zmluva na Sinaji je aj pripomenutím zmluvy s Noemom, Abrahámom a patriarchami Izákom a Jakubom. Z uvedeného dôvodu v neskoršom období počas Turíc Židia strávili celú noc študovaním *Tóry*.⁴⁵ V synagóge sa číta kniha Rút, v ktorej sa hovorí o žatve. Ďalším dôvodom, prečo sa číta táto kniha, je tá skutočnosť, že hrdinka Rút pochádza z Moabu, ktorého obyvateľa tradiční nepriatelia Izraela. Tým sa chce ukázať, že *Tóra*, aj keď bola daná izraelskému národu, je určená pre všetkých ľudí. Kto sa dáva ako Rút viesť v živote dobrom, taktiež patrí k vyvolenému národu.

Podľa ústnej tradície sa Turíce nazývali *Aceret* – *zakončenie*, lebo sviatok bol akoby zavŕšením Veľkej noci. Po zničení jeruzalemského chrámu v roku 70 po Kr. tento aj ostatné pútnické sviatky postupne stratili svoj poľnohospodársky rozmer a do popredia sa dostal predovšetkým ich teologický charakter. Už to nie je zasnúbená krajina, o ktorej Biblia hovorí, že oplýva „mliekom a medom“, ale Pánov zákon., ktorého slová sú sladšie ako med.

Sviatok Stánkov

V pozadí tohto sviatku je potrebné hľadať poľnohospodárstvo. Pôvodne išlo o sviatok jesenného zberu úrody. Lev 23,16 uvádza: „Okrem toho zachováš sviatok *Žatvy*, *prvotín* svojej práce, toho, čo si zasial na poli, a sviatok *Oberania* na konci roka, keď zoberieš z poľa svoju úrodu!“

⁴⁵ Porov. Avril A. C., Maisonneuve D. de La, *Les fêtes juives*, Cahiers evangile n. 86 (1993), s. 40.

Na tento sviatok sa prinášali vetva palmy, myrty a vrby všetko spolu zviazané – lulav a osobitne plod cédru (etrog). Štyri druhy symbolizujú jesenný zber úrody a pri recitovaní modlitby sa s nimi otáčalo na štyri svetové strany. Štyri druhy predstavujú aj štyri kategórie Židov a to, že sú prepletené spolu, vyjadruje ich jednotu. „Etrog (citrus) má plody aj

Lulav a etrog, ktorý sa prinášal na sviatok Stánkov

vôňu a predstavuje tých, ktorí majú vieru a aj robia dobré skutky. Palma má plody, ale nemá vôňu a predstavuje tých z Izraela, ktorí majú vieru, ale nerobia dobré skutky. Myrta má vôňu, ale nemá plody a predstavuje tých, ktorí robia dobré skutky, ale nemajú vieru. Napokon vrba nemá ani plody, ani vôňu a predstavuje tých, ktorí nemajú vieru a nerobia ani dobré skutky. Čo robí teda Najvyšší, požehná ich? On hovorí: «Zviažte ich spolu do jedného zväzku a vykonajú uzmiernenie jedni za druhých».⁴⁶

Niektorí vidia v štyroch plodoch aj symbol štyroch patriarchov: Abraháma, Izáka, Jakuba a Jozefa a štyroch matiek: Sára, Rebeky, Ráchel a Lie. Ďalší vidia v štyroch plodoch symbol štyroch písmen Božieho mena יהוה.⁴⁷

Počas siedmich dní Židia bývali v stánkoch zhotovených z vetví stromov. Mali pripomínať obdobie, keď Izrael putoval po púšti a býval v stanoch, ale poukazovali aj na pomínernosť pozemských majetkov. Preto sa na tento sviatok číta z knihy Kazateľ. Sviatok Stánkov – po hebrejsky *Sukot* je predovšetkým sviatkom radosti, lebo nasleduje po sviatku Nového roka, po hebrejsky *Roš ha-šana*, a Dni zmierenia, po hebrejsky *Jom Kipur*, ktoré sú svojou povahou pôstne dni. Radosť však

⁴⁶ Porov. Avril A. C., Maisonneuve D. de La, *Les fêtes juives*, Cahiers evangile n. 86 (1993), s. 50-51.

⁴⁷ Porov. Pecaric S. (ed.), *Modlitewnik żydowski*, Kraków 2005, s. 604.

nemá prameniť z veľkej úrody, ale z Božieho požehnania, ktoré Boh vždy rok čo rok preukazuje svojmu ľudu. Na sviatok Stánkov sa počnúc druhým večerom sviatku naberala voda v rybníku Siloe, niesla sa slávnostne v procesii a vylievala sa na oltár. Išlo o prosbu za dostatok vlahy v spojení s prichádzajúcim obdobím dažďov. Sprievod s vodou sa tešil veľkej obľube a ženy zapalovali sviece, ktoré osvecovali celý Jeruzalem.

Ôsmy deň sviatku Stánkov bol veľkým zakončením všetkých dní. Nazýva sa *simchat tora* – *radosť z Tóry*. Sväté Písmo v Nm 29,35 ho volá dňom svätého zhromaždenia: „*Na ôsmy deň budete mať zasa sväté zhromaždenie; nebudete konať nijaké služobné práce.*“ Za prvých sedem dní sa v chráme prinieslo 70 obiet býčkov za celý svet, posledný deň sa priniesla jedna obeta býčka za Izrael, čo bolo znakom intimity vzťahu medzi Bohom a izraelským národom: „*Na celostnú žertvu budete obetovať ako zápal príjemnej vône pre Pána jedného býčka, jedného barana a sedem jednorôčnych bezchybných baránkov.*“ (Nm 29,36)

V súčasnosti sa v tento ôsmy deň číta posledná 54. časť, na ktoré je Tóra rozdelená (Deuteronómium), a hneď sa číta prvá časť (Genezis), aby sa ukázalo, že Tóra nie je bremenom, ale korunou, ktorú má človek nosiť po celý život na hlave. Ten, kto je vyzvaný, aby prečítal poslednú pasáž z Tóry, sa nazýva *chatan tora* – *ženích Tóry*, zatiaľčo ten, kto číta prvú pasáž, sa nazýva *chatan berešit* – *ženích začiatku*. Symbolika je jasná a krásna. Tóra je nevesta a Izrael sa stáva jej ženíchom.⁴⁸

Lv 23,34-43 ohľadom sviatku Stánkov dáva tieto nariadenia: „*Od pätnásteho dňa tohto siedmeho mesiaca bude na Pánovu počesť sedem dní slávnosť Stánkov. V prvý deň bude sväté zhromaždenie. Vtedy sa nesmie konať nijaká služobná práca. Sedem dní budete Pánovi obetovať zápalné obety a na ôsmy deň budete sláviť sväté zhromaždenie a prinesiete Pánovi zápalnú obeť. To je deň svätého zhromaždenia; vtedy nesmiete konať nijakú služobnú prácu. To sú Pánove sviatočné dni, keď budete sláviť sväté zhromaždenie a Pánovi prinesiete*

⁴⁸ Porov. Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995, s. 201.

zápalnú obeť, celostnú žertvu, potravinovú obeť, žertvu a nápojovú obeť, ako je predpísané na jednotlivé dni, okrem toho, čo prinesiete Pánovi v Pánovu sobotu, okrem darov a okrem všetkých vašich obiet zo sľubov a dobrovoľných darov. Od pätnásteho dňa siedmeho mesiaca, teda potom, keď zoberiete z poľa úrodu, budete sedem dní sláviť Pánov sviatok. V ten deň bude deň odpočinku a takisto aj na ôsmy deň. V prvý deň si vezmete najkrajšie ovocie zo stromov, **palmové ratolesti, vetvy hustolistých stromov a vrbinu od potoka** a budete sa veseliť pred Pánom, svojim Bohom. Tento sviatok slávte sedem dní každý rok na Pánovu časť! To je večný príkaz pre všetky pokolenia: slávte ho v siedmom mesiaci! Sedem dní bývajte v stánkoch. Každý domorodec Izraela musí bývať v stánku, aby neskoršie pokolenia vedeli, že ja som chcel, aby Izraeliti bývali v stánkoch, keď som ich vyviedol z egyptskej krajiny. Ja, Pán, som váš Boh!" "

Z náboženského hľadiska je sviatok Stánkov pripomenutím Božej ochrany nad Izraelom počas putovania púšťou.

Nový zákon a pútnické sviatky

Ježiš s určitosťou slávil pútnické sviatky. Vystúpil do Jeruzalema na sviatok Veľkej noci: „Blízko bola židovská Veľká noc a Ježiš vystúpil do Jeruzalema.“ (Jn 2,13). Slávil sviatok Týždňov: „Potom boli židovské sviatky a Ježiš vystupoval do Jeruzalema.“ (Jn 5,1). Bol v Jeruzaleme aj na sviatok Stánkov: „Boli však blízko židovské sviatky Stánkov.“ (Jn 7,1)

Ježiš naplnil vlastnú Veľkú noc, keď obetoval seba samého ako nepoškvrneného Baránka. V tento sviatok zanechal sviatosť svojho Tela a Krvi počas Poslednej večere. Židovské jedlo začínalo *kidušom* – modlitbou požehnania nad vínom a požehnaním nekvaseného chleba. Cirkev od prvých okamihov svojej existencie vybudovala okolo Ježišových slov nad chlebom a vínom celú liturgiu, ktorá v mnohých črtách nesie podobnosti zo židovským slávením veľkonočnej večere (čítanie Písma, modlitby príhovoru, dialóg medzi zúčastnenými, hymny a chvály a pod.).

Keď sa slávi Pánova večera, zahŕňa tri elementy:

1. Spomienku na minulosť (On v tú noc, keď bol zradený...),
2. aktualizáciu – zameranie na prítomnosť (Toto je moje telo, toto je moja krv...),
3. zameranie na definitívne naplnenie (Vždy, keď budete jesť tento chlieb a piť tento kalich, zvestujete Pánovu smrť, kým nepríde.).

Vzkriesenie Krista, ktoré sa slávi na Veľkú noc, ide až do hĺbky spásy, ktorú priniesla židovská Veľká noc. Preto oslava totálnej spásy musí začať už odtiaľ a spolu s Izraelom sa premeniť na radosť pre celé ľudstvo.

Počas sviatku Týždňov – Turíc Skutky apoštolov hovoria o dare Ducha Svätého. Skutky apoštolov hovoria o tomto dare terminológiou podobnou daru Tóry – Zákona na Sinaji. 50 dní po Veľkej noci bola Tóra daná Izraelu ako znak naplnenia vyslobodenia z egyptského otroctva. 50 dní po svojom vzkriesení Ježiš udeľuje dar Ducha Svätého ako naplnenie veľkonočného tajomstva. Už po svojom vzkriesení Ježiš vyjavuje učeníkom z Emauz zhodu Písma ohľadom svojho utrpenia a vstúpenia do slávy: „Či nemal Mesiáš toto všetko vytrpieť, a tak vojsť do svojej slávy? A počnúc od Mojžiša a všetkých Prorokov, vykladal im, čo sa naňho v Písme vzťahovalo“ (Lk 24,26-27). Sviatok Týždňov predstavuje, že Ježiš je naplnením Zákona, ktorý je daný pre všetkých ľudí a je Cestou, Pravdou a Životom. Oheň zo Sinaja sa v Ježišovi Kristovi stáva ohňom Ducha, ktorý horí v srdciach veriacich.

Kým židovské sviatky Veľkej noci a sviatku Týždňov zanechali stopu aj v kresťanskom liturgickom kalendári, neplatí to už pre sviatok Stánkov. Určité narážky na tento sviatok nachádzame aj v textoch Nového zákona. Cez spojenie so slávou, svetlom, tmou a nocou vidia niektorí podobnosť sviatku Stánkov s udalosťou premenenia na vrchu Tábor, kde učeníci zažijú Ježišovu ožiarenú tvár a postavu a chcú postaviť tri „stánky.“ Snaha niektorých cirkevných otcov bolo práve prepojiť premenenie Pána so spomenutým sviatkom Stánkov.

Pravdepodobne do scenára prinášania vody z rybníka Siloe počas sviatku Stánkov je potrebné zaradiť Ježišove slová v Jn 7,37-38: „V posledný, veľký deň sviatkov Ježiš vstal a zvolal: "Ak je niekto smädný a verí vo mňa, nech príde ku mne a nech pije. Ako hovorí Písmo, z jeho vnútra potečú prúdy živej vody.“

Ďalšie židovské sviatky

Nový rok

Nový rok – Roš ha-šana sa slávi 1. dňa v mesiaci tišrí (september/október). O desať dní neskôr sa slávi *Deň zmierenia* – *Jom Kipur*. Ide o desať dní pokánia. Niekedy sa tieto dni označujú aj ako „dni hrôzy“, lebo v nich sa človek rozhoduje, či zaujme postoj proti alebo za Boha. Začiatok roka je spomienkou na začiatok existencie celého sveta. Je teda pripomenutím stvorenia. V rabínskej tradícii každý novoročný deň Boh znova tvorí svet ako v prvé ráno stvorenia a venuje ho človeku, aby s ním spolupracoval, tešil sa z neho a užíval ho. Rabíni však na tento deň kladú aj deň, keď Sára počala Izáka a Anna porodila Samuela. Nový rok sa nazýva aj *Jom terua* – *Deň trúbenia*, lebo jeho začiatok sa oznamuje trúbením na baraní roh – *šofar*. Môže byť vyrobený aj z ovce, kozy, antilopy, ale nikdy nie z kravského rohu, lebo krava pripomína modloslužbu – zlaté teľa, ktoré si zhotovil izraelský národ pod Sinajom.

Šofar

Trúbenie je symbolom hlasu Boha, ktorý ako kedysi na vrchu Sinaj, aj teraz zvoláva svoj ľud k obnove svojej zmluvy. Šofar pripomína zázračnú záchranu Izáka, keď namiesto neho Abrahám obetoval barana. Tretí názov pre tento deň je *Jom ha-zikaron* – *Deň spomienky*. Je to deň, keď nie človek, ale Boh si spomína na človeka. Boh si kedysi spomenul na Sárú a splnil, čo jej sľúbil ohľadom narodenia Izáka (porov.

Gn 21,1-2). Napokon satento deň nazýva aj *Deň súdu* – *Jom ha-din*, keď všetci ľudia budú trúbením šofaru predvolaní pred Božieho sudcu. Všetky tieto tváre Nového roka nie sú v protiklade, ale navzájom sa dopĺňajú. Upozorňujú, že človek má prežívať čas v súlade s Božím zákonom.

Deň zmierenia

Deň Zmierenia – *Jom Kipur* je v Biblii opísaný takto: „*Desiaty deň tohto siedmeho mesiaca je však Dňom zmierenia. Budete sláviť sväté zhromaždenie, budete sa postiť a prinesiete Pánovi zápalnú obetu. Ani v tento deň nesmiete vykonávať nijakú služobnú prácu, lebo je to Deň zmierenia, keď sa máte zmieriť s Pánom. Každý, kto sa v tento deň nebude postiť, bude vyhubený zo svojho ľudu a každého, kto by v tento deň konal nejakú služobnú prácu, ja vyrvem z jeho ľudu. Nesmiete konať nijakú prácu, to je večný zákon pre všetky pokolenia vo všetkých vašich bydliskách. Bude pre vás dňom úplného odpočinku a vy sa budete postiť! Večer na deviaty deň tohto mesiaca, od večera do druhého večera, zachováte svoj čas odpočinku!*“ (Lv 23,27-32).

Pôvod sviatku je teda biblický. Jeho zmyslom je očistenie od nečistoty každého druhu, ktorých sa človek dopustil z nevedomosti alebo z nevyhnutnosti života. Deň zmierenia sa stal liturgiou odpustenia, počas ktorej Izrael uznával svoje hriechy a svoju vieru v Boha, ktorý odpúšťa. V tento deň sa v chráme prinášali osobitné obety, ako ich spomína Nm 29,8-11: „*Na celostnú žertvu príjemnej vône pre Pána budete obetovať jedného býčka, jedného barana, sedem jednoročných baránkov a príslušnú potravinovú obetu, jemnú múku, poliatu olejom: tri desatiny k býčkovi, dve desatiny k baranovi a ku každému zo siedmich baránkov jednu desatinu aj jedného capa na obetu za hriech, okrem obety na zmierenie a ustavičnej celostnej žertvy, spolu s príslušnou potravinovou obetou a príslušnou nápojovou obetou.*“

Najpresnejší opis slávenia nájdeme v Knihe Levitikus (Lv 16). Všetky tieto texty poukazujú na to, že sviatok mal svoje osobitné miesto v

liturgickom kalendári židovského národa. V tento deň sa pôst dotýka piatich vecí, ako je päť zmyslov, ktorými človek pácha hriech:

1. Zdržanie sa pokrmu;
2. zdržania sa nápoja;
3. zdržanie sa nosenia obuvi z kože;
4. zdržanie sa kúpeľa;
5. zdržanie sa manželského styku.

Ešte za existencie jeruzalemského chrámu všetky úkony v tento deň vykonával iba veľkňaz. Priniesol obeť capa za hriech a nad druhým capom predniesol hriechy a potom ho vyhnali do púšte. V tento deň obetoval aj býčka. Jeho krvou 7-krát pokropil vrchnák Archy zmluvy, tzv. zľutovnicu a pokropil aj rohy oltára.

Talmud hovorí, že veľkňaz 3-krát pred celým zhromaždením vyznával hriechy: svoje hriechy, hriechy svojej rodiny, kňazov a celého Izraela. Veľkňaz 10-krát vyslovil Božie meno a 4-krát vstúpil do Svätyne svätých.

Ústrednou myšlienkou tohto sviatku je hebrejský výraz *teshuva* – návrat. Je to vedomie, že človek porušil Pánovu zmluvu a chce ju opäť obnoviť. Zradil aj Tóru, voči ktorej sa chce znova podriaďiť. Je to jediný deň v roku, keď sa vyžaduje prísny 24-hodinový pôst. Aj z toho dôvodu sa v predchádzajúci večer zvykne pripraviť slávnostná bohatá večera. V tento deň sa číta Kniha proroka Jonáša., ktorá hovorí o Božej láske a milosrdenstve voči všetkým národom a o možnosti obrátenia, ktorú Boh dáva každému bez rozdielu. Podľa rabínskej tradície v tento deň Boh odpustil Izraelu vinu za zhotovenie zlatého teľaťa. Mnohí sa v tento deň obliekajú do bieleho rúcha, čo je symbol čistoty, ale pripomína aj pohrebný odev. Rok má 365 dní. Niektoré sú sviatočné, ostatné sú všedné. Najväčším sviatkom je vždy *šabat* – sobota. *Jom Kipur* sa nazýva *šabat šabaton* – sobota (všetkých) sobôt.

Chanuka

Sviatok bol založený okolo roku 165 pred Kr. a slávil sa 8 dní. Slovo *Chanuka* pochádza zo slovesa, ktoré znamená *posvätiť*. Chanuka je sviatkom posvätenia jeruzalemského chrámu, ktoré vykonali Machabejci po tom, ako ho znesvätili Seleukovia. Keď Židia znova získali chrám, našli v ňom len jednu nádobu s čistým olejom, ktorý stačil na udržanie ohňa na jeden deň. Zákon však stanovuje, že tento oheň musí horieť neustále: „*Prikáž Izraelitom, aby ti doniesli čistý olej z roztlčených olív do svietnika, aby mohli lampy ustavične horieť. Áron ich pripraví pred oponou archy zákona v stánku zjavenia, aby od večera do rána stále svietili pred Pánom. To je zákon pre všetky vaše pokolenia. Stále ich bude upravovať pred Pánom na svietniku z rýdzeho zlata.*“ (Lv 24,2-4) Nemohli pripraviť nový čistý olej skôr ako za sedem dní, lebo sa museli očistiť počas siedmich dní z nečistoty nadobudnutej dotykom so zomrelými z boja proti Seleukom. Stal sa však zázrak a olej vystačil až na 8 dní. Preto sa sviatok nazýva aj *Chag ha-urim* - *Sviatok svetiel*.

Počas tohto sviatku sa zapalujú sviece a židovský národ dosvedčuje pred očami ostatných národov, že jediným svetlom v tomto svete je Boh. Sviatok sa spomína aj v Novom zákone: „*V Jeruzaleme boli práve sviatky Posvätenia chrámu. Bola zima. Ježiš sa prechádzal v chráme v Šalamúnovom stĺporadí....*“ (Jn 10,22).

V židovských domácnostiach sa na sviatok Chanuka počas ôsmich dní zapaluje každý večer jedna svieca vždy z pravej strany, pričom ako prvá sa zapaluje nová svieca. Zapaluje sa v čase, keď sa na nebi objaví prvá hviezda. Svietnik sa volá podľa sviatku *Chanukia* a svieca, ktorou sa zvyšných osem zapaluje, sa nazýva *šamus* – *sluha*. Osem sviec

Svietnik Chanukia

nemá byť použitých na žiaden iný účel, iba aby boli zapálené počas tohto sviatku. Preto sa používa ďalšia svieca – *šamus*, ktorá slúži na zapálenie zvyšných sviec. Pred zapálením sa recituje trojnásobné požehnanie:

Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý nás posväcuješ skrze svoje prikázania a prikázal si nám zapáliť svetlo Chanukie.

Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý si vykonal zázraky pre našich otcov za oných dní v tomto čase.

Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý si nám daroval život a zachoval si ho nám, aby si nám umožnil prísť až po dnešný deň.⁴⁹

Kým predchádzajúce sviatky sa nachádzajú v hebrejskom kánone inšpirovaných kníh, Chanuka vychádza z kníh Machabejcov, ktorí Židia neprebrali do zoznamu svojich posvätných spisov. V súčasnosti je zvykom svietnik klásť do okna. Je to verejné prihlásenie sa k židovskej viere.

Purím

Sviatok sa slávi jeden deň a vychádza z udalostí opísaných v Knihe Ester. Slovo *Purím* v hebrejčine znamená lósy. Lósom totiž bolo určené, v ktorý deň budú Židia vyhubení: „V prvom mesiaci, ktorý sa volá nisan, v dvanástom roku Asuerovej vlády hodili v Amanovej prítomnosti do osudia lós - po hebrejsky má meno pur - o tom, v ktorý deň a ktorý mesiac by mali vyhubiť židovský národ“ (Est 3,7).

Kniha opisuje udalosti z 5. stor. pred Kr. za vlády kráľa Xerxesa. Haman, druhý muž v kráľovstve, plánuje záhubu Židov. Odvážna Židovka Ester, ktorá sa stala kráľovou manželkou, pod vedením strýka Mardocheja odhalí sprisahanie Hamana proti kráľovi. Kráľ ako odmenu umožnil Židom brániť sa.

⁴⁹ Porov. Avril A. C., Maisonneuve D. de La, *Les fêtes juives*, Cahiers evangile n. 86 (1993), s. 111.

V tento deň sa v synagóge číta Kniha Ester. Pred jej čítam sa vyslovuje trojnásobné požehnanie:

Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý nás posväcuješ skrze svoje príkázania a prikázal si nám čítať tento zvitok.

Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý si vykonal zázraky pre našich otcov za oných dní v tomto čase.

Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý si nám daroval život a zachoval si ho nám, aby si nám umožnil prísť až po dnešný deň.⁵⁰

Zvláštnosťou Knihy Ester je, že v hebrejskom texte sa ani raz nevyskytuje Božie meno. Kniha sa číta za veselej a „hrmotnej“ atmosféry. Keď sa pri čítaní spomenie meno Haman, deti robia veľký hluk, zatiaľčo meno Mardocheja a Ester je vítané potleskom a jasotom. Sviatok Purím predpisuje štyri príkazy:

1. Čítať Knihu Ester;
2. tešiť sa;
3. navzájom sa obdarovať darčekom;
4. obdarovať chudobných.

Výmena darčiekov je vyjadrením solidarity. Dnes ide väčšinou o potravinové dary: víno, koláče a pod. Chudobným sa dáva jedlo alebo peniaze. Sviatok sa spomína iba v Knihe Ester. Z iných záznamov je isté, že sviatok sa slávil už v 2. stor. po Kr. Dnes je sviatok Purím akýmsi karnevalom a prebral najviac svetských prvkov.⁵¹

⁵⁰ Porov. Pecaric S.(ed.), *Modlitevník židovský*, Kraków 2005, s. 686.

⁵¹ Porov. Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995, s. 217.

Zákonníci

Grécky výraz *grammateus* znamená *píšuci*, preto iné cudzie jazyky používajú označenie *scriba* (taliančina) alebo *scribe* (angličtina). Slovenský preklad používa slovo *zákonník*, čo je odvodené od termínu *nomikós* – *zákonník*, ktorý sa taktiež používa na označenie tejto skupiny (grécky text v Lk 10,25). Používajú sa aj výrazy *didaskalos* – *učiteľ* alebo *nomodidaskalos* – *učiteľ Zákona*. Hebrejsky názov zákoníkov je *soferím* – *pisári*. Pravdepodobne z toho dôvodu, že pôvodne išlo o triedu, ktorá bola určená na písanie listov a dokumentov. Pôvod zákoníkov sa spája s babylonským zajatím, keď pád monarchie, zničenie jeruzalemského chrámu a s tým spojený úpadok kňazstva dali do popredia úctu a štúdium Tóry – Zákona,⁵² ktore si vyžadovalo absolvovať školu, kde sa človek naučil čítať a písať. Preto po návrate zo zajatia vznikla skupina zákoníkov, o ktorých hovorí aj Kniha Sirachovcova 38-39. Zákonníci nielenže študovali Zákon, ale ho aj vyučovali a boli prítomní pri niektorých súdnych procesoch. Zákonníci učili v súkromných budovách alebo v chrámovom nádvorí. Často ich ľudia volali *rabbi* – *môj učiteľ*. Za zakladateľa zákoníkov sa považuje Ezdráš, o ktorom Sväté písmo hovorí: „*Tento Ezdráš vyšiel z Babylonu. Bol zákonníkom, zbehlým v Mojžišovom zákone, ktorý dal Pán, Boh Izraela*“ (Ezd 7,6).

V Evanjeliu zákonníci často vystupujú spolu s farizejmi, ale nie všetci boli farizejmi, ako nie každý farizej bol zákonníkom.

Synedrium

Išlo o istý druh židovského senátu, ktorý sa prvýkrát spomína v 1 Mach 11,23: „*Keď sa to Jonatán dozvedel, kázal jednako len pokračovať v obliehaní. Vybral si niekoľkých zo starších Izraela a tiež z kňazov a vydal sa do nebezpečenstva.*“ Zdá sa, že synedrium bolo vytvorené po vzore vlády

⁵² Porov. Mazzucco C., *Introduzione al Nuovo Testamento*, akademické skriptá, Torino 2003, s. 105.

helénskych miest. Iné pramene synédrium nazývajú *gerousía* – *senát*, *boulé* – *rada*, *presbytérion* – *rada starších*. Zhromaždenie synédria bývalo v chráme.

Na jeho čele stál veľkňaz a členmi boli zástupcovia farizejov, saducejov a zákonníkov, ktorých spolu bolo 71. Počas rímskej nadvlády malo synédrium určitú autonómiu. Dohliadalo na verejný poriadok a malo vlastnú stráž: „*Judáš vzal kohortu a sluhov od veľkňazov a farizejov a prišiel ta s lampášmi, fackami a zbraňami*“ (Jn 18,3). Jeho kompetencie sa však dotýkali iba náboženskej oblasti a v civilných veciach len ak súviseli s Mojžišovým zákonom. Rozhodnutia synédria mali váhu zákona, a tak ich rešpektovali aj Rimania. Rimanom bolo vyhradené iba *ius gladii*, čiže právo odsúdiť na smrť, aj keď nie je jasné, do akej miery toto právo bolo v praxi zachovávané. Máme totiž príklady ukameňovania v prípade veľmi vážneho porušenia zákona: „*Židia znova zdvihli kamene a chceli ho kameňovať*“ (Jn 10,31).

Mišna spomína malé miestne synédriá, ktoré mali 23 členov. Možno náznak je v Mt 10,17: „*Chráňte sa ľudí; lebo vás vydajú súdom, budú vás bičovať vo svojich synagógach.*“

JERUZALEMSKÝ CHRÁM

Grécky text Nového zákona používa dva termíny *hieron* a *naos*, ktoré slovenský text prekladá vždy jedným výrazom - *chrám*. Preto je na mieste skúmať, či sa dva termíny, ktoré gréčtina používa, vzťahujú na jednu a tú istú skutočnosť. Ďalším predmetom záujmu je otázka, či všetky novozákonné spisy rovnako chápu termíny *hieron* a *naos*.⁵³

Termín *hieron* v Starom zákone

V Starom zákone termín *hieron* na prekvapenie nie je často používaný. Vyskytuje sa iba 9-krát a to z protokánonických spisov jedine v Ez 28,18, kde sa vzťahuje na svätyne týrskeho kráľa a je prekladom hebrejského slova *mikdaš*: "*Množstvom svojich zločinov, nepoctivosťou svojho kupčenia znesvätil si svoje **svätyne**; vtedy som z tvojho vnútra vyvolal oheň, ktorý ňu strávil.*"

V zvyšných prípadoch sa termín objavuje už len v deuterokánonických častiach Knihy proroka Daniela a v Prvej knihe Machabejcov, a teda bez hebrejského ekvivalentu. V Dan 14,9 sa termín vzťahuje na pohanský babylonský chrám zasvätený modle Béliovi: „*Bélových kňazov bolo sedemdesiat, okrem žien a detí. Potom prišiel kráľ s Danielom do chrámu.*“ Len v 1Mach je termín *hieron* spojený s jeruzalemským chrámom, a to v štyroch prípadoch v 1Mach - 10,43; 13,52; 15,9 a 16,20. V 1 Mach 6,2; 10,84 a 11,4 sa vzťahuje na pohanské chrámy.

Z uvedeného môžeme usúdiť, že v protokánonických textoch termín *hieron*, s jedinou výnimkou v Knihe proroka Ezechiela, nie je používaný na označenie jeruzalemského chrámu. V piatich prípadoch sa totiž vzťahuje na pohanské svätyne. Príčinu treba hľadať v tom, že grécky

⁵³ Porov. Trstenský F., *Grécky výraz hieron a naos na označenie chrámu v textoch Nového zákona*, In: Fedor P. (ed.), *Sväté písmo a Boží kult*, Svät 2006, s. 23-37.

termín *hieron* vyvolával spojenie s pohanskými modloslužobnými miestami, čo je prípad prekladateľov Septuaginty. Ak sa v období Machabejcov už tento výraz používa, pravdepodobne problematika použitia termínu už nemusela byť spájaná s modloslužbou.

Termín *hieron* v Novom zákone

Na rozdiel od Starého je v Novom zákone termín *hieron* veľmi častý a nájdeme ho až 71-krát ako to ukazuje nasledujúca tabuľka.

Mt	11-krát (4,5; 12,5-6; 21,12.14-15.23; 24,1; 26:55)
Mk	9-krát (11,11.15-16.27; 12,35; 13,1.3; 14,49)
Lk	14-krát (2,27.37.46; 4,9; 18,10; 19,45.47; 20,1; 21,5.37-38; 22,52-53; 24,53)
Jn	11-krát (2,14-15; 5,14; 7,14.28; 8,2.20.59; 10,23; 11,56; 18,20)
Sk	25-krát (2,46; 3,1-3.8.10; 4,1; 5,20-21.24-25.42; 19,27; 21,26-30; 22,17; 24,6.12.18; 25,8; 26,21)
1 Kor	1-krát (9,13)

Z tabuľky vidíme, že termín, ktorý v Starom zákone takmer vôbec nenachádza uplatnenie, novozákonné texty používajú veľmi často v súvislosti s jeruzalemským chrámom. Zdá sa, že použitie tohto termínu našlo odozvu v novozákonných textoch z toho dôvodu, že ich autori už necítili pohanské pozadie, ktoré mohli pociťovať autori v textoch Starého zákona.

Keď si pozorne pozrieme, kde sa termín nachádza, nájdeme rozdiely. Je použitý iba v historických spisoch Nového zákona - v evanjeliách, Skutkoch apoštolov a iba jediný raz v Corpus paulinum - v Prvom liste Korinťanom. Iné spisy tento termín na označenie chrámu nepoužívajú. Iba jediný raz sa vzťahuje na pohanský chrám, a to v Sk 19,27 pri vzbure v Efeze, ktorú vyvolal zlatník Demeter: "A nielen tomuto nášmu remeslu hrozí nebezpečenstvo, že upadne, ale ani **chrám** veľkej bohyne Artemis nebudú mať za nič a začne sa rúcať veľa tej, ktorú ctí celá Ázia i celý svet." Slovenský text Svätého písma uvádza meno Diana, ktorým túto bohyňu uctievali Rimania. V ostatných prípadoch sa termín vzťahuje na jeruzalemský chrám.

Termín *naos* v Starom zákone

Ak predchádzajúci termín nenašiel v Starom zákone veľké použitie, opak platí pre termín *naos*, ktorý je citovaný v starozákonných textoch Septuaginty až 93-krát.

Termínom *naos* Septuaginta najčastejšie prekladá hebrejský termín *hechal*, ktorý vo väčšine prípadov označuje chrám. Toto hebrejské slovo môže označovať aj palác, ale iba v Ž 45,16 označuje grécky termín *naos* kráľovský palác: „Sprevádza ich jasot radostný, tak vstupujú do kráľovského paláca.“ V piatich prípadoch termínom *naos* prekladá hebrejské slovo *ulam* - predsieň chrámu (1 Krn 28,11; 2 Krn 8,12; 15,8; 29,7; 29,17). V troch prípadoch grécke slovo prekladá aramejský výraz *hechla*, ktorý v jednom prípade označuje jeruzalemský chrám (Ezd 6,5) a v dvoch prípadoch babylonský chrám (Ezd 5,14). V jednom prípade (Ž 28,2) termín *nao/š* je ekvivalentom hebrejského slova *debir*, ktoré označuje vnútornú časť svätyne, ktorú voláme Svätyňa svätých alebo Veľ'svätyňa. Ak protokánonické texty Starého zákona termín *hieron* na označenie Pánovho chrámu vôbec nepoužívajú, *naos* je klasickým výrazom pre Boží príbytok.

Termín *naos* v Novom zákone

V novozákonných textoch sa termín *naos* vyskytuje 45-krát. Oproti termínu *hieron* je to takmer o polovicu menej, ale ako ukazuje nasledujúca tabuľka, používa ho oveľa väčší počet spisov Nového zákona.

Mt	9-krát (23,16-17.21.35;26,61; 27,5.40.51)
Mk	3-krát (14,58; 15,29.38)
Lk	4-krát (1,9.21-22; 23,45)
Jn	3-krát (2,19-21)
Sk	2-krát (17,24; 19,24)
1 Kor	4-krát (3,16-17; 6,19)
2 Kor	2-krát (6,16)
Ef	1-krát (2,21)
2 Sol	1-krát (2,4)
Zjv	16-krát (3,12; 7,15; 11,1-2.19; 14,15.17; 15,5-6.8; 16,1.17; 21,22)

Z uvedenej tabuľky vyplýva, že termín *naos* má svoje zastúpenie v historických knihách Nového zákona a v Corpus paulinum. Osobitným prípadom je Apokalypsa, ktorá na označenie chrámu používa výlučne tento termín.

V Novom zákone však výraz *naos* nemá také široké chápanie, ako to bolo v Starom zákone, kde slúžil aj na označenie paláca alebo predsieň chrámu. Novozákonné texty termín používajú jedine na označenie chrámu.

Jeruzalemský chrám za čias Ježiša Krista

Po zničení prvého (Šalamúnovho) chrámu Babylončami v roku 586 pred Kr. bol chrám v Jeruzaleme znova vybudovaný po návrate z babylonského zajatia a slávnostne posvätený v roku 515 pred Kr. (porov. Ezd 6,16n). V histórii sa označuje ako druhý (niekedy aj ako Zorobábelov) chrám. Tento pretrval až do roku 70 po Kr., keď ho zničili Rimania. Herodes Veľký (37 - 4 pred Kr.) sa podujal na jeho rozsiahlu rekonštrukciu. Predovšetkým rozšíril chrámovú plošinu s nádvoriami, bránami, okolitými budovami a pevnosťou Antónia v severozápadnej časti chrámovej plošiny. Jej veľkosť je možné obdivovať ešte aj v dnešnom Jeruzaleme.

Opis chrámu nájdeme v 1 Kr 6-8 a v paralelnom texte v 2 Krn 2-4. Jeho popis nám ponúka aj židovský historik Jozef Flávius (37-100 po Kr.) vo svojich dielach *Židovské starožitnosti* (15, 380n) a *Židovská vojna* (5, 184n). Ďalším zdrojom pre informácie o jeruzalemskom chráme a jeho liturgii je židovský spis *Mišna*, konkrétne traktát s označením *Middot*.

Na chrámovú plošinu, na ktorú mohli vstúpiť aj tí, ktorí neboli Židmi, sa prichádzalo piatimi bránami chrámového múra. Na juhu boli dve brány Huldy, Qiponosova brána na západe a po jednej bráne na severe a na východe, ktorá smerovala na Olivovú horu. Okolo chrámových múrov sa na južnej strane nachádzalo *Kráľovské stĺporadie* a na východnej strane *Šalamúnovo stĺporadie*. V Jn 10,22-23sa uvádza: „V Jeruzaleme boli práve sviatky Posvätenia chrámu. Bola zima. Ježiš sa prechádzal v chráme v Šalamúnovom stĺporadí.“

V centre chrámovej plošiny bol samotný chrámový komplex, na ktorý sa vstupovalo po dvanástich schodoch. Skladalo sa z Nádvorí žien, ktoré

malo osobitnú úlohu počas sviatku Stánkov, keď sa na tomto nádvorí zapaľovali svetlá. V rohoch tohto nádvorja sa nachádzali *miestnosti na olej a drevo*, ďalej miestnosť pre nazirejcov a pre malomocných. Z Nádvorja žien viedlo pätnásť schodov k Nikanorovým bránam, cez ktoré sa vstupovalo do Nádvorja Izraela a na Nádvorie kňazov. Nádvorie Izraela spolu s Nádvorím kňazov sa nazývalo aj Nádvorie chrámu a viedlo naň trinásť brán. Štyri od severu a juhu, dve od západu a Nikanorove brány sa skladali z troch brán. Pomenovanie dostali po zámožnom Židovi z Alexandrie, ktorý ich zaplatil. Legenda hovorí, že Nikanor viezol loďou z Alexandrie tieto dve brány do Izraela do prístavu Akko. Na mori sa strhla búrka. Brány boli veľmi ťažké a hrozilo, že loď sa potopí. Preto sa posádka lode rozhodla vyhodiť jednu bránu. Búrka neustávala, tak chceli vyhodiť aj druhú časť brány. Vtedy Nikanor žiadal, aby namiesto brány radšej jeho hodili do mora. Vtedy Boh zasiahol a búrka prestala. Keď prišli do prístavu, spod lode vyplávala druhá časť brány.

Na Nádvorí kňazov bol vybudovaný oltár pre zápalné obety a rampa, po ktorej sa privádzali zvieratá na obetu. Pri oltári sa nachádzalo veľké medené umývadlo, nazývané More.

Centrom celého priestranstva bola svätyňa. Vstupovalo sa do nej po 12 schodoch. Skladala sa z troch častí: Predsiene, Svätyne a Svätyne svätých. V predsieni boli po bokoch miestnosti na uskladnenie nožov, ktoré sa používali pri obetách. V Svätyni bol oltár predkladaných chlebov, sedemramenný svietnik a kadidlový oltár. V Svätyni svätých bola uložená archa, po babylonskom zajatí ostala táto miestnosť prázdna. Na nádvorí chrámu boli ešte ďalšie miestnosti: na zhromaždenie synédria; na odpočinok pre

Rekonštrukcia
Archy zmluvy

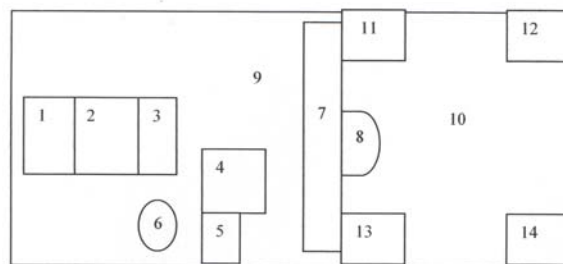
kňazov a levitov, ktorí mali v chráme službu; na obradné umývanie; na udržiavanie ohňa atď.

Rekonštrukcia jeruzalemskej Svätyne

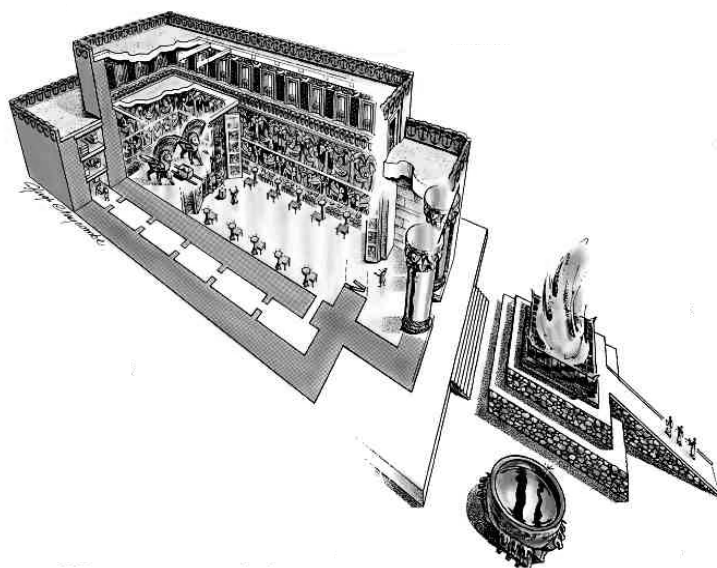
Chrámový komplex približuje schéma na nasledujúcej strane.⁵⁴ Do priestoru chrámového nádvorja (vrátane Nádvorja žien) mali ľudia nežidovského pôvodu prísny zákaz vstupu pod trestom smrti. Tento zákaz bol napísaný grécky a latinsky.

⁵⁴ Porov. Freedman D. (ed.), *Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Temple, Jerusalem*.

Chrámový komplex

1. Svätyňa svätých; 2. Svätyňa; 3. Predsieň; 4. Oltár; 5. Rampa;
6. More; 7. Nádvorie Izraela; 8. Nikanorove brány; 9. Nádvorie kňazov;
10. Nádvorie žien; 11. Miestnosť malomocných; 12. Miestnosť na drevo; 13.
Miestnosť na olej; 14. Miestnosť pre Nazirejcov

Prierez svätyňou (Predsieň, Svätyňa, Svätyňa svätých)

Rozdiel termínov *naos* a *hieron* v Novom zákone

Kým starozákonné texty dávajú jednoznačne prednosť použitiu termínu *naos* na označenie jeruzalemského chrámu, v Novom zákone už táto jednoznačnosť nie je a naopak, častejšie používaným termínom je *hieron*. Vidíme však, že na jednej strane v historických spisoch (evanjeliá, Skutky apoštolov) sa popri sebe nachádzajú obidva termíny, na druhej strane Kniha zjavenia používa výlučne termín *naos*. Nás preto zaujíma ich vzájomné použitie a možné odlišnosti v chápaní týchto dvoch gréckych termínov.

Evanjeliá

Chrám má dôležité postavenie v Ježišovom živote. Evanjeliá zachytávajú Ježišove výroky na adresu chrámu, jeho učenie v chráme, ako aj niektoré udalosti spojené s prostredím chrámu. Evanjeliá na označenie jeruzalemského chrámu uprednostňujú použité termínu *hieron*, ktorý sa vyskytuje 45-krát, kým termín *naos* 19-krát.

Na nasledujúcich príkladoch poukážeme, že termínom *hieron* sa nemyslí výlučne svätyňa alebo nádvorie, na ktoré mali prístup iba príslušníci židovského národa, ale výraz je potrebné chápať v širšom kontexte, to jest chrám aj s chrámovou plošinou.

Pri opise pokušenia Lukáš a Matúš uvádzajú, že diabol vzal Ježiša do Jeruzalema a postavil ho *na vrchol chrámu – epi to pterygion tou hierou* (porov. Mt 4,5; Lk 4,9). Grécky termín *pterygion* v preklade znamená *okraj, krajný bod*. Exegéti sa domnievajú, že išlo o juhovýchodný roh chrámovej plošiny, odkiaľ bol strmý pohľad do údolia Cedrónu.⁵⁵ V takom prípade termín *hieron* neoznačuje len svätyňu, ale aj chrámovú plošinu, na ktorú mali prístup aj pohania.

⁵⁵ Porov. , Brown C. (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Grand Rapids 1975-1986, heslo: *pterygion*.

Všetci štyria evanjelisti zachytávajú udalosť, keď Ježiš vyhnal z chrámu predavačov a kupujúcich. „Ježiš vošiel do chrámu (*eis to hieron*) a vyhnal všetkých predavačov a kupujúcich v chráme (*en to hiero*).“ (Mt 21,12; porov. aj Mk 11,15; Lk 19,45; Jn 2,14) Aj v tomto prípade sa domnievame, že *hieron* označuje chrámovú plošinu, na ktorej ľudia mohli zmeniť peniaze na zaplatenie chrámovej dane alebo zakúpiť zvieru na obeť.

V Jn 10,23 čítame: „Ježiš sa prechádzal v chráme (*en to hiero*) v Šalamúnovom stĺporadí.“ Išlo o stĺporadie, ktoré lemovalo východný okraj chrámovej plošiny, ako sme spomenuli vyššie.

Môžeme urobiť uzáver, že v evanjeliách nachádzame texty, ktoré pri používaní výrazu *hieron* majú na mysli širšie chápanie chrámu, to jest chrám aj s príslušnými priestormi.

Skutky apoštolov

V tomto spise sa termín *hieron* vyskytuje až 25-krát, čo je najviac spomedzi novozákonných spisov. Iba jedenkrát sa termín používa na nejaký iný objekt než jeruzalemský chrám. V Sk 19,27 sa vzťahuje na chrám bohyne Artemis v Efeze.

Sk 2-5 opisujú apoštolov, ktorí sa do chrámu chodievali modliť (Sk 2,45; 3,1), učiť (Sk 4,1; 5,20n) alebo konať zázraky (Sk 3,2n). Pri niektorých udalostiach išlo o chrámové nádvorie. Napríklad uzdravenie chromého pri Krásnej bráne sa vzťahuje pravdepodobne na bránu, ktorá viedla do Nádvorí žien.⁵⁶ Niektorí sa domnievajú, že išlo o Nikanorove brány, ktoré viedli na Nádvorie Izraela. V prípadoch, keď sa hovorí, že apoštoli učili v chráme, mohlo ísť aj o Nádvorie pohanov.

Sk 21n opisujú udalosť z Pavlovho života, keď je pri návšteve Jeruzalema obvinený zo znesvätenia chrámu, pretože Židia sa domnievali, že vstúpil s neobrezanými na nádvorie, ktoré je vyhradené iba Židom. Je zrejmé, že išlo o priestor chrámového nádvorí, kde mali

⁵⁶ Porov. Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Beautiful Gate*.

prístup len členovia židovského národa. Pravdepodobne išlo o Nádvorie Izraela.

Môžeme konštatovať, že Skutky apoštolov termín *hieron* používajú častejšie na samotný chrámový priestor, aj keď nie je vylúčené, že v niektorých prípadoch mohlo ísť aj o priestor, ktorý zahŕňal Nádvorie pohanov (porov. Sk 4,21; 5,21.25.42).

Na základe evanjelií a Skutkov apoštolov však môžeme konštatovať druhý, ešte vážnejší uzáver, a síce, že termín *hieron* nemá v spisoch Nový zákon čisto duchovný význam, ale vždy predstavuje materiálnu stavbu alebo priestor, kde sa Bohu prináša obeta, do ktorého vstupuje Ježiš, aby učil, kde neskôr učia jeho apoštoli a kde sa ľudia schádzajú na modlitbu.

Evanjeliá a termín *naos*

Vo väčšine prípadov sa stretávame so skutočnosťou, že evanjeliá termín *naos* používajú výlučne na samotné centrum celého chrámového komplexu, ktorým bola *svätyňa*.

V Mt 23,35 čítame tieto slová: „...aby na vás padla všetka spravodlivá krv, vyliata na zemi, počnúc krvou spravodlivého Ábela až po krv Zachariáša, Barachiášovho syna, ktorého ste zabili medzi chrámom a oltárom (*metaxy tou naou kai tou thysiasteriou*).“ V tomto prípade termín *naos* celkom jednoznačne označuje svätyňu, pred ktorou stál oltár na prinášanie zápalných obiet.

Výraz *naos* sa používa aj na začiatku Evanjelia podľa Lukáša pri opise zvestovania Jána Krstiteľa. „Podľa zvyku kňazského úradu lósom mu pripadlo vojsť do Pánovho chrámu (*eis ton naon tou kyriou*) a priniesť kadidlovú obetu.“ (Lk 1,9) Kadidlový oltár sa nachádzal v prostrednej časti svätyne, kde bol aj stôl predkladaných chlebov a sedemramenný svietnik.

Napokon pri rozprávaní o Ježišovej smrti čítame: „A hľa, chrámová opona (*to katapetasma tou naou*) sa roztrhla vo dvoje odvrchu až dospelku.“ (Mt 27,51; porov. aj Mk 15,38; Lk 23,45). Opona oddeľovala Svätyňu svätých

od Svätyne. Vstúpiť do Svätyne svätých mohol iba veľkňaz, a to jedenkrát do roka na Deň Zmierenia (porov. Lv 16,2).

Ďalej máme známy Ježišov výrok ohľadom prísahy: „A kto prisahá na chrám (en to *nao*), prisahá naň i na toho, ktorý v ňom prebýva.“ (Mt 23,21; porov. Mt 23,16-17). Podľa 1 Kr 8,10-11 pri posviacke chrámu, ktorý dal postaviť Šalamún, „Pánov dom naplnil oblak, takže sa kňazi pre oblak nemohli postaviť do služby, lebo Pánov dom naplnila Pánova sláva.“ Na základe tejto informácie môžeme povedať, že aj Ježišov výrok o prísahe sa nevzťahuje na celú chrámovú plošinu, ale na svätyňu, kde prebývala Pánova sláva a ktorá podľa židovských zvykov slúžila na potvrdenie prísahy.

Termín *naos*, na rozdiel od termínu *hieron*, dostáva duchovný rozmer, ktorý sa naplno rozvinie v Pavlových listoch a predovšetkým v Apokalypse.

Corpus paulinum

Kým termín *hieron* sa v Pavlových listoch vyskytuje jediný raz (1 Kor 9,13), termín *naos* sa vyskytuje 8-krát a má predovšetkým duchovný význam.

1 Kor 3,16-17: „Neviete, že ste Boží chrám (*naos theou*) a že vo vás prebýva Boží Duch? Kto teda Boží chrám (ton *naon* tou theou), toho Boh zničí. Lebo Boží chrám (ho *naos* tou theou) je svätý - a ním ste vy.“

1 Kor 6,19: „A neviete, že vaše telo je chrámom Ducha Svätého (*naos* tou en hymin hagiou pneumatos), ktorý je vo vás, ktorého máte od Boha a že nepatríte sebe?“

2 Kor 6,16: „A ako súvisí Boží chrám (*nao* theou) s modlami?! A vy ste chrám živého Boha (*naos* theou zontos)...“

Ef 2,21: „V ňom celá stavba pospájaná rastie v svätý chrám v Pánovi (eis *naon* hagion en kyrio).“

V evanjeliách sa termín *naos* vzťahuje na svätyňu, ale nadobúda aj duchovný charakter v spojení s Ježišovou obetou na kríži. Pavlove listy

ešte viac zvyrazňujú duchovný rozmer gréckeho termínu, ale aplikujú ho predovšetkým na komunitu veriacich vykúpených Kristom.

Apokalypsa a termín *naos*

Prichádzame k poslednej knihe Nového zákona, ktorá na označenie chrámu používa iba slovo *naos*. Apokalypsa jednoznačne uprednostňuje duchovný význam chrámu. „*Toho, kto zvíťazí, urobím stĺpom v chráme svojho Boha (en to **nao** tou theou mou) a už viac nevyjde von.*“ (Zjv 3,12a).

Meranie chrámu v 11. kapitole je inšpirované starozákonným videním chrámu proroka Ezechiela (Ez 41).

Liturgia opísaná v Knihe zjavenia sa odohráva v nebeskom chráme. „*A v nebi sa otvoril Boží chrám (ho **naos** tou theou) a v jeho chráme (en to **nao** auto) bolo vidieť archu jeho zmluvy.*“ (Zjv 11,19a).

Z nebeského chrámu vychádzajú anjeli, aby vykonali Božie rozhodnutia. „*Potom som videl: V nebi sa otvoril chrám stánku svedectva (ho **naos** tes skenes tou martyriou) a z chrámu vyšli siedmi anjeli, čo majú sedem rán (ek tou **naou**).*“ (Zjv 15,5-6a) V uvedenom verši je chrám stotožnený so Stánkom stretnutia, ktorý dal postaviť Mojžiš na Boží príkaz podľa vzoru, aký videl na vrchu Sinaj (porov. Ex 25-31; presnejšie Ex 26,30). Pre autora Apokalypsy sa tak vzorom nestáva obdobie jeruzalemského chrámu, ale obdobie putovania po púšti, keď Boh sprevádzal izraelský národ mocnými zázrakmi a znameniami a bol prítomný uprostred svojho ľudu v Stánku stretnutia, ktorý bol zhotovený podľa nebeského vzoru.

Vyvrcholenie celej teológie chrámu, ktorú ponúka Apokalypsa, je 21.kapitola. Ide o videnie nového Jeruzalema, ktorý zostupuje z neba od Boha na zem. Verš 21,22 je posledným veršom Nového zákona, ktorý obsahuje zmienku o chráme. Ale na prekvapenie čitateľov, nový Jeruzalem neobsahuje chrám. „*Ale chrám som v ňom nevidel, lebo jeho chrámom je Pán, Boh, Všemohúci a Baránok.*“ Samotný Boh sa stáva miestom prebývania, stáva sa chrámom pre svoj vykúpený ľud.

Termín *hieron* v novozákonných textoch slúži predovšetkým na označenie dvoch skutočností:

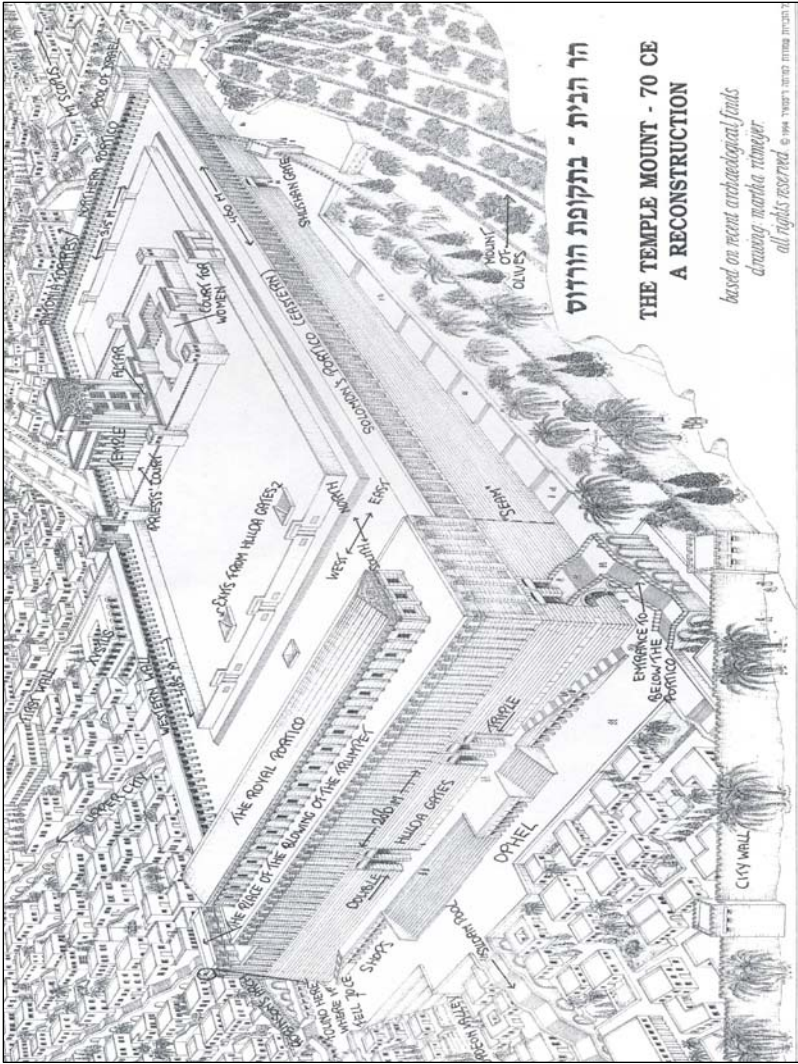
1. Slúži na označenie chrámového komplexu, teda nielen samotného chrámu, ale aj príľahlých budov a nádvorí.
2. Zameriava sa na označenie materiálnej stavby a priestoru, ktorý je vybudovaný pre Boží kult.

Termín *naos* nesie v sebe tieto rozmery:

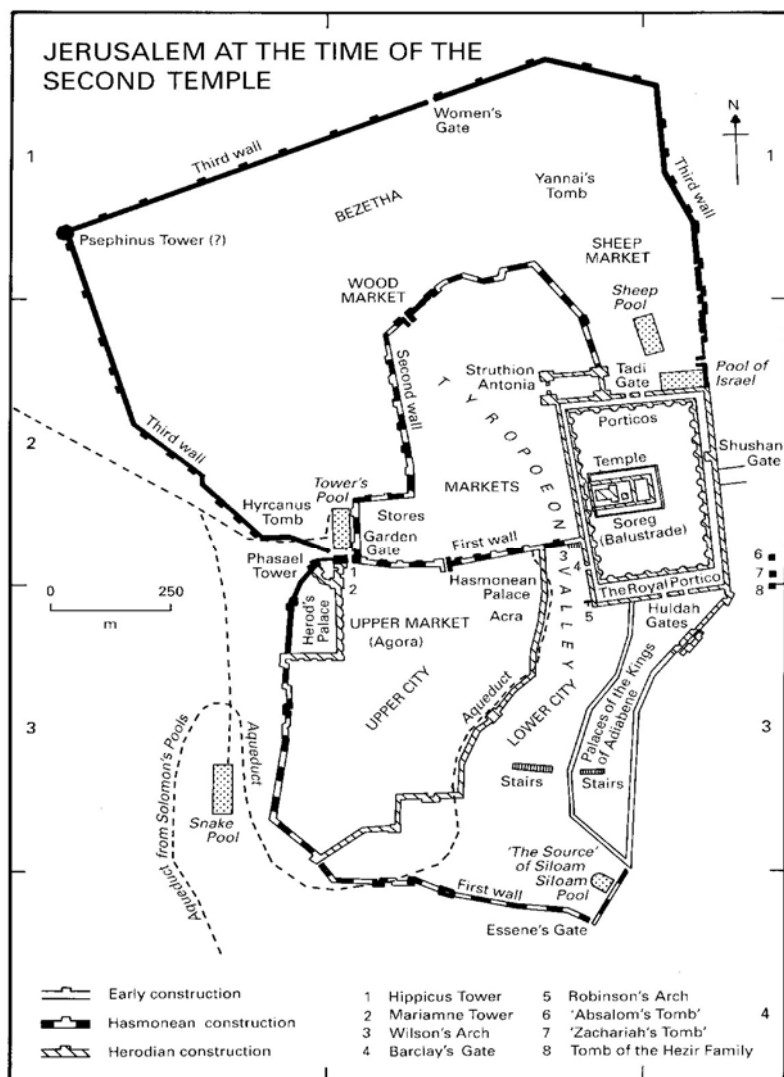
1. Označuje samotné centrum celého chrámového komplexu, ktorým bola svätyňa, teda miesto, kde prebýval Boh.
2. Spirituálny rozmer sa naplno rozvinie najmä v Pavlových listoch, v ktorých sa uplatňuje na komunitu veriacich. Svoj vrchol nachádza v Apokalypse, kde sa Boh stáva chrámom pre svoj vykúpený ľud a sprevádza ho na spôsob starozákonného putovania izraelského národa po púšti.

Snáď stojí za posúdenie, či by nebolo vhodné aj v slovenčine odlíšiť tieto dva grécke termíny. V praxi by to znamenalo, že termín *hieron* by sa prekladal slovenským slovom *chrám* a termín *naos* slovom *svätyňa*. Tento spôsob rozlišovania dvoch gréckych termínov používajú niektoré preklady do moderných jazykov, ako napríklad francúzska *La Bible de Jérusalem*, ktorá odlišuje medzi „temple – chrám“ a „sanctuaire – svätyňa.“

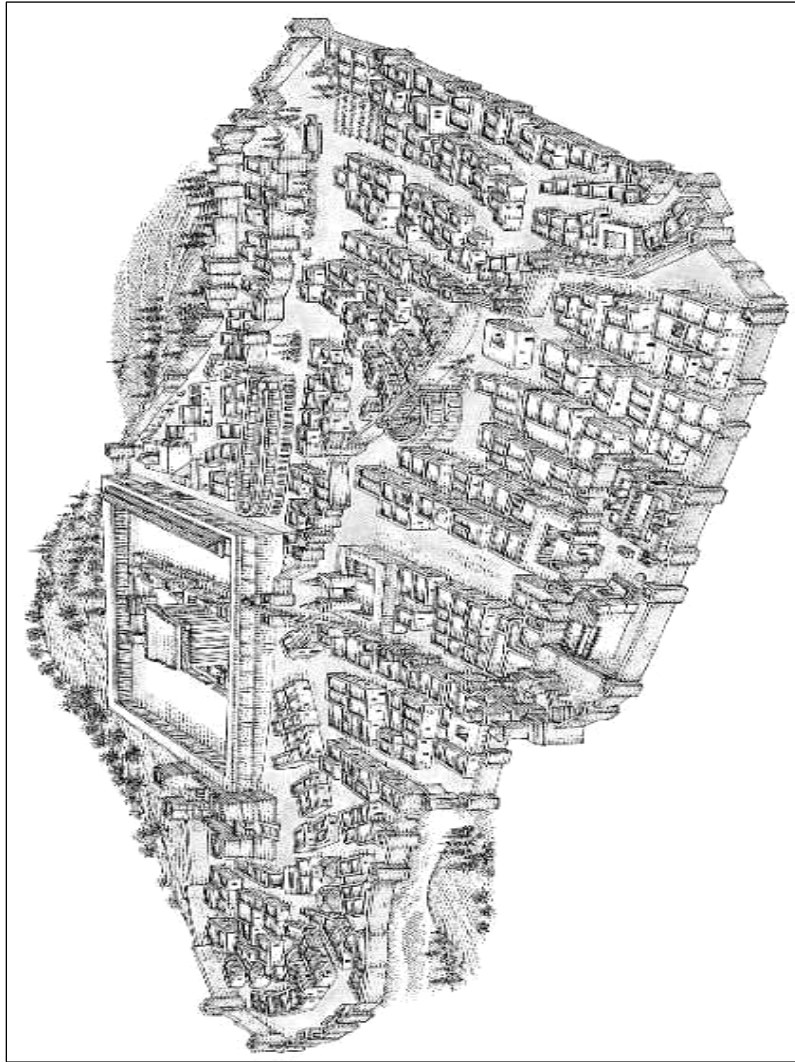
Analýza obidvoch termínov môže napomôcť pri samotnej exegéze textov Nového zákona a môže byť pomôckou pre kazateľov a katechétov.

Rekonštrukcia jeruzalemského tzv. «Druhého chrámu» z čias Ježiša Krista

Plán Jeruzalema v časoch «Druhého chrámu»

Jeruzalem za čias Ježiša Krista

SYNAGÓGA

Novozákonné biblické texty často predstavujú Ježiša v spojení so synagógou. Pri počúvaní evanjeliových správ nám pripadá výraz „*Ježiš vošiel do synagógy*“ natoľko bežný, že sa nad ním ani nezamýšľame. Synagóga však prešla svojim vývojom.

V slovenskom jazyku, ako aj v prípade mnohých ďalších svetových jazykov sa udomácnil výraz *synagóga*.⁵⁷ Výraz pochádza z gréckeho slova *synagoge* a predstavuje prinajmenšom dva rozmary. Tým prvým je význam *zhromaždenie*. Ide teda o duchovný alebo sociologický výraz, ktorým sa označuje *spoločenstvo ľudí*.⁵⁸ Druhým je geografický význam *miesto zhromaždenia*. V tomto prípade sa dôraz kladie na materiálnu stavbu – budovu, v ktorej sa spoločenstvo zhromažďuje.⁵⁹

Jestvuje však ešte aj ďalší výraz na označenie synagógy, ktorým je grécke slovo *proseuche*. *Proseuche* v preklade znamená *modlitba*, čím sa podčiarkuje predovšetkým náboženský rozmer. Výraz zdôrazňuje jednu zo základných funkcií, ktorú plní synagóga do dnešných dní. Je modlitebňou, kde sa zhromažďuje spoločenstvo židovských veriacich, aby Bohu prednášalo svoje prosby.

Možno je na prekvapenie výraz *proseuche* historicky starším označením pre synagógu. Prebiehajú živé diskusie o dôvodoch použitia obidvoch termínov. Podľa niektorých bol výraz *proseuche* používaný v 3. – 1. stor. pred Kr. a od 1. stor. po Kr. bol postupne nahradený výrazom *synagoge*.⁶⁰

⁵⁷ Porov. Štrbák M., *Liturgia eucharistie*, Ružomberok 2005, s. 31.

⁵⁸ Grécke podstatné meno *synagogé* je odvodené od slovesá *synago* – *zhromažďovať*.

⁵⁹ Porov. Thayer J. H., *Thayer's Greek-English Lexicon of the New Testament*, Peabody 2002, heslo: *synagoge*.

⁶⁰ Táto mienka nemá absolútnu platnosť. V meste Tiberias na brehu Galilejského jazera bol objavený nápis z 5. stor. po Kr, kde sa synagóga volá *proseuche*.

Iní hovoria o geografickom rozlišovaní. Výraz *proseuche* sa používal v židovskej diaspore a výraz *synagóge* na izraelskom území.⁶¹

Hoci synagóga je židovská ustanovizeň, obidva výrazy pochádzajú z gréckeho jazyka. To však neznamena, že nemajú svoje hebrejské ekvivalenty. Hebrejské výrazy *kahal* a *eda* grécky preklad hebrejskej Biblie, známy pod menom Septuaginta, prekladá jedným slovom *synagoge*. Označujú sa ním zhromaždenia ľudu po vedení Mojžiša, Jozueho alebo modlitbové zhromaždenia pred stánkom stretnutia a neskôr v jeruzalemskom chráme. Na označenie budovy sa používali predovšetkým tri výrazy: *bet kneset* – dom zhromaždenia, ktorý zodpovedá gréckemu *synagoge*; *bet tefilah* – dom modlitby, ktorý zodpovedá gréckemu *proseuche*; pomenovanie *bet midraš* – dom štúdia sa neskôr stáva označením budovy pripojenej k synagóge, ktorá slúžila na štúdium Biblie a ďalších židovských náboženských textov. Zachoval sa ešte aj aramejský názov *atara kadiša* – sväté miesto.

História synagógy

Hoci židovský Talmud, diela Jozefa Flávia a Filóna z Alexandrie kladú vznik synagógy do čias Mojžiša, jej pôvod je potrebné klásť do neskoršieho obdobia.⁶²

V predexilovom období miestom zhromaždenia boli brány mesta. Pri bránach mesta, kde sa schádzalo väčšie množstvo ľudí, mohol byť uzavretý obchod alebo potvrdený právne záväzný úkon. Abrahám pri mestských bránach odkúpil Efromov pozemok v Makpele, aby v jaskyni, ktorá sa na ňom nachádzala, pochoval svoju manželku Sárú (porov. Gn 23,18). Brána mesta sa stala miestom vykonávania spravodlivosti (porov Dt 16,18; 17,5.8; 21,19 atď.). Bóz pred svedkami pri bránach mesta preberá

⁶¹ Porov. Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000, s. 24.

⁶² Porov. *Synagogue*. Dostupné na <http://www.newadvent.org/cathen/14379b.htm> zo dňa 21.09.2006.

na seba zodpovednosť postarať sa o Rút (porov. Rút 4,1n.).⁶³ Zdá sa, že v diaspore aj nenáboženské aktivity prebrala práve nová inštitúcia - synagóga a neskôr tieto aktivity boli akceptované aj v synagógach, ktoré vznikli na území vtedajšieho Judska.⁶⁴

Dôvody, ktoré podnietili vznik tejto ustanovizne, je potrebné rozdeliť do niekoľkých historických fáz:

1. V 7. stor. pred Kr. za kráľa Joziáša prebieha centralizácia kultu do Jeruzalema a odstránenie ostatných kultových miest (porov. 2 Kr 23). Tým sa vytvorilo kultové „vákuum“ pre tých, ktorí žili ďaleko od Jeruzalema.
2. V 6. stor. pred Kr. babylonské vojská kráľa Nabuchodonozora zničili Jeruzalem a mnohí boli odvečení do zajatia v Babylone (porov. 2 Kr 25), čo pre nich prinieslo myšlienku vytvoriť „alternatívu“ voči jeruzalemskému chrámu.
3. V 5. stor. pred Kr. sa pod vedením Ezdráša a Nehemiáša konala ceremónia pre navrátilcov z babylonského zajatia, počas ktorej sa čítala celá Tóra (Neh 8). Čítanie Tóry je základom synagogálnej liturgie.⁶⁵ Táto ceremónia pravdepodobne vychádzala z praxe zavedenej počas zajatia v Babylone.
4. V 3. stor. pred Kr. židovské komunity v Egypte vytvorili inštitúcie, ktoré sú predchodcami neskoršej štruktúry a organizácie synagógy.⁶⁶

⁶³ Porov. Trstenský F., *Zmluva v krajine Moab. Exegetická a teologická analýza Dt 29-30*, Krakow 2006, s. 111.

⁶⁴ Porov. Manns F., *Il gudaismo*, Bologna 1995, s. 72-73.

⁶⁵ V Palestíne mali trojročný cyklus so 154-175 odsekmi. V Babylóne jednoročný cyklus s 54 odsekmi. Porov. Štrbák M., *Liturgia eucharistie*, Ružomberok 2005, s. 32.

⁶⁶ Porov. Stern E.(ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (4), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Synagogue*.

Vznik synagógy nie je jednorazový úkon, ale postupný proces ovplyvnený historickými a spoločenskými faktormi, ale z historického hľadiska je potrebné klásť jej vznik do poexilového obdobia.⁶⁷

Najstaršie písomné zmienky

Doteraz najstaršie známe písomné zmienky o synagóge pochádzajú z Egypta. Našlo sa ich niekoľko desiatok. Egypt sa stal dôležitým strediskom židovských komunit v diaspore. Najstarší nápis spomínajúci synagógu sa datuje do rokov 260-241 pred Kr. a má nasledujúci text: „*Pre kráľa Ptolemaja a kráľovnú Bereniku, jeho sestru a jeho manželku a ich deti Židia venujú synagógu.*“⁶⁸ Venovanie označuje synagógu gréckym slovom *proseuche*. Ďalší nápis, ktorý taktiež pochádza z Egypta, ukazuje na skutočnosť, že synagóga slúžila ako miesto azylu. Išlo o právo, ktoré patrilo predovšetkým chrámom.⁶⁹ Nápis sa datuje do rokov 47-31 pred Kr. a má nasledujúci text: „*Na základe príkazov kráľovnej a kráľa, na mieste predchádzajúcej tabuľky ohľadom zasvätenia synagógy, čo bolo zapísané, nech je zapísané znova. Kráľ Ptolemaj Euergetes vyhlasuje synagógu za nedotknuteľnú. Kráľovná a kráľ vydali príkaz.*“⁷⁰

Najstaršie archeologické nálezy

Aj doteraz najstaršie archeologické nálezy pochádzajú z územia mimo vtedajšieho Judska. Boli objavené na ostrove Delos v Egejskom mori medzi Tureckom a Gréckom. Zvyšky synagógy objavil tím archeológov pod vedením Andrého Plassarta v roku 1912. Synagóga mala rozmery 15,5 x 28,15 metrov.

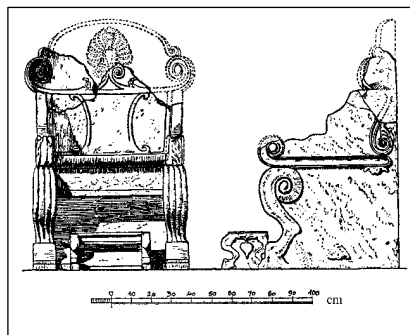
⁶⁷ Porov. Rosik M., *Gesù e il Giudaismo*, Modena 2006, s. 11.

⁶⁸ Porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/egypt.html> zo dňa 21. 09. 2006.

⁶⁹ Podobné právo nachádzame aj v textoch Starého zákona. Veliteľ Joab utiekol pred Šalamúnom do Pánovho stánku a chytil sa rohov oltára (porov. 1 Kr 2,28-35).

⁷⁰ Porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/egypt.html> zo dňa 21. 09. 2006.

Synagóga bola postavená v 2. stor. pred Kr. V 1. stor. pred Kr. bola prebudovaná. Na obrázku je zobrazený jej pôdorys. Hlavná hala bola rozdelená na dve časti. V jednej bol objavený „Mojžišov stolec“, ktorý slúžil ako miesto pre predstaveného synagógy.⁷¹

**Mojžišov stolec zo synagógy
na ostrove Delos**

Archeológovia sa domnievajú, že pôvodne išlo o súkromný dom, ktorý bol neskôr prebudovaný na kultové účely. Synagóga mala sklad s cisternou na vodu a vstupné nádvorie. V roku 1980 boli neďaleko synagógy objavené dva samaritánske nápisy, takže sa predpokladá, že synagóga patrila Samaritánom.

Najstaršie synagógy v Judsku

Gamla

Archeologická lokalita Gamla sa nachádza na ostrom zráze Golanských výšin. Do histórie vstúpila Gamla vďaka svojmu boju proti rímskym vojskám v roku 67 po Kr., keď až po sedemmesačnom silnom odpore padla do rúk Rimanov. Podľa Jozefa Flávia všetci obyvatelia boli zabíjaní (9000

Ruiny synagógy v Gamle

⁷¹ Pre náčrt obrázkov porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues* dostupné na <http://www.pohick.org/sts/delos.html> zo dňa 22.09. 2006.

osôb), iba dve ženy sa zachránili.⁷²

Gamla bola identifikovaná v roku 1968 a archeologický výskum viedol S. Gutman, ktorý odkryl aj synagógu. Mala obdĺžnikový tvar s rozmermi 25,5 x 17 metrov. Rimania ju zničili pri obliehaní mesta. Vedľa synagógy bola identifikovaná *mikve* – miestnosť na obradné ošetrovanie. Mala rozmery 4 x 4,5 metrov. Voda do *mikve* prichádzala cez vodný kanál, ktorý zhromažďoval dažďovú vodu pravdepodobne zo strechy synagógy.⁷³

Kafarnaum

Táto archeologická lokalita sa nachádza na brehu Galilejského jazera. Spomína sa aj v novozákonných textoch. Dokonca evanjeliové texty dosvedčujú, že Kafarnaum bolo Ježišovým obľúbeným mestom: „On nastúpil na loďku, preplavil sa na druhý breh a prišiel do *svojho mesta*.“ (Mt 9,1)

Ruiny synagógy v Kafarnaume

Evanjeliá výslovne spomínajú, že v tomto meste stál dom jeho dvoch apoštolov Šimona – Petra a Ondreja: „Len čo vyšli zo synagógy, vošiel s Jánom a Jakubom do Šimonovho a Ondrejovho domu.“ (Mk 1,29) Evanjelisti spomínajú synagógu v Kafarnaume: „Prišli do Kafarnauma. A hneď v sobotu vošiel do synagógy a učil.“ (Mk 1,21)

V roku 1894 tento pozemok kúpili františkáni. Od roku 1968 začal a do dnešných dní stále prebieha systematický archeologický výskum, ktorý na

⁷² Porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/gamla.html> zo dňa 21. 09. 2006.

⁷³ Porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (2), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Gamala*.

začiatku viedol františkán V. Corbo so svojím spolupracovníkom S. Loffredom. Po smrti Corba (1991), ktorý je v Kafarnaume aj pochovaný, Loffreda pokračuje ďalej vo výskume.

V súčasnosti Kafarnaum charakterizujú dve významné archeologické miesta - Petrov dom a synagóga. Našu pozornosť zameriame, samozrejme, na synagógu. Dnes viditeľná synagóga pochádza zo 4. stor. po Kr. Má štyri časti: modlitbovú miestnosť, nádvorie, balkón a malú miestnosť. Modlitbová miestnosť má obdĺžnikový tvar s rozmermi 23 x 17,28 metrov.⁷⁴

Kvôli bielym kameňom, z ktorých bola synagóga postavená, dostala označenie „biela synagóga.“

Archeologické vykopávky ukázali, že „biela synagóga“ je postavená na umelo vytvorenom obdĺžnikovom základe. Archeológovia sa domnievajú, že ide o pozostatky synagógy z 1. stor. po Kr., teda synagógy, ktorú spomínajú evanjeliové texty. Kvôli tmavej farbe kameňov, z ktorých bola postavená, dostala pomenovanie „tmavá synagóga.“ Môžeme sa domnievať, že židovská komunita žijúca v Kafarnaume v 4. stor. po Kr. vybrala na stavbu svojej synagógy miesto, na ktorom predtým stála synagóga z 1. stor. po Kr.

Masada

Pevnosť Masada sa nachádza na vrchole osamelého vrchu vysokého 400 metrov nad úrovňou neďalekého Mŕtveho mora. Vrchná plošina má rozmery približne 600 x 300 metrov. Nachádzal sa tu palác kráľa Herodesa, ktorý ho nechal vybudovať v rokoch 37-31 pred Kr. Masada sa do histórie zapísala ako útočisko vzbúrencov počas prvej židovskej vzbury (66-70 po Kr.). Po dobytí Jeruzalema sa na tomto vrchu

⁷⁴ Porov. *Capharnaum. The Town od Jesus*. Dostupné na http://198.62.75.5/www1/ofm/sites/TScpmenu_It.html zo dňa 22. 09. 2006.

Zvyšky pevnosti
na vrchu Masada

zabarikádovali vzbúrenci a dokázali vzdorovať vojskám Rimanov až do roku 73 po Kr.

Archeologický výskum viedol v rokoch 1963-65 izraelský archeológ Y. Yadin. Identifikoval aj synagógu, ktorej vznik sa datuje do polovice 1. stor. po Kr.

Synagóga mala rozmery 12,5 x 10,5 metrov a stála na severozápadnej strane vrchu. Mala obdĺžnikový tvar.⁷⁵ Podľa názoru archeológov miestnosť za čias Herodesa Veľkého slúžila ako stajňa pre kone. Vzbúrenci ju prestavali na synagógu a pridali kamenné schody, ktoré slúžili ako lavice. Do miestnosti vošlo až 250 osôb.⁷⁶

Herodium

Herodium leží asi 12 km južne od Jeruzalema. Ide o pevnosť postavenú na vrchu vysokom 758 metrov nad úrovňou mora.

Už názov prezrádza, že pevnosť dal postaviť Herodes Veľký niekedy medzi rokmi 29-24 pred Kr. Miesto slúžilo ako pevnosť a Herodesov pamätník.

Zrúcaniny pevnosti Herodium

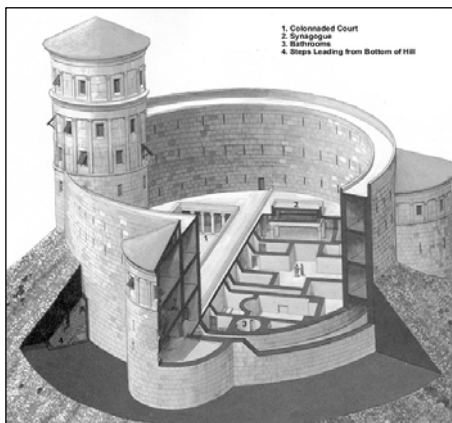
⁷⁵ Pre náčrt pôdorysu porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues* dostupné na <http://www.pohick.org/sts/masada.html> zo dňa 22.09. 2006.

⁷⁶ Porov. Stern E.(ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Masada*.

Jozef Flávius uvádza, že po svojej smrti v Jerichu bol Herodes pochovaný práve v tejto pevnosti, avšak jeho hrobka sa nikdy nenašla.⁷⁷ Pevnosť slúžila ako útočisko vzbúrencov počas prvej (66-70 po Kr.) aj druhej židovskej vzbury (132-135 po Kr.).

Systematické vykopávky viedli františkáni z biblickej inštitúcie Studium Biblicum Franciscanum v rokoch 1962-

1967 pod vedením už spomínaného V. Corba. Synagóga mala obdĺžnikový tvar s rozmermi 15,15 x 10,6 metrov.⁷⁸ Za čias Herodesa miestnosť slúžila ako jedáleň. Neskôr bola prebudovaná na synagógu, pravdepodobne počas prvej židovskej vzbury. Spolu so synagógami v Gamle, Kafarname a Masade patrí medzi najstaršie synagógy na území Judska postavené v druhej polovici 1. stor. po Kr.

Rekonštrukcia Herodesovho paláca v Herodium

Jericho

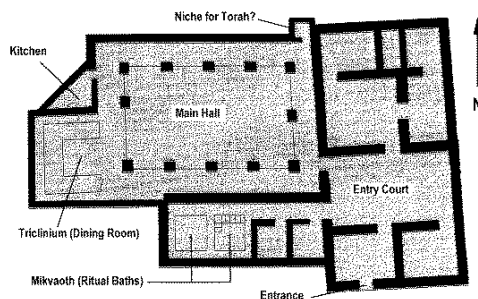
V roku 1998 bola v blízkosti Jericha objavená pravdepodobne najstaršia synagóga na území vtedajšieho Judska.

Archeológovia ju odkryli v komplexe ruín Herodesovho paláca a datuje sa do rokov 75-50 pred Kr.⁷⁹ Bola zničená v roku 31 pred Kr. v dôsledku zemetrasenia. Celý komplex má rozmery 28 x 20 metrov (na

⁷⁷ Porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: Herodium.

⁷⁸ Pre náčrt pôdorysu porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues* dostupné na <http://www.pohick.org/sts/herodium.html> zo dňa 22.09. 2006.

⁷⁹ Porov. *Oldest Synagogue Excavated*. Dostupné na <http://www.isjm.org/jhr/IIInos1-2/oldestsynagogue.htm> zo dňa 22.09. 2006.

Pôdorys synagógy v Jerichu

obrázku). Samotná modlitebňa má obdĺžnikový tvar s rozmermi 17 x 11 metrov.⁸⁰ Synagogálny komplex bol budovaný v troch fázach. V prvej fáze boli postavené okolité miestnosti, v druhej bola postavená modlitbová miestnosť a mikve, v tretej

jedáleň a kuchyňa. Vidíme, že už v tomto období išlo o komplex miestností, nielen o modlitebňu, čo potvrdzuje, že synagóga svojím významom naplňala aj sociálne a kultúrne úlohy.

Architektúra synagóg

V súčasnosti sa všeobecne akceptujú tri základné typy starovekých synagóg. Najstarším je *bazilikálny typ*, ktorý sa datuje do obdobia 1. – 3. stor. po Kr. Svoju štruktúru prebral z grécko-rímskych svetských stavieb. Často boli na čelnej strane synagógy aj hlavné vchody a fasáda bola otočená smerom na Jeruzalem. Modlitebná miestnosť mala obdĺžnikový tvar a bola rozdelená dvoma radmi stĺpov, ktoré celý priestor delili na centrálnu loď a dve laterálne – bočné lode. Po troch stranách stien boli vytesané stupne, ktoré slúžili na sedenie. Keď sa zhromaždenie modlilo, bolo obrátené smerom k Jeruzalemu. Veriaci mali pred sebou schránku, v ktorej boli uložené zvitky Tóry, ktorá sa volá *aron kodeš* – *posvätná schránka* a vyvýšené miesto, kde stáli alebo sedeli predstavení synagógy. Toto vyvýšené miesto sa volalo *bema*. Zdá sa, že v tomto type synagógy posvätná schránka nemala svoje stále miesto, ale Sväté spisy boli

⁸⁰ Pre náčrt pôdorysu porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/jericho.html> zo dňa 22.09. 2006.

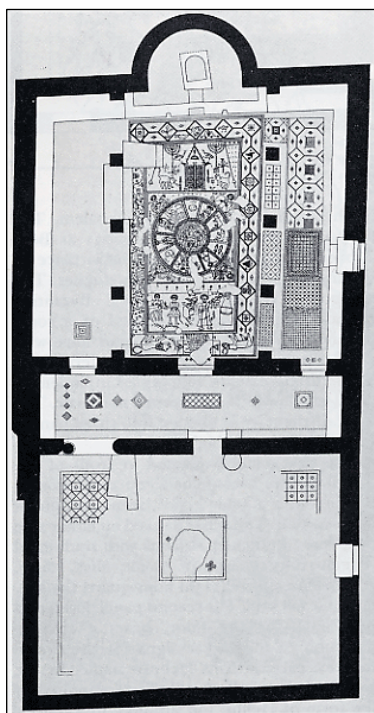
z miestnosti na ich uloženie prinášané v sprievode počas liturgie. Keďže mnohé synagógy objavené na území Galiley boli postavené v bazilikálnom type, niekedy sa označuje aj ako *Galilejský typ*. Charakteristickým predstaviteľom tohto typu je synagóga v Kafarnaume. Aj keď „biela synagóga“ pochádza až zo 4. stor. po Kr, bola postavená v bazilikálnom štýle.

Druhým typom je *prechodný typ*, ktorý je v odbornej literatúre známy pod anglickým označením *broadroom*. Datuje sa do obdobia 3. - 4. stor. po Kr. Taktiež išlo o obdĺžnikový pôdorys, ale vstup do synagógy sa na rozdiel od *bazilikálneho typu* nachádzal na dlhšej strane. Oproti vchodu na opačnej dlhej strane bol vytvorený priestor alebo malá apsida na uloženie Tóry. Charakteristickým predstaviteľom tohto typu je synagóga v hornej Galilei v Kirbet Šema, postavená po roku 306 po Kr.⁸¹ Synagóga mala dve fázy. Prvá pochádzala z 3. stor. po Kr. a bola zničená zemetrasením v roku 306 po Kr. Krátko na to bola postavená na tom istom mieste druhá synagóga, ktorú však postretol rovnaký osud. Zničilo ju zemetrasenie v roku 419 po Kr. Synagóga v Kirbet Šema patrí medzi typických predstaviteľom *prechodného typu* – „*broadroom*.“ Na severnej strane sa nachádzal vstup do synagógy. Na južnej strane orientovanej na Jeruzalem sa nachádzalo pódium – *bema*. Na východnej strane bola miestnosť, ktorej funkcia nie je objasnená. Pravdepodobne slúžila na uskladnenie opotrebovaných zvitkov a ďalších predmetov. Niektorí sa domnievajú, že sa tam uskladňovali právne dokumenty spoločenstva.⁸²

Tretím je *apsidálny typ* synagógy, ktorý je niekedy označovaný ako *byzantský typ*. Datuje sa do 4. – 6. stor. po Kr. Vstup do synagógy bol na opačnej strane voči Jeruzalemu a na strane, ktorá bola orientovaná na Jeruzalem, bola vytvorená apsida.

⁸¹ Stern E. (ed.), Pre náčrt synagógy v Kirbet Šema porov. *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Shema, Khirbet*.

⁸² Porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Shema, Khirbet*.

Pôdorys synagógy v Bet Alfa

V nej bola umiestnená pevne vytvorená *bema* a schránka s Tórou. Tento typ sa vyznačuje bohatou mozaikovou výzdobou a nápismi. Charakteristickým predstaviteľom tohto typu je synagóga v Bet Alfa zo 6. stor. po Kr. Synagóga v Bet Alfa má rozmery 27,7 x 14,2 metrov. Pozostáva z nádvorcia (atrium), vestibulu (nartex) a samotnej modlitebne, ktorá je dvoma radmi stĺpov rozdelená na hlavnú a dve laterálne lode.⁸³ Stavba je zakončená apsidou, ktorá je orientovaná smerom na Jeruzalem. Celá modlitbová časť je pokrytá mozaikami, o ktorých si bližšie povieme v nasledujúcej časti. V apside bolo miesto na posvätnú schránku – *aron kodeš* a vyvýšené miesto – *bema*. Pod dlažbou apsidy sa našli zvyšky *genizy* – miesta na odkladanie opotrebovaných posvätných textov.

Apsidálny typ predstavuje vrcholnú fázu vo vývoji starobylých synagóg.

Umenie starobylých synagóg

Jeruzalemský chrám predstavoval pre synagógu model nielen pre liturgiu, ale aj umenie. Židovské náboženstvo bolo v otázke umeleckej výzdoby veľmi prísne. „*Neurobíš si modlu ani nijakú podobu toho, čo je hore*

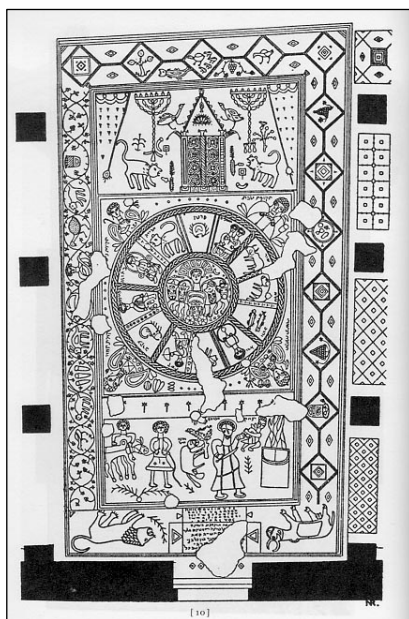
⁸³ Pôdorys synagógy porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (1), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Beth Alpha*.

na nebi, dolu na zemi alebo vo vode pod zemou!“ (Ex 20,4) Židovské náboženstvo zakazovalo figurálne umenie – zobrazovanie osôb alebo zvierat, čo sa prejavovalo aj vo výzdobe synagóg. Hlavným spôsobom výzdoby bolo používanie geometrických a rastlinných motívov.

Po zničení jeruzalemského chrámu neustály kontakt s grécko-rímskou kultúrou priniesol aj zmenu v prístupe k umeniu. Zmena sa prejavila už v 2. - 3. stor. po Kr., keď sa začalo v umení používať zobrazovanie židovských symbolov používaných počas synagogálnej liturgie: židovský svietnik - *menora*; baraní roh - *šofar*; zväzok rôznych druhov rastlín - *lulav* atď. V 3. - 4. stor. po Kr. sa objavuje figurálne umenie, zobrazovanie ľudských postáv, dokonca pohanských motívov (zverokruh, Helios).

Príkladom zmeneného prístupu k umeniu je mozaiková výzdoba v už spomenutej synagóge v Bet Alfa.

Mozaika sa nachádza v centrálnej hlavnej lodi a je rozdelená do troch častí.⁸⁴ V hornej časti sú zobrazené židovské kultové a náboženské predmety: *aron kodeš* – *posvätná schránka*, nad ktorou sa nachádza večné svetlo, dva sedemramenné svietniky, levy, vtáky, baraní roh, lopatky na incenz a po oboch stranách je zobrazený záves – *parochet*.

**Mozaiková výzdoba podlahy
v synagóge v Bet Alfa**

⁸⁴ Náčrt obrázku je dostupný na <http://ccat.sas.upenn.edu/rs/2/Judaism/bethalpha.html> zo dňa 24. 09. 2006.

V strednej časti je zobrazený Helios – boh slnka v záprahu štyroch koní, okolo ktorého sú hviezdy a Mesiac. Helios je obkolesený dvanástimi znameniami zverokruhu s hebrejskými názvami mesiakov. V rohoch sú zobrazené okrídlené postavy žien, ktoré predstavujú štyri ročné obdobia. Ku každej postave je priradené príslušné meno: *Nisan* – jar; *Tamuz* – leto; *Tišri* – jeseň; *Tebet* – zima.

Práve stredná časť spôsobila najväčšiu diskusiu. Prečo nachádzame pohanské motívy v židovskej synagóge? Odpoveď je potrebné hľadať v sociálnom kontexte miestnych židovských spoločenstiev. Dochádzalo ku „kopírovaniu“ motívov typických pre pohanské chrámy, ktoré boli „sakralizované“ pre synagógu, čím získali úplne nový význam. Podobný vývoj je možné sledovať aj v kresťanskom umení. Zverokruh bol bežným dekoračným prvkom súkromných budov aj verejných inštitúcií v grécko-rímskom svete. Svojím umiestnením v synagóge získal novú interpretáciu. Zverokruh zobrazuje ľudský čas, ktorý patrí Bohu. Boh je pánom dejín a stvorenia. Niektorí archeológovia sa domnievajú, že zverokruh bol používaný ako istý druh liturgického kalendára.⁸⁵

V dolnej časti mozaiky je zobrazená udalosť z Knihy Genezis 22. kapitola – obetovanie Izáka. Ide o motív, ktorý sa stal veľmi obľúbeným v židovskom umení synagóg. Obetovanie Izáka je symbolom samotného izraelského národa. Židovský národ bol často obetovaný na oltári dejín, ale Boh ho vždy zázračne zachránil.⁸⁶

**Obetovanie Izáka
na podlahovej mozaike v Bet Alfa**

⁸⁵ Porov. Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000, s. 35.

⁸⁶ Porov. Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000, s. 35.

Synagóga v Dura – Europos

Mesto Dura Europos v dnešnej Sýrii bolo založené okolo roku 300 pred Kr. V roku 165 po Kr. mesto dobyli Rimania, ktorí ho využívali ako hraničné vojenské mesto. Počas vojen medzi Rimanmi a miestnymi kmeňmi mesto zničili v roku 256 po Kr.⁸⁷

V roku 1932 tu archeológovia objavili bohato zdobenú synagógu, ktorá je považovaná za doteraz najstaršiu zachovalú synagógu. Išlo pôvodne o súkromný dom, ktorý bol prebudovaný na synagógu niekedy v roku 245 po Kr. a boli pridané ďalšie

Freska Mojžiša pri odchode z Egypta
v Dura Europos

miestnosti. Schránka so Svätými spismi bola umiestnená v západnej stene orientovanej na Jeruzalem. Zachovali sa bohato zdobené fresky z výjavmi udalostí zo Starého zákona, ktoré sa na základe zachovaných nápisov datujú do roku 244 po Kr. Zachovalo sa 28 panelov, na ktorých je zobrazených 58 biblických scén. Panely sú zoradené do troch radov. Horný a dolný okraj panelov je zdobený ornamentmi. Na obrazoch sú zobrazené najdôležitejšie postavy a udalosti z biblických dejín.

Postavy predstavujúce jednotlivé biblické scény sú oblečené v rímskych tógach a zobrazené v postojoch typických pre grécko-rímske umenie. To nás nemôže prekvapovať, keďže väčšina obyvateľstva bola rímskym obyvateľstvom. Na spôsob rímskych cisárov je napríklad zobrazený Mojžiš v scéne vyslobodenia z Egypta. Má na sebe bielu tógu

⁸⁷ Porov. Stephanos M., *The Jewish Community at Dura-Europos. Portrait of a People*. Dostupné na <http://www.janus.umd.edu/May2001/Stephanos/Dura-Europos.doc> zo dňa 24. 09. 2006.

a purpurový pás, čo bolo rímskym znakom moci. Používanie pohanských motívov však neznamená preberanie pohanského náboženstva, ale práve jeho odmietnutie. Na obrazoch nájdeme obnažené postavy, za pomoci ktorých autor zdôrazňuje, že ide o postavy nežidovského pôvodu. Fresky mali dekoratívny, ale aj pedagogický význam pre nevzdelanú časť židovskej komunity.

Existencia synagógy dosvedčuje, že židovská komunita si aj v nábožensky zmiešanom prostredí zachovala vlastnú identitu.

Synagóga a jeruzalemský chrám

V roku 70 po Kr. rímske vojská zničili jeruzalemský chrám. V istej miere niektoré jeho funkcie prebrala synagóga, ale nie úplne. Jeruzalemský chrám bol jediným miestom na prinášanie obiet a to zostalo aj po jeho zničení.⁸⁸ Službu v chráme mohli vykonávať iba príslušníci kmeňa Lévi. V protiklade s tým sa synagóga stala „laickou ustanovizňou,“ ktorej vedenie bolo otvorené všetkým. Synagógy jestvovali už počas existencie jeruzalemského chrámu, preto sa nedá povedať, že by boli jeho náhradou. V roku 1914 francúzsky archeológ Raymund Weill v jednej cisterne južne od jeruzalemského chrámu objavil grécky nápis: „*Teodotus, syna Vettenosa, kňaza a predstaveného synagógy, syna predstaveného synagógy a vnuk predstaveného synagógy, postavil synagógu na čítanie Tóry a štúdium prikázaní a ubytovňu s izbami a vodou, aby poskytoval potreby pre pútnikov z cudziny, ako určili jeho otcovia, starší a Simonides.*“⁸⁹

Znamená to, že synagóga v Jeruzaleme slúžila ako miesto štúdia Pánovho zákona, pričom chrám bol miestom kultu. Preto sa domnievam,

⁸⁸ Podľa Jozefa Flávia posledná obeta sa v jeruzalemskom chráme konala iba jeden mesiac predtým, než ho Rimania zničili. Porov. Štrbák M., *Liturgia eucharistie*, Ružomberok 2005, s. 31.

⁸⁹ Porov. Fine S., *Did the Synagogue Replace the Temple?* Dostupné na <http://members.bib-arch.org/nph-proxy.pl/000000A/http/www.basarchive.org/bswbSearch.asp=3fPubID=3dBSBR&Volume=3d12&Issue=3d2&ArticleID=3d6&UserID=3d0&> zo dňa 25. 09. 2006.

že prvé synagógy na území vtedajšieho Judska neslúžili ako modlitebne, ale ako *Bet midraš* – domy štúdiá. Po zničení chrámu judaizmus obrátil svoju pozornosť na štúdium Tóry a tým sa zvýšila prestíž synagóg. Na území židovských diaspor sa táto prestíž zvýšila už počas existencie chrámu. Synagóga sa stala nielen miestom čítania Tóry, ale aj miestom modlitby. Môžeme povedať, že posvätná schránka – *aron kodeš*, v ktorej boli uložené posvätné Spisy, pripomínali archu zmluvy v jeruzalemskom chráme a záclona – *parochet*, ktorá zakrývala posvätnú schránku, symbolizovala oponu Svätyne svätých, kde bola uložená Archa zmluvy.

Synagóga na seba prebrala aj rôzne sociálne a kultúrne aktivity. Stala sa miestom, kde sa prežívali náboženské sviatky (Veľká noc, Sviatok týždňov a stánkov), ktoré sa predtým slávili v jeruzalemskom chráme. Stala sa miestom uvedenia chlapca do dospelosti *bar micva*, keď prvýkrát čítal Tóru. V synagóge boli vykonávané niektoré právne úkony a boli tam uložené dokumenty. Postupne sa synagóga zmenila na komplex budov určených na modlitbu a štúdium Tóry, školy na vzdelávanie, miesta na stretnutie a miestnosti na ubytovanie pútnikov.

Synagogálna liturgia

Zodpovedným za synagógu bol *arcisynagóg*. Napríklad v Mk 5,22 je týmto titulom označený Jairus. On mal na starosti organizáciu liturgie, vyberal lektorov spomedzi mužov a tých, ktorí intonovali modlitby. V tomto vypomáhal aj *hazan* (porov. Lk 4,20), ktorý podával lektorovi zvitky a viedol modlitbu. Oznamoval aj začiatok soboty zvukom šofaru.

Liturgia v synagóge pozostávala z piatich častí:

1. **Recitovanie Šema.** Išlo o texty z Dt 6,4-9; 11,13-21 a Nm 15,37-41, ktoré otvárali a uzatvárali rannú a večernú liturgiu. Názov modlitby pochádza z úvodného hebrejského slova Šema – počuj! „Počuj, Izrael, Pán je náš Boh, Pán jediný!“ (Dt 6,4) Šema je vyznaním viery, ktoré sprevádza Žida od útleho veku až po hrob.

Šema bolo vybrané spomedzi 4875 veršov Pentateucha, aby bolo znamením, podľa ktorého je možné poznať Izrael v každej dobe.⁹⁰

2. **Recitovanie modlitby** „šemone esre“, čo v preklade znamená „osemnásť“, lebo išlo o osemnásť požehnaní a prosieb. Podľa rabínskej tradície ich počet pochádza zo žalmu 29, v ktorom sa Božie meno spomína práve osemnásťkrát.
3. **Čítanie Tóry** (Pentateucha), ktorá bola rozdelená na 54 častí – *parašot*. Jedna *pasáž-paraša* sa čítala týždeň vždy ráno v pondelok, štvrtok a sobotu. Každá časť mala svoj názov podľa slova, ktorým začínala. Prvá sa volala *berešit* – *na počiatku* a posledná *vezot ha-beracha* – *a toto je požehnanie*. Čítanie Tóry sa uskutočňovalo v hebrejčine a potom bol verš po verši prekladaný do aramejčiny prostredníctvom oficiálnej osoby, ktorá sa volala *meturgeman*.
4. **Čítanie z prorockých textov** (porov. Lk 4 a Sk 13,15), ktoré je taktiež rozdelené na časti nazývané *haftara*. Výber nie je náhodný, ale vo vzťahu k príslušnej časti Tóry.
5. **Vysvetlenie Písma**, ktoré sa nazýva *deraša*. Zdá sa, že ktokoľvek zo zhromaždených mužov mohol byť vyzvaný, aby povedal nejaké povzbudivé slová: „Po čítaní zo Zákona a Prorokov im predstavení synagógy odkázali: „Bratia, ak máte nejaké povzbudivé slovo pre ľud, hovorte!“ (Sk 13,5) *Deraša* mala za cieľ aktualizovať vybrané úryvky Biblie. Kazateľ sa často usiloval prepojiť text z Tóry a z prorockých textov prostredníctvom niekoľkých veršov zo žalmov alebo zvyšných spisov. Tieto verše sa nazývali *petichtot*, čo v hebrejčine znamená *otvárať*, lebo pomáhali otvárať zmysel biblického textu. Týmto spôsobom sa uskutočňovala jednota troch častí, na ktoré sa delí hebrejská Biblia: Tóra, Proroci a Spisy.⁹¹

⁹⁰ Porov. Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995, s. 55.

⁹¹ Porov. Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995, s. 118-119.

Minimálny počet účastníkov synagogálnej liturgie bolo desať mužov, ktorí sa po obrade *bar micva* stali plnoprávnymi členmi spoločenstva.

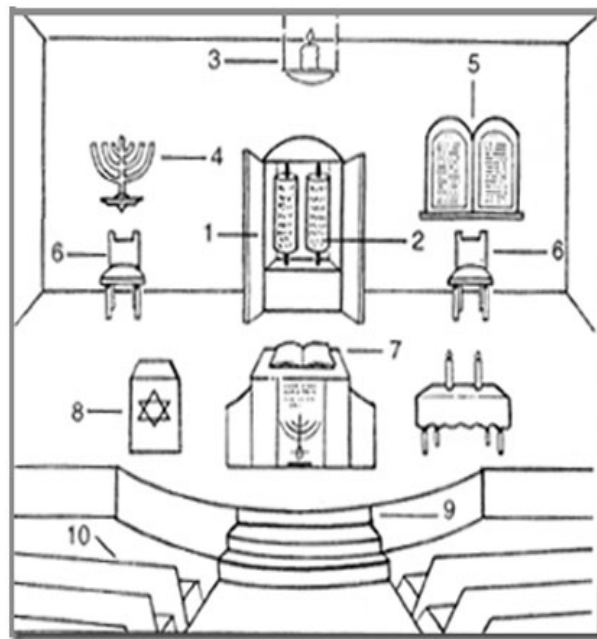
Postavenie žien v synagóge

V niektorých novodobých, predovšetkým ortodoxných synagógach sa ženy a muži nemodlia spoločne. Pre ženy a dievčatá je určené osobitné miesto na prízemí alebo na balkóne. Toto oddelené miesto sa v hebrejčine nazýva *ezrat našim*. V jeruzalemskom chráme jestvovalo Nádvorie žien, z ktorého do ďalšej časti chrámu (Nádvorie Izraela) mohli vstúpiť už iba muži. Otázka znie, či rovnaké pravidlá platili aj pri organizácii náboženského života v synagóge v staroveku.

Archeológovia nenašli zvyšky oddelených priestorov, a preto sa domnievajú, že v starobyľých synagógach obidve pohlavia boli spolu počas synagogálnej liturgie.⁹² Isté potvrdenia tejto domnienky nachádzame už v novozákonných textoch: „V sobotu sme vyšli za bránu k rieke, lebo sme predpokladali, že sa tam modlia. Sadli sme si a hovorili so ženami, čo sa tam zišli.“ (Sk 16,13) „A niektorí z nich uverili a pripojili sa k Pavlovi a Sílase, aj veľké množstvo nábožných Grékov a nemálo vznešených žien.“ (Sk 17,4)

Hoci sa našli zvyšky schodov, ktoré v synagógach zo 4. – 6. stor. po Kr. viedli na balkón, to ešte neznamená, že to bolo oddelené miesto pre ženy. Niektoré starobylé synagógy (napríklad na Masade) mali iba jeden vchod, ktorým nevyhnutne obidve pohlavia museli vstúpiť. Zdá sa však, že žena na oficiálnom zhromaždení v synagóge nečítala Tóru. Potvrdzujú to aj slová svätého Pavla, ktorý vychádzal zo židovského zvyku: „Ženy nech na zhromaždeniach mlčia. Nedovoľuje sa im hovoriť, ale nech sú podriadené, ako hovorí aj zákon. Ak sa chcú niečo naučiť, nech sa doma opýtajú svojich mužov, lebo sa nesluší, aby žena hovorila na zhromaždení.“

⁹² Porov. Safrai S., *The Place of Women in First-century Synagogues*. Dostupné na <http://www.jerusalem-perspective.com/Default.aspx?tabid=27&ArticleID=1905#article22> zo dňa 25. 09. 2006.

SúčasnÉ vybavenie synagógy

1. Aron kodeš; 2. Tóra; 3. večné svetlo; 4. menorá; 5. Desatoro;
 6. miesto pre rabína a speváka; 7. miesto, odkiaľ sa číta Tóra a spieva;
 8. miesto, odkiaľ rabín hovorí; 9. Bema – pódium; 10. sedadlá

SOCIÁLNA SITUÁCIA

Postavenie ženy

V časoch Ježiša Krista mali ženy nižšie postavenie než muži. Školy boli určené pre chlapcov, nie pre dievčatá. Nepodieľali sa na verejnom živote a pri súdnych procesoch sa svedectvo ženy neuznávalo. V synagógach nemohli čítať Písma alebo viesť modlitbu a mali ženy oddelené miesto od mužov. Išlo alebo o osobitnú miestnosť na prízemí alebo na balkóne.

Na druhej strane to však neznamená, že žena mala menej dôležité úlohy. Dekalóg prikazuje uctievať nielen otca, ale aj matku. Najdôležitejším poslaním ženy v rodine je úloha manželky a matky a udržiavateľky rodiny.

V židovskej tradícii sú tri príkazy, ktoré je žena povinná zachovávať: *nerot, chala, nida*.

Nerot v preklade znamená sviečky. Je to privilegium ženy zapáliť sviečky na začiatku slávania Šabatu alebo sviatku. Zapálenie sviečok znamená oficiálny začiatok posvätného času a zákaz vykonávania takých prác, ktoré by mohli znesvätiť sviatok.

Chala je príkaz oddeliť časť cesta určeného na pečenie chleba. Ide o príkaz z Nm 15:20: „*Venujte pecuň zo svojej prvej múky na podávaciu obeť! Oddelte ju ako podávanie z vášho humna!*“ Chala sú dva navzájom prepletené chleby (podobné pletenke), ktoré manželka pripraví v piatok večer pri začiatku Šabatu a nad ktorými otec prednesie modlitbu požehnania.

Tretí príkaz sa dotýka samotnej ženy. Ide o príkaz nida, čo je obradný kúpeľ po skončení menštruácie a taktiež po narodení dieťaťa. Tóra zakazuje pohlavný styk počas obdobia menštruácie. Aj dátum manželského obradu bol vyberaný starostlivo, aby nekolidoval s

príkazom nida. Pre úplnosť je potrebné spomenúť, že príkaz nida nie je fyzickým kúpeľom, ale len symbolickým – obradným kúpeľom.

V súčasnosti je Židom ten, kto sa narodil židovskej matke alebo konvertoval na židovstvo podľa predpisov tohto náboženstva. V zbožných židovských rodinách je to práve matka, ktorá je zodpovedná za židovského ducha domácnosti.

Berit Milah (Zmluva obriezky)

Zo všetkých židovských prikázaní patrí príkaz o obriezke pravdepodobne medzi najznámejšie medzi ľuďmi. Nájdeme ho v Gn 17,10-14: *„Toto je moja zmluva medzi mnou a vami a medzi tvojím potomstvom po tebe, ktorú zachováte: Nech je obrezaný každý z vás, kto je mužského pohlavia! Obrežete mäso svojej predkožky a bude to znakom zmluvy medzi mnou a vami. Na ôsmy deň nech je obrezaný každý z vás mužského pohlavia z pokolenia na pokolenie, aj (otrok), čo sa ti narodil v dome, i taký, ktorý bol od cudzinca kúpený za peniaze a ktorý nie je tvojím potomstvom. Obrezaný musí byť aj ten, čo sa narodil v tvojom dome, i taký, ktorý bol kúpený za peniaze. Moja zmluva na vašom tele bude zmluvou večnou. Muž, ktorému nebude obrezané mäso predkožky, nech je vylúčený zo svojho ľudu. Porušil moju zmluvu.“* V Lv 12,3 sa uvádza: *„Na ôsmy deň sa obreže jeho predkožka.“* Obriezka sa vykonáva iba na potomkoch mužského pohlavia. Neraz sa chápe iba ako hygienický zákrok. Ale obriezka je predovšetkým fyzickým znakom zmluvy, ktorú Boh uzavrel prostredníctvom Abraháma s celým židovským národom. Deň obriezky je oslavou tohto pokračujúceho zväzku Boha s Izraelom. Ak by otec neobrezal svojho syna, ten bol povinný po dovŕšení dospelosti nechať sa obrezať.

Obriezka sa teda vykonáva na ôsmy deň po narodení. Deň narodenia sa počíta za prvý deň. Napriek posvätnosti soboty, ak pripadne obriezka na tento deň, môže sa vykonať, dokonca aj na Deň zmierenia – *Jom Kipur*. Obriezka je odstránenie predkožky na mužskom pohlavnom orgáne.

Obriezku vykonáva človek na to určený v židovskom spoločenstve, ktorý sa volá *mohel*.⁹³

V Starom zákone proroci využívali obrazným spôsobom obrad obriezky a hovorili o povinnosti obrezať si predkožku srdca. Obriezka je znamením príslušnosti k židovskému národu a podielom na Božích prisľúbeniach daných izraelskému národu.

V období silnej helenizácie mnohí Židia očarení gréckou kultúrou opúšťali predpis o obriezke, dokonca si nechávali vykonať chirurgicky zákrok na zakrytie obriezky. Antiochus Epifanes zakázal obriezku: „Do Jeruzalema a do judských miest poslal kráľ poslov s písomnými rozkazmi, aby sa (ich obyvatelia) spravovali zvykmi, ktoré boli dosiaľ v krajine cudzie, aby sa zrušili v chráme celostné žertvy a zápalné i mokré obety. Soboty a sviatky majú znesvätiť, svätyňu a Bohu zasvätený ľud treba pohaníť. Ba majú nastavať oltáre, háje a modly a obetovať svine a iné nečisté zvieratá. Svojich synov majú nechať bez obriezky, svoje duše poškvŕňovať čímkoľvek nečistým a ohavným, aby tak zabudli na zákon a odstránili všetky ustanovenia. Kto by sa nesprával podľa kráľovho rozkazu, mal zomrieť.“ (1 Mach 1,46-52) Keď sa dostali k moci Hasmoneovci, s prísnosťou zaviedli povinnosť obriezky. Jozef Flávius spomína, že Ján Hyrkán prinútil aj Idumejcov, teda príslušníkov nežidovského národa, k obriezke. „Hyrkán obsadil Doru a Marissu, mestá v Idumei a podrobil si všetkých Idumejčanov a dovolil im ostať v ich krajine pod podmienkou, že sa nechajú obrezať a budú používať zákony Židov“ (Židovské starožitnosti 13, 254). Pri obriezke dieťa drží *sandak*, išlo o úlohu podobnú krstnému otcovi v kresťanstve. Pred obriezku dieťa položia do kresla, ktoré sa volá Eliášovo kreslo.⁹⁴

⁹³ Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 98.

⁹⁴ Porov. Roth C., Wigoder G. (ed.), *The New Standard Jewish Encyclopedia*, Jerusalem 1975, heslo: *Circumcision*.

V súčasnosti sa obriezka vykonáva v nemocnici, v synagóge alebo doma. Dieťa sa pri tomto obrade neuspáva, lebo zväzok s Bohom sa má uzavrieť pri plnom vedomí. Počas obriezky sa prednesie *kiduš* – slávnostné požehnanie nad pohárom vína, ktorým sa potrie pery dieťaťa. Dieťa za chvíľu zaspí. Z pohára sa napije sandak a matka dieťaťa. V ortodoxných rodinách matka nesmie byť prítomná pri obrade, v ostatných židovských rodinách je síce prítomná, ale stojí ďalej. Počas obriezky otec oznámi meno dieťaťa. Po vykonaní obriezky sa recituje táto modlitbu:

*Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý si zasvätil milovaného už v lone matky a vložil si znak príkazu na jeho čelo a označil si jeho potomstvo svätou zmluvou. Preto ako náhradu za to, živý Bože, náš Osud, naša Skala, prikáž, aby bola zachránená pred záhubou milovaná duša, ktorá je v našom tele. S ohľadom na zmluvu, ktorou On označil naše telo. Požehnaný si Ty, Pane, ktorý uzatváraš zmluvu.*⁹⁵

V židovstve sa vykonáva obriezka iba na potomkoch mužského pohlavia. Pri narodení dcéry otec oznámi jej meno v synagóge v prvú sobotu po narodení a tam aj prednesie *kiduš*.⁹⁶

Bar Micva/Bat Micva(syn/dcéra prikázania)

Ide o termín, ktorý sa používa na označenie dieťaťa, ktoré nadobudlo istý vek (bar micva – syn prikázania, bat micva – dcéra prikázania). Dieťa nie je povinné dodržiavať prikázania, aj keď sa rodičom silno odporúča, aby ho viedli od malička k dodržiavaniu Mojžišovho zákona. Vo veku 13 rokov pre chlapcov a 12 rokov pre dievčatá sa aj pre nich stáva povinnosťou dodržiavať prikázania, predovšetkým čistoty. Aj keď nie je k tomu potrebný žiadny obrad, predsa sa pri dosiahnutí uvedeného veku koná rodinná slávnosť. Syn v deň svojho sviatku Bar Micva prvýkrát

⁹⁵ Porov. Pecaric S.(ed.), *Modlitewnik żydowski*, Kraków 2005, s. 184.

⁹⁶ Porov. Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007, s. 29-30.

predčítava Tóru a recituje požehnanie. Bar Micva, samozrejme, neznamená úplnú dospelosť. Ide o vek, ktorý je primeraný pre porozumenie Božích prikázaní. Udalosť Bar alebo Bat Micva býva najčastejšie vložená do sobotných modlitieb v synagóge v prvú sobotu po chlapcových 13. narodeninách. Je ale potrebné povedať, že termín Bar Micva nenachádzame v časoch Ježiša Krista, predsa aj Ježiš vo veku 12 rokov mohol v jeruzalemskom chráme vykonať svoju slávnosť Bar Micva. Samotný výraz sa objavuje až približne v 15. stor. Máme však traktáty Talmudu, ktoré hovoria, že vek 13 rokov u chlapca je vhodný, aby už zachovával prikázania a 13 ročný chlapec je už započítaný do *minjan*, čo je minimálny počet desiatich dospelých Židov mužského pohlavia potrebných na spoločné recitovanie niektorých modlitieb. Po tomto obrade je chlapec povinný zachovávať Jom Kipur, postiť sa

Modlitebné remienky – tefilin

a nosiť modlitebné remienky – tefilin. Ide o dve kožené nádobky, ktoré obsahujú pergamenové zvitky s biblickými textami Ex 13,1-10; 13,11-16; Dt 6,4-9; 11,13-21. Text musí byť napísaný atramentom na pergamene. Nádobky musia byť vyrobené z kože čistého zvieraťa (najčastejšie koza, krava alebo jeleň) a musia byť čiernej farby. Pripevňujú sa na ľavé rameno a na čelo. Ich nosenie vychádza z príkazu: „A nech je to znamením na tvojej ruke a znakom medzi tvojimi očami, aby bol v твоjich ústach Pánov zákon, lebo Pán Ťa mocnou rukou vyviedol z Egypta.“ (Ex 13,9.16)

O dôležitosti obradu Bar/Bat Micva hovorí aj Mišna v predpise o platnosti sľubu: „Dievča vo veku 11 rokov - jej sľub je preskúmaný. Dievča vo veku 12 rokov - jej sľub musí byť akceptovaný... Chlapec vo veku 11 rokov - jeho sľub je preskúmaný. Chlapec vo veku 13 rokov - jeho sľub je akceptovaný. Pred týmto vekom, aj keby hovorili: „My vieme, pred kým sme sľubovali, pre ktorého

svätosť sme posväcovali“, ich sľuby nie sú sľubmi a čo posvätili, nie je posvätené. Po tomto veku, aj keby povedali: „Nevieme, pred kým sme sľubovali a pre ktorého svätosť sme posväcovali, “ ich sľub je sľubom a to, čo posvätili, je posvätené.“ (Nid 5,6)

V súčasnosti v ortodoxných židovských komunitách nejestvuje pre dievčatá osobitný obrad. V komunitách, v ktorých sa žena môže stať rabínkou, zvyknú praktizovať aj *Bat micva* rovnako slávnostným spôsobom ako *Bar micva*.⁹⁷

Mladý chlapec počas svojej slávnosti
Bar Micva

Manželstvo

Aj keď v Biblii nie je výslovne predpísaný vek, predpokladá sa, že sobáš sa uzatváral vo veľmi mladom veku.⁹⁸ Neskôr rabíni stanovili minimálny vek 12 rokov pre ženu a 14 rokov pre muža. Preto je pochopiteľné, že v tomto prípade uzavretie manželstva bolo vecou predovšetkým rodičov. Sobáše sa uzatvárali hlavne vo vnútri klanu. Častými boli manželstvá medzi príbuznými, ale priame pokrvné manželstvá boli prísne zakázané: „*Nik sa nesmie priblížiť k pokrvnému, aby s ním telesne obcovoval.*“ (Lev 18,6) Rovnako boli zakázané manželstvá vyplývajúce zo zväzku: nevesta, lebo je ženou tvojho syna; otcova sestra, to je telo tvojho otca; bratova žena, to je telo tvojho brata; sestra manželky (porov. Lev 18,7-18). Kňazi si vyberali manželky z kňazských rodín. Samotný sobáš mal dve časti: zasnúbenie (*kidušin*) a sobáš (*nisuin*). Zasnúbenie potvrdzovalo, že uvedená žena sa stane manželkou určeného

⁹⁷ Porov. Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007, s. 32.

⁹⁸ Pre právne postavenie manželstva porov. Pekarčík M., *Problém sviatostnosti manželstva v právnom poriadku latinskej Cirkvi*, In: Pekarčík M. (ed.), *Manželstvo ako inštitúcia*, Spišské Podhradie 2007, s. 80.

muža a nie iného. Po vykonaní zasnúbenia je žena legálne manželkou muža. Ak by snúbenec v tomto čase zomrel, žena je považovaná za vdovu. Avšak snúbenci ešte spolu nežili. Keďže otec pri sobáši stráca v dcére aj dôležitú pomoc v domácnosti, musel budúci manžel zaplatiť dar ktorý sa volal *mohar*. V prípade prepustenia manželky sa tento dar stal vlastníctvom ženy.⁹⁹

Medzi zasnúbením a sobášom musel ubehnúť istý čas. Spravidla to bol jeden rok. Za to obdobie snúbenec pripravil dom pre novú rodinu.

Ak bola žena počas manželstva usvedčená z nevernosti, manžel jej napísal priepustný list – *get* a prepustil ju.

Mišna ohľadom získania ženy uvádza: „Žena sa získa troma spôsobmi a pre seba slobodu získa dvoma spôsobmi. e získaná prostredníctvom peňazí, dohody a sexuálneho styku. Pre seba získava slobodu smrťou manžela alebo napísaním priepustného listu.“ (Qidd 1,1)

Súčasťou manželstva bola napísaná manželská zmluva – *ketuba*. Manžel sa zaviazal poskytovať žene jedlo, oblečenie a intímne spolunažívanie. Podmienky všetkého boli bližšie určené v spomínanej zmluve – *ketube*.

Svadba trvala sedem dní. Nemala nijaký náboženský obrad. Sprievod so ženíchom odchádzal z jeho príbytku v spoločnosti hudobníkov a svadobných hostí. Podobne nevesta vo svojom dome v spoločnosti dievčat oplakala svoju mladosť a panenstvo. Potom sa jej sprievod odobral do domu ženíchovho otca. Tam sa uskutočnil sobášny obrad. Otec udelil neveste sedem požehnaní. Potom jej ženích odovzdal prsteň so slovami: „*Si posvätená pre mňa podľa Zákona Mojžiša a Izraela.*“ Požehnal sa pohár s vínom určený pre novomanželov. Symbolizuje spoločné zdieľanie životných situácií. Potom nasledovala svadba so spevmi a tancami. Po ukončení svadobnej veselice novomanžel odviezol

⁹⁹ Porov. Reddish M. G., *An Introduction to the Gospels*, Nashville 1997, s. 54.

novomanželku do svojho domu. Ostali už len ženíchovi priatelia, ktorí čakali na znak panenstva. Ak by nebola pannou, bola ihneď prepustená.

Úlohou manželky v dome bolo viesť domácnosť a vychovávať deti. Keď odchádzala z domu, musela si zahaliť tvár. Dobrý zvyk nedovoľoval zostať mužovi osamote v spoločnosti jednej ženy alebo ju pozdraviť. Rozviesť sa mohol iba manžel, nie manželka.

V súčasnosti sa v niektorých židovských rodinách ženích a nevesta deň pred sobášom postia, aby aj fyzickým spôsobom precítili vážnosť rozhodnutia. V deň sobáša ženích podpíše pred svedkami *ketubu* – manželskú zmluvu, v ktorej sa zaviaže manželku milovať a ctiť a obsahuje výšku vena a spôsob delenia v prípade rozvodu. Ženicha sprevádzajú ženatí muži, nie slobodní ani vdovci, lebo by to bolo zlým znamením. Ženích odkryje neveste závoj, ktorým má zahalenú tvár. Je to spomienka na biblický príbeh o Jakubovi, ktorého podviedol Laban, keď mu podstrčil svoju staršiu dcéru Liu. Obrad sa koná pod *chupou*. Ide o bohato zdobený baldachýn, ktorý na štyroch tyčiach držia priatelia a známi. Nevestu pod chupu privedú dve ženy – matka ženicha a matka nevesty.¹⁰⁰ Chupa má niekoľko významov. Symbolizuje izraelský národ, ktorý na púšti býval pod stanmi. Predstavuje aj nový domov a ochranu manželov. Je otvorená na všetky strany, čím sa vyjadruje pohostinnosť pre každého, kto budúcich manželov navštívi.

Chupa pre novomanželov

¹⁰⁰ Porov. Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007, s. 34-35.

Rozvod

Prax rozvodu bola zaužívaná v krajinách Orientu. Mojžišov zákon mal v tomto smere len veľmi všeobecné nariadenie: „Ak si muž vezme ženu a bude ju mať a ona sa mu potom pre niečo odporné znepáči, napíše jej priepustný list, dá jej ho do ruky a pošle ju preč z domu.“ (Dt 24,1) Tento výrok z Knihy Deuteronomium sa stal predmetom diskusie aj medzi Ježišom a farizejmi, kde Ježiš k citátu z Knihy Genézis pridáva aj vlastné interpretačné slová: „Čo teda Boh spojil, nech človek nerozlučuje.“ (Mt 19,6)

Diskusiu v exegetických kruhoch spôsobuje najmä Ježišov výrok v Evanjeliu podľa Matúša: „Každý, kto prepustí svoju manželku pre iné ako pre smilstvo a vezme si inú, cudzoloží.“ Citát sa vyskytuje už skôr v Ježišovej reči na vrchu v Mt 5,32. Nasledujúca tabuľka ponúka text tak, ako ho zachovali aj ďalší evanjelisti:

Mt 5,32	Mt 19,9	Mk 10,11-12	Lk 16,18
No ja vám hovorím: Každý, kto prepustí svoju manželku, okrem prípadu smilstva, vystavuje ju cudzoložstvu; a kto si vezme prepustenú ženu, cudzoloží.	Každý, kto prepustí svoju manželku pre iné ako pre smilstvo a vezme si inú, cudzoloží.	Každý, kto prepustí svoju manželku a vezme si inú, dopúšťa sa voči nej cudzoložstva. A ak ona prepustí svojho muža a vydá sa za iného, cudzoloží.	Každý, kto prepúšťa svoju manželku a berie si inú, cudzoloží, a kto si berie takú, ktorú muž prepustil, cudzoloží.

Zaujíma nás predovšetkým text v Matúšovom evanjeliu, ktorý pripúšťa výnimku *parektos logu porneias* – okrem prípadu smilstva (Mt 5,32); resp. v Mt 19,9 *me epi porneia* – ak nie pre smilstvo. V oboch prípadoch je použitý výraz *porneia*. Termín *porneia* je všeobecné označenie a vzťahuje sa na sexuálnu nečistotu – mimomanželský, nečistý alebo neprirodzený skutok alebo prostitúcia. Grécky výraz pre cudzoložstvo je *iný* – *moicheia*.

Práve uvedené texty v Evanjeliu podľa Marka a Lukáša používajú sloveso *moicheuo* – *cudzoložiť*, čo sa vzťahuje na vydatú ženu, resp. ženatého muža. Preto verše v Mk 10,11-12 a Lk 16,18 vlastne ani nevytvárajú paralelné miesto k Mt 5,32 a 19,9. Znamená to, že v Evanjeliu podľa Matúša rozvod nie je dovolený okrem špeciálneho prípadu, kým ďalší dvaja evanjelisti neumožňujú žiadnu výnimku. Dodatok, ktorý dáva iba Matúš, sa podľa niektorých exegetov dotýka predmanželského sexuálneho vzťahu alebo mimomanželského sexuálneho vzťahu.¹⁰¹ Iní sa domnievajú, že výraz *porneia* sa vzťahoval na prípad incestného manželstva, čo sa mohlo dotýkať predovšetkým pohanských manželstiev. Ďalší predpokladajú, že Ježišove slová len potvrdzujú vtedajšiu prísnejšiu interpretáciu Mojžišovho predpisu v Dt 24,1, ktorú zastávali predstavitelia Šamajovej školy.

V rabínskom období bola diskusia medzi rigoróznou školou rabiho Šamaja (50 pred – 30 po Kr.) a liberálnejšou školou rabiho Hilela (60 pred – 20 po Kr.). Škola Šamaja dovoľovala rozvod iba z dôvodu nevery alebo nezriadeného života ženy, pričom sa mal na mysli sexuálny hriech. Hilel umožňoval rozvod aj z menších dôvodov, ktoré rozšíril nielen na sexuálnu oblasť, ale aj ak sa napríklad žena nestarala o domácnosť, nevedela variť alebo muž chcel jednoducho inú ženu. Formulou prepustenia bola pravdepodobne veta z Knihy proroka Ozeáša: „*Nie je mojou manželkou a ja nie som jej manželom.*“ (Oz 2,4)

Muž, ktorý falošne obvinil svoju manželku, nemohol ju už nikdy prepustiť (porov. Dt 22,13-19). Muž ktorý mal pomer so slobodnou – teda nezasnúbenou ženou, musel si ju vziať za manželku a nesmel ju nikdy prepustiť (porov. Dt 22,28-29). Prepustenú manželku si mohol zobrať druhý muž, ale ak ju aj on prepustil, prvý manžel si ju nemohol znova vziať (porov. Dt 24,3-4).

V židovskom prostredí žena nemohla prepustiť svojho manžela. Ak Evanjelium podľa Marka 10,12 uvádza príklad ženy, ktorá prepustí

¹⁰¹ Porov. Kolektív autorov, *Nový biblický slovník*, Praha 1996, s. 582.

svojho manžela, ide o prax v grécko-rímskom prostredí. Niektoré židovské komunity v diaspore prebrali túto prax od pohanov. Prax, ktorá umožňovala žene prepustiť manžela, máme doloženú aj v Palestíne v 2. stor. po Kr.¹⁰²

Cudzoložstvo zakazoval Dekalóg v Ex 20,14 a Dt 5,18. Pod cudzoložstvom sa myslel sexuálny vzťah muža s manželkou alebo snúbenicou druhého muža alebo opačne ženy so ženatým mužom a pravdepodobne (per analogiam) aj so snúbencom. Cudzoložstvo bolo veľmi prísne trestané. Obaja mali byť potrestaní smrťou: „Kto bude súložiť s vydatou ženou, s manželkou svojho blížneho, tak cudzoložník ako cudzoložnica musia zomrieť.“ (Lev 20,10)

Rovnako smrťou sa potrestalo cudzoložstvo so zasnúbenou ženou. Prísny postoj k manželskej vernosti vychádzal z vtedajšieho silného chápania manželskej integrity. Manželská nevernosť však mala aj náboženský charakter. Považovala sa za nevernosť voči zmluve s Jahvem, ako vyplýva z textov v Gn 20,9; 39,9 alebo Jer 3,1.

Veľkosť a posvätnosť manželstva je dôvodom, prečo v starozákonných predovšetkým prorockých textoch je manželstvo často obrazom zmluvy izraelského národa s Jahvem.¹⁰³ Modloslužba izraelského národa bola chápaná ako páchanie „cudzoložstva“ s iným božstvom (výrečným je obraz dvoch sestier – Samárie a Jeruzalema v Ez 24).

Prepustenie manželky bola teda realita, ktorú v Novom zákone Ježiš odsudzuje poukázaním na pôvodný stvoriteľský zámer v Gn 1,27. Preto rozvod nie je v súlade s Božím plánom, ale ideálom ostáva obraz prvých manželov Adama a Evy, ktorých Boh stvoril, aby tvorili nerozlučnú jednotu.

¹⁰² Porov. Vaux de R., *Les institutions de l'Ancient Testament*, Paris 1961, s. 61.

¹⁰³ Porov. Slivka D., *Izraelský národ, monarchia a sociálne otázky*. In: *Viera v moc a moc viery*. Zborník z teologickej konferencie, Banská Bystrica 2007, s. 237.

Pohreb

Ako narodením človek prichádza na tento svet, tak smrťou z neho odchádza. Naša smrť, ako aj náš život má svoj význam v Božom pláne a vo viere v posmrtný život. Židovské zvyky pri pohrebe mali preukázať dva prvky: úctu k zomrelému a potešenie smútiacich.

Po smrti človeka je prvou úlohou zavrieť jeho oči. Vychádza sa z presvedčenia, že nikto nemôže vidieť dva svety. Kým oči mŕtveho sú otvorené na tomto svete, nemôže ich otvoriť pre posmrtný svet. Aby sa vyhlo otvoreniu očí, v niektorých krajinách bol zvyk (a ešte aj ostáva) položiť na viečka mince. Bolo na synovi, aby zavrel oči svojho otca na základe Gn 46,4: *„Ja sám pôjdem s tebou do Egypta a ja sám Ťa aj vyvediem odtiaľ a Jozef Ťi vlastnou rukou zatlačí oči.“*

Telo zomrelého sa položilo na zem a prikrylo. Dotyk s telom zomrelého poškrňoval každého, kto sa ho dotkol, okrem zeme. Syn na znak úcty k svojmu otcovi musel prijať toto poškrvnenie. Okolo tela sa zvyčajne položili sviece, pretože duša zomrelého je prirovnaná k svetlu na základe Prís 20,27: *„Pánovým kahancom je ľudské svedomie, čo prekutáva všetky skryté života.“* Telo sa na znak úcty nikdy nenechávalo osamotené. Tí, ktorí ostávali pri zomrelom, sa nazývali šomerím – strážcovia. Nejedli, nepili, pretože zomrelý už viac nevykonáva tieto veci.

Telo zomrelého sa umylo a zahalilo do bieleho plátna. Keď sa príbuzní dozvedeli o smrti, na znak zármutku si roztrhli rúcho. Iste, nejde o doslovný úkon, ale symbolické gesto. Zvyk nájdeme spomenutý aj vo Svätom písme. Keď sa Dávid dozvedel o smrti Šaula a jeho syna Jonatána *„chytí svoj odev a roztrhol ho, podobne všetci mužovia, ktorí boli pri ňom“* (2 Sam 1,11). Tento symbolický úkon sa vzťahoval na sedem prípadov: smrť otca alebo matky, brata alebo sestry, syna alebo dcéry alebo nevesty.

V Jeruzaleme býval zvyk, že sa pochovávalo v deň smrti na základe správy o smrti Mojžišovej sestry v Nm 20,1: *„Tam zomrela Mária a tam ju i pochovali.“* Zomrelému sa zložili všetky zlaté náramky a ozdoby, aby si Boh nespomenul na hriech zlatého teľaťa pod Sinajom. Počas cesty na

cintorín sa sprievod sedemkrát zastavil, pretože v Knihe kazateľ sa sedemkrát používa slovo „márnosť“ a pri každom zastavení sa recitoval Ž 91.

Telo bolo uložené do hrobu takým spôsobom, že nohy smerovali na východ. Bolo to vyjadrením nádeje na zmŕtvychvstanie, keď sa zomrelý v deň súdu postaví. Na telo sa zvykla hádzať hrst' hlíny ako pripomienka: „Pamätaj, že si prach a na prach sa obrátiš“ (porov. Gn 3,19). Iní mávali zvyk dotýkať sa hrobu vystretou dlaňou s desiatimi prstami na znak, že zomrelý zachovával počas života desať Božích prikázaní. Po pohrebe nasledovala hostina, na ktorú sa pozývali najbližší a na ktorej sa podávali vajíčka ako symbol života.

Rok po pohrebe sa schádzali príbuzní zomrelého, aby zhromaždili kosti a vložili ich do ossuária. Celý obrad bol zakončený hostinou (*havraah*).

Smútok za zomrelým mal tri obdobia:

1. *Aninut: je to obdobie od smrti po pohreb. V tomto období sú smútiaci oslobodení od dodržiavania všetkých pozitívnych prikázaní (čo máš robiť), lebo príprava pohrebu má prednosť. Počas tohto obdobia sa mala rodina ponechať, aby mohla vyjadriť v klude svoj zármutok.*
2. *Šiva: tento smútok trval sedem dní. Počítali sa odo dňa pohrebu. Po tieto dni nebol dovolené umývať sa, strihať si vlasy, zdobiť sa, pracovať a intímne nažívať.*
3. *Šelošim: je obdobie, ktoré trvalo tridsať dní. Počas tohto obdobia sa smútiaci nezúčastňovali na oslavách, nestrihali a neholili sa.*

Dvanásťmesačný smútok sa dotýkal iba rodičov alebo manželov a vyhýbali sa oslavám. Z moderných filmov je možno známy zvyk položiť na hrob zomrelého kameň. Nejde o všeobecný zvyk a jeho pôvod nie je známy. Niektorí hovoria, že ide pripomienku pre zomrelého, že osoba, ktorá zanechala kameň, sa zúčastnila na jeho pohrebu. Iní poukazujú na

to, že kvety zvädnú a kameň pretrvá, aby sa naznačilo, že aj spomienka na zomrelého ostane trvalá.

Bohatšie jeruzalemské rodiny pochovávali svojich zomrelých do vyhlbených hrobiek v okolí Jeruzalema. Rodina využívala hrobku počas niekoľkých generácií. Hrobka mala zvyčajne jednu pohrebnú miestnosť a na jej troch stenách boli vyhlbené miesta na uloženie tela. Na štvrtej stene bol vchod. Chudobnejšie rodiny pochovávali do jednoduchých hrobov priamo do zeme. Telo zomrelého sa zavinulo do plátna a v niektorých prípadoch uložilo do rakvy.

V časoch Ježiša Krista existovali dva spôsoby pochovávania. Prvý sa nazýval *kokím* (*loculi*) a druhý spôsob *arcosolia*. V Jeruzaleme sa našli obidva spôsoby. V prípade *kokím* išlo o štvorcovú miestnosť, ktorá bola často prehĺbená do zeme, aby v nej človek mohol stáť vzpriamený.

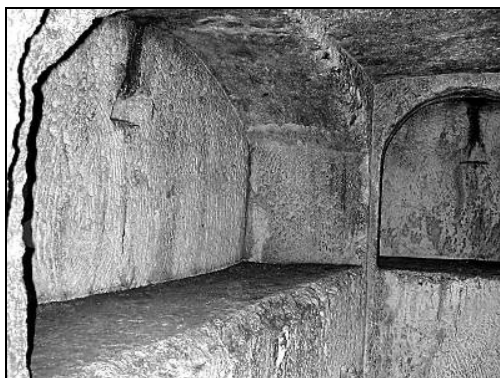
V troch stenách boli vyhlbené miesta (*kokím*) asi 1m vysoké a 2m dlhé. Vstup do hrobu bol spravidla štvorcový, niekedy oválny.

Príklad hrovej miestnosti vo forme „*kokím*“

Druhý spôsob boli *arcosolia*. Aj v tomto prípade bola v strede miestnosť štvorcového tvaru. Do troch stien boli vytvorené miesta s oblúkovitým stropom, na ktoré sa vkladalo telo zomrelého, preto mali pomenovanie *arcosolia*.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Porov. Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Burials*.

Príklad hrobovej miestnosti
vo forme „arcosolia“

Osuáriá sú výsledkom gréckeho vplyvu. V Palestíne sa objavujú niekedy v polovici vlády Herodesa Veľkého v rokoch 20-15 pred Kr. Išlo o obdobie silného vplyvu gréckej a rímskej kultúry na jeruzalemské vyššie vrstvy. Osuáriá mali rozmery približne 60 x 35 x 65cm. Slúžili na uloženie kostí zomrelého a boli vložené na miesta nazývané *kokím* alebo *arcosolia*. Neraz sa stávalo, že v jednom osuáriu boli kosti viacerých zomrelých, najmä príbuzných. Niekedy sa do osuárií vkladali niektoré osobné veci zomrelého, keramika, vazy, lampy a pod.¹⁰⁵ Väčšina z nich bola vyrobená z vápenca. Po zničení Jeruzalema v roku 70 po Kr. sa prestali používať.¹⁰⁶

Osuáriá boli zdobené motívmi rastlín a geometrickými tvarmi. Záležalo to od zámožnosti rodín a zomrelého. Niektoré osuáriá boli aj maľované alebo obsahovali nápisy s menom zomrelého v aramejčine, hebrejčine alebo gréčtine. Steny hrobky boli niekedy pokryté maľbami alebo nápismi, najčastejšie menami, osobnými spomienkami alebo menom majiteľa hrobky.

¹⁰⁵ Porov. Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Burials - Ossuary Ornamentation*.

¹⁰⁶ Porov. Magness J., *Ossuaries and the Burials of Jesus and James*. In: *Journal of Biblical Literature* 124/1 (2005), s. 124.

Rôzne osuáriá nájdené v Palestíne

POUŽITÁ LITERATÚRA

Pramene

- Biblia Hebraica, Stuttgartensia*, Elliger K., Rudolph W. (ed.), Stuttgart 1990.
La Bible de Jérusalem, Paris 1998.
Novum Testamentum graece, Nestle E., Aland B., Aland K. (ed.), Stuttgart 1999.
Septuaginta, Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart 1979.
Sväté Písmo Starého a Nového zákona, Trnava 1996.

Nástroje práce

- Brown C. (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Grand Rapids 1975-1986.
Brown F., Driver S. R., Briggs C. A. (ed.), *Hebrew and English Lexicon: with an Appendix Containing the Biblical Aramaic*, Peabody 2000 (5.vydanie).
Danker F. W. (ed.), *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, London 2000 (6. vydanie).
Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992.
Grelot P., *What Are the Targums*, Minnesota 1992.
Heriban J., *Príručný lexikón biblických vied*, Rím 1992.
Koehler L., Baumgartner W., *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, 5 voll., Leiden 1994-2000.
Kolektív autorov, *Nový biblický slovník*, Praha 1996
Liddell H. G., Scott R., *A Greek-English lexicon*, Oxford 1968.

- Lisowsky G., *Konkordanz zum hebräischen alten Testament*, Stuttgart 1993.
- Louw J. P., Nida E. A., Smith R. B. (ed.), *Greek-English lexicon of the New Testament based on semantic domains*, New York 1989.
- Majerník J., Scheidová L., *Spoznávajme Svätú zem pohľadom archeológov a biblistov*, Bratislava 2002.
- Passoni dell'Acqua A., *Il testo del Nuovo Testamento*, Torino 1994.
- Pecaric S. (ed.), *Modlitewnik żydowski*, Kraków 2005.
- Roth C., Wigoder G. (ed.), *The New Standard Jewish Encyclopedia*, Jerusalem 1975.
- Schiffman L. H., VanderKam J. C. (ed.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls. Volume 2*, Oxford 2000.
- Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land (1-4)*, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993.
- Thayer J. H., *Thayer's Greek-English Lexicon of the New Testament*, Peabody 2002.
- Vaux de R., *Les institutions de l'Ancient Testament*, Paris 1961.
- Whiston W. (ed.), *The Works of Josephus*, Peabody 2003.

Monografie a články

- Avril A. C., Maisonneuve D. de La, *Les fêtes juives*, Cahiers evangile n. 86 (1993).
- Bartnicki R., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 1996.
- Bissoli G., *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, Jerusalem 1994.
- Casalini N., *Iniziazione al Nuovo Testamento*, Jerusalem 2001.
- *Lettere cattoliche, Apocalisse di Giovanni*, Jerusalem 2002.
 - *Teologia dei Vangeli*, Jerusalem 2002.

- Fitzmyer J. A., *Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls*, New York 1992.
- Focant C. (ed.), *Quelle maison pour Dieu?*, Paris 2003.
- Gądecki S., *Wstęp do ewangelii synoptycznych*, Gniezno 1999.
- Gottwald N. K., *The Hebrew Bible. A Socio-Literary Introduction*, Philadelphia 1985.
- Jelonek T., *Dzieje świątyni jerozolimskiej*, Kraków 2004.
- Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000.
- Kolektiv autorov, *La Bibbia nel suo contesto*, Brescia 1994.
- Kolektiv autorov, *Il messaggio della salvezza 6*, Torino 1988.
- Kudasiewicz J., *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Ząbki 1999.
- Magness J., *Ossuaries and the Burials of Jesus and James*. In: *Journal of Biblical Literature* 124/1 (2005).
- Manns F., *Leggere la Mišnah*, Brescia 1987.
- *Il giudaismo*, Bologna 1995.
- *La preghiera d'Israele al tempo di Gesù*, Bologna 1996.
- Mazzucco C., *Introduzione al Nuovo Testamento*, akademické skriptá, Torino 2003.
- Mébarik F, Puech É., *Les Manuscrits de la mer Morte*, Rodez 2002.
- Mędala S., *Ewangelie synoptyczne*, Warszawa 2006.
- Musset J., *Odkrywanie sweta Biblie. Starý zákon*, Bratislava 1992.
- *Odkrywanie sweta Biblie. Nový zákon*, Bratislava 1992.
- Newman, H., *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Leiden/Boston 2006.
- Niccacci A. (ed.), *Jerusalem, House of Prayer for All Peoples*, Jerusalem 2001.
- Pekarčík M., *Problém sviatostnosti manželstva v právnom poriadku latinskej Cirkvi*, In: Pekarčík M. (ed.), *Manželstvo ako inštitúcia*, Spišské Podhradie 2007.

- Reddish M. G., *An Introduction to the Gospels*, Nashville 1997.
- Rosik M., *Gesù e il Giudaismo*, Modena 2006.
- Schiffman L. H., *Reclaiming the Dead Sea Scroll*, Philadelphia/Jerusalem 1994.
- Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995.
- Slivka D., *Izraelský národ, monarchia a sociálne otázky*. In: *Viera v moc a moc viery*. Zborník z teologickej konferencie, Banská Bystrica 2007.
- Soggin J. A., *Storia d'Israele*, Brescia 1984.
- Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007.
- Štrbák M., *Liturgia Eucharistie*, Ružomberok 2005.
- Trstenský F., *Grécky výraz hieron a naos na označenie chrámu v textoch Nového zákona*, In: Fedor P. (ed.), *Sväté písmo a Boží kult*, Svit 2006.
- *Zmluva v krajine Moab. Exegetická a teologická analýza Dt 29-30*, Krakow 2006.
- VanderKam J. C., *The Dead Sea Scrolls Today*, Grand Rapids, 1994.
- Vanni U., *Opojenie Duchom. Náčrt spirituality apoštola Pavla*, Svit 2005.
- Varšo M., *Zjedz, čo máš po ruke...*, Nitra 1998.
- Vaux R. de, *Ancient Israel*, New York, Toronto 1965.

Webové stránky

- <http://198.62.75.5/www1/ofm>
- <http://ccat.sas.upenn.edu>
- <http://www.christianismus.it>
- <http://www.isjm.org>
- <http://www.janus.umd.edu>
- <http://www.jerusalemerspective.com>
- <http://www.jewfaq.org>

<http://members.bib-arch.org>

<http://www.mindspring.com/~scarlson/synopt/#theo>

<http://www.newadvent.org>

<http://www.pohick.org>

František Trstenský
Svet Nového zákona
2. rozšírené vydanie

Počet strán: 166

Náklad: 1000 kusov

Vydáva:
Katolícke biblické dielo, Svit 2008

Tlač zabezpečuje:
SLZA, s.r.o., Poprad 2008

© František Trstenský 2008

ISBN 978-80-89120-17-8
EAN 9788089120178